

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

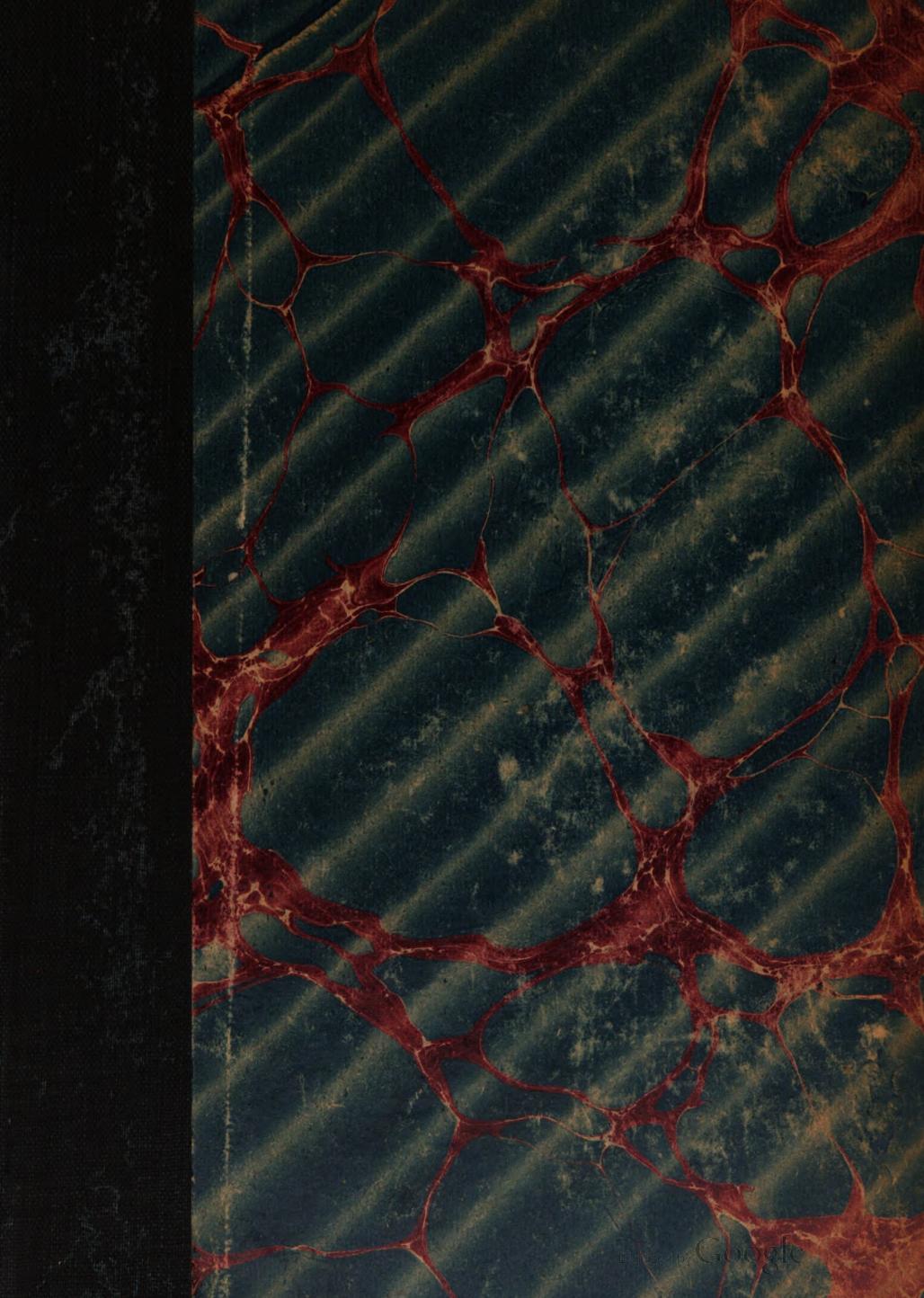
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

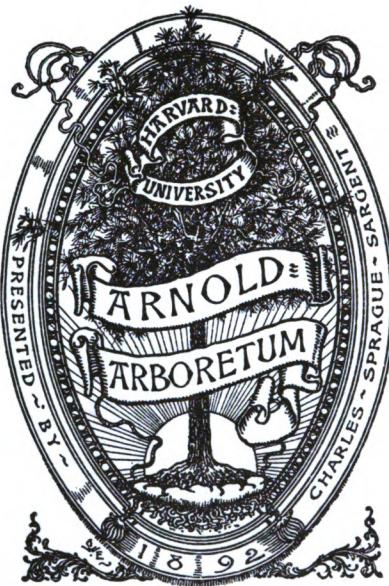
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 2044 106 472 194

Eo 46
C89.3

CULTURES IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

OVERGENOMEN EN BIJEEENVERZAMELD

UIT HET

KOLONIAAL VERSLAG van 1896.

Premie van DE INDISCHE MERCUUR 1897.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY. — 1897.

Apr. 1911
24/11

I.

KOFFIE.

JAVA.

Inlandsche Landbouw.

Bantam. Moest kort na de opheffing van de verplichte teelt en levering worden geconstateerd dat de bevolking niet genegen was de bestaande aanplantingen in de afdeeling Pandeglang (elders in het gewest bestond, tijdens de opheffing van het monopolie, de verplichte teelt niet meer) te blijven onderhouden, doch die veeleer geheel wenschte prijs te geven, hierin viel sedert eene gunstige verandering op te merken, daar van lieverlede alle eenigzins loonende plantsoenen door de bevolking waren overgenomen. Wel is waar hadden slechts enkele dessa's hare indertijd in verplichte cultuur tot stand gebrachte aanplantingen aangehouden en hadden de meeste die plantsoenen losgelaten wegens te ver verwijderde ligging, doch die verlaten tuinen waren voor het grootste deel door andere inlanders overgenomen, zoodat nog slechts beschikbaar bleven plantsoenen die te weinig productief waren om daarvan eenig voordeel te mogen verwachten. De in 1895 uit de overgenomen gewezen gouverneminentuinen verkregen productie wordt gesteld op pl. m. 600 pikol.¹⁾ In bereiden staat werd deze (Java-) koffie verhandeld tegen f 35 à f 50 per pikol naar gelang van qualiteit, terwijl voor koffie in de hoornschild f 2 à f 2.50 per gantang werd bedongen. Voorschotgevers op het product betaalden f 2 à f 3 per pikol minder. Het grootste gedeelte van den oogst werd aan Chinezen te Pandeglang en Serang verkocht, voornamelijk voor uitvoer naar Batavia. Slechts enkele ondernemende inlanders brachten hunne koffie rechtstreeks naar Batavia om ze daar van de hand te zetten.

¹⁾ Over 1894 is ter zake geen opgaaf verstrekt. In de laatste drie jaren der verplichte levering (1891, 1892 en 1893) was in Bantam in de inkoop-pakhuisen ingeleverd achtereenvolgens 1066, 5914 en 228 pikol.

Eene uitgestrektheid van 929 bouws produceerende tuinen werd in de landrente over 1895 aangeslagen voor een totaal bedrag van f 2363.30, zijnde 10 pCt. van de getaxeerde bruto opbrengst. Over 1894 was de aanslag te staan gekomen op f 2011.50.

Van bestuurswege werd voortgegaan om bij de bevolking den lust op te wekken tot het ondernemen van nieuwe aanplantingen, voornamelijk door haar kosteloos te helpen aan jonge Liberia-plantjes, verkregen van te dien einde in vrijen arbeid aangelegde kweekbedden. Wat de reeds genoemde afdeeling Pandeglang betreft, aldaar werden in 1895, ten gevolge van bedoelde verstrekkingen, door de bevolking in den grond gebracht op erven en in paggers 54,076 en in afzonderlijke tuinen 10,388 plantjes. Bovendien werden in dezelfde afdeeling, met benuttiging van opslag uit de voormalige gouvernementstuinen, aangeplant 56,649 Java-koffieboompjes (29,519 op erven en in paggers en 27,130 in afzonderlijke tuinen). Soms kwam het in Pandeglang voor dat meer plantmateriaal aangevraagd werd dan de voorraad toeliet en zelfs moesten een paar malen inlanders op de politierol gestraft worden, omdat zij zich eigenmachting van plantjes uit de van gouvernementswege aangelegde kweekbedden voorzien hadden. Uit het in 1895 vanwege den directeur van 's lands plantentuin ontvangen en op de kweekbedden in Pandeglang uitgelegd Liberia-zaad, afkomstig van den cultuurtuin te Tjikeumeuh (Buitenzorg), zouden ter verstreking in den westmoesson 1896/'97 naar schatting omstreeks 130,000 plantjes beschikbaar zijn.

Voor de afdeeling Tjiringin werd de eerste hoeveelheid Liberia-zaad in December 1894 verkregen. Niettegenstaande dit zaad, dat vanwege 's lands plantentuin bij particulieren was ingekocht, van minder goede qualiteit bleek te zijn, leverde het toch 18,030 plantjes op, die sedert in dessa's waren overgeplant, bijna uitsluitend op erven en in paggers (slechts 545 in afzonderlijke tuinen). Zij hadden over het algemeen een frisch en gezond aanzien en de bevolking droeg er goed zorg voor. Omstreeks medio 1895 werd eene tweede bezending Liberia-zaad ontvangen, uit genoemden cultuurtuin afkomstig en van veel betere hoedanigheid. Op verschillende kweekbedden uitgelegd, kwam daarvan ongeveer 75 pCt. op, zoodat tegen den westmoesson 1896/'97, naar berekening, ruim 37,000 plantjes opnieuw ter uitdeling aan verschillende dessa's gereed zouden staan.

In 1895 zijn de maatregelen tot aanmoediging van de vrije volscultuur van koffie ook tot de drie andere afdeelingen van het gewest

uitgestrekt. Ook daar tracht nu het bestuur bij de bevolking den lust op te wekken om, in eigen bedrijf, de teelt van Liberia-koffie te gaan ondernemen. Zoowel in de afdeeling Lebak als, zij het ook op kleinere schaal, in de afdeelingen Serang en Anjer, welke beide laatste afdeelingen gezegd worden, mede niet geheel van voor koffieteelt geschikte terreinen te zijn ontbloot, liet namelijk het bestuur (in eigen beheer) het uit den cultuurtuin te Tjikeumeuh ontvangen Liberia-zaad op daartoe gunstig gelegen plekken te kiemen leggen. Volgens opgaven van April 1896 waren respectievelijk 58,625, 17,555 en 5148 plantjes opgekomen, die er over 't algemeen frisch en gezond uitzagen, zoodat tegen den westmoesson 1896/'97 ook in genoemde drie afdeelingen aanvankelijk over eene gewenschte hoeveelheid plantmateriaal zou kunnen worden beschikt. Hieraan was onder de dessalieden bekendheid gegeven, en reeds hadden sommige gepensionneerde inlandsche ambtenaren en eenige hadji's verklaard gaarne plantjes te zullen ontvangen. In het onderdistrict Taktakan van het district Serang had de bevolking uit eigen beweging Liberia-koffie op tegallans geplant, waartoe gebezigd was opslag uit tuinen van het district Tjiomas der afdeeling Pandeglang. En in de afdeeling Lebak waren in verschillende dessa's sommige inlanders tot eigen aanleg van kweekbedden overgegaan of hadden zich door aankoop jonge plantjes verschaft om die op erven en in tuinen uit te planten.

Over 't algemeen — zoo bericht de resident van Bantam — kan gezegd worden dat de belangstelling der bevolking in dit gewest voor de vrijwillige koffiecultuur toenemende is. Zij ziet in, welke voordeelen die teelt haar kan opleveren, en de lust om dat product aan de markt te brengen is bij haar opgewekt. Wanneer dan ook nog eenigen tijd wordt voortgegaan met de kosteloze uitdeeling van jonge koffieplantjes ter overplanting in de dessa's¹⁾, kan worden verwacht dat de bevolking zich verder zonder steun op de teelt van dit gewas zal toeleggen en deze in vele streken van Bantam nieuwe cultuur zich zonder pressie eene baan zal kunnen breken.

Van de ook voor 1895 ter beschikking van den resident gestelde som van f 1000 ter verkrijging van zaadkoffie en ten behoeve van

¹⁾ Omrent het daarvoor gedurende de eerstvolgende jaren, naar raming, weder benodigde bedrag zijn in den loop van 1896 zoowel met betrekking tot Bantam en als tot de drie andere gewesten voorstellen van de residenten gevraagd.

den aanleg in vrijen arbeid van kweekbedden, werd in genoemd jaar circa f 800 besteed.

Japara. De vooruitzichten omtrent de ontwikkeling van eene vrije inlandsche koffieteelt in dit gewest lieten zich niet zoo bevredigend aanzien als in Bantam. Blijkens het vorig verslag, waren ook in Japara van bestuurswege kweekbedden aangelegd, en wel in al de vier afdeelingen van het gewest, en waren van het daarop te kiemen gelegd Liberia- en Java-koffiezaad opgekomen, althans op 1 Mei 1895 nog in leven, respectievelijk 77,608 en 83,773 plantjes. Van de op die wijze in het district Mergotoehoe (het eenige vroegere koffiedistrict der afdeeling Joana) verkregen kweekplantjes waren die der Java-soort (39,195 stuks) toen reeds door de bevolking van een 6-tal dessa's in ontvangst genomen ter uitplanting in kapok- en in afgeschreven koffietuinen, doch reeds binnen een halfjaar waren al deze plantjes gestorven. Als oorzaak van deze mislukking wordt opgegeven dat de bibiet nog niet genoeg uitgegroeid was. Van de in de overige afdeelingen verkregen Java- en Liberia-kweekplantjes had de uitdeeling aan de bevolking eerst plaats in 't laatst van 1895 en het begin van 1896. Zij zagen er krachtig uit, ofschoon die der gewone (Java-) soort, met het oog op de terreinen waarvoor zij bestemd waren en de eenvoudige cultuurwijze der bevolking, blijkbaar reeds te oud waren om zonder nadeel overgeplant te worden. De Liberia-kweekplantjes lieten zich, niettegenstaande hun ver gevorderden staat van wasdom, beter overplanten, en indien er maar meer zorg aan het onderhoud besteed werd, zouden zij beter staan dan het geval was. Aan lust om Liberia-koffie te telen ontbreekt het niet daar waar in voldoende mate voor die soort geschikte gronden worden aangetroffen, zooals in het district Selowessi (het eenige vroegere koffiedistrict der afdeeling Patti), waar verscheidene personen 100 en meer plantjes hebben uitgepoot.

Bladziekte vertoonde zich overal in hevigen graad in de pepinières der Java-koffie. Door bespuiting met tabakswater werd men de kwaal eenigszins meester, en herstelden de plantjes zich min of meer, maar zij werden weder aangetast na overbrenging in den vollen grond. De kweekbedden van Liberia-koffie hadden in minderen graad van de bladziekte te lijden.

Verreweg het grootste gedeelte der plantjes werd op de ruime erven der bergdessa's overgebracht. Veel zorg werd daarbij niet be-

steed, zoodat het sterftecijfer belangrijk was. Ook werden de kweekplantjes overgebracht op tegalvelden der bevolking, en in de afdeeling Koedoes (waar tijdens het bestaan der verplichte cultuur alleen het district Tjendono daarbij was ingedeeld) bovendien op voor dat doel aan inlanders ter ontginning afgestane woeste gronden. In deze afdeeling is de bevolking alleen op Javakoffie gesteld. Wat de afdeeling Japara betreft, waar drie districten bij de verplichte teelt waren ingedeeld, schijnt de koffieteelt in eigen bedrijf alleen ingang te zullen vinden in het district Bandjaran, wyl aldaar bij uitzondering nog geschikte gronden tusschen de djatibosschen aantreffen worden. Aldaar bleken de lieden liever de Liberia-teelt te willen beproeven.

Over het algemeen heeft de bevolking in dit gewest nog niet veel voor de koffieteelt over. Waar het bestuur aan dessahoofden of andere inlanders zaad verstrekte, wenschte schier niemand zich de moeite van den eigen aanleg van kweekbedden te getroosten. Ook het onderhoud der jonge aanplantingen liet veel te wenschen over. Dat voor de indertijd onder het monopolie door de bevolking aangelegde tuinen over het algemeen weinig zorg wordt gedragen, moet voornamelijk geweten worden aan hunne geringe productiviteit. Alleen een der tuinen in de afdeeling Patti, genaamd Batoe Agoeng, ter grootte van p. m. 90 bouws, bevatte nog goed vruchtdragende gedeelten. Dit is dan ook de enige tuin, welke geregeld ingeboet wordt en wel uit opslag ter plaatse verkregen. De bezitters gunnen zich echter veelal den tijd niet om het rijp worden der bessen af te wachten, en oogstten dan het product in groenen staat, deels om spoedig geld in handen te krijgen, deels uit vrees dat anderen zich de vruchten zouden toeëigenen.

De uit laatstgemelde afdeeling in 1895 verkregen productie wordt geschat op 300 pikol, terwijl in de nog produceerende tuinen der afdeelingen Japara, Koedoes en Joana zou geoogst zijn respectievelijk 150, 100 en 20 pikol, dus in 't geheel 570 pikol.¹⁾ Het product werd door vreemde oosterlingen opgekocht tegen f 20 à f 26 per pikol in de hoornschild en tegen f 40 à f 45 per pikol in bereiden staat. Gedeeltelijk ging de Japara-koffie naar Semarang, gedeeltelijk diende zij voor plaatselijk gebruik.

¹⁾ Nopens het in 1894 geoogste is geen cijfer gemeld. Tijdens de laatste drie jaren der verplichte levering had de gouvernements-inkoop in Japara bedragen: in 1891 1310, in 1892 1466 en in 1893 36 pikol.

De produceerende tuinen werden over 1895 in de landrente aangeslagen voor f 1955.51. Over 1894 was dit bedrag f 1882.33.

Rembang. Omtrent den stand der in het voorjaar van 1895 in de districten Ngoempak en Padangan (in de afdeeling Bodjonegoro) en Ngawen (in de afdeeling Blora) op erven en tegallans uitgepote kweekplantjes van Java- en Liberia-koffie luiden de berichten (Mei 1896) niet gunstig. Behalve de in Bodjonegoro aan dessalieden verstrekte 20,585 plantjes (waaronder 4825 van de Liberia-soort) waren aldaar door inlandsche hoofden nog 564 Liberia-plantjes in den grond gebracht. In laatstgemelde afdeeling had vooral de Java-koffie veel van bladziekte te lijden, en in Blora, waar 10,060 plantjes van Java-koffie waren uitgepoot, waren deze of gestorven of vertoonden een kwijnend aanzien. Echter valt op te merken dat de plantjes, toen zij uitgepoot moesten worden, nog wel wat klein waren, een gevolg hiervan dat het op de van bestuurswege aangelegde kweekbedden in 1894 te kiemen gelegde zaad te laat ontvangen was, terwijl over het algemeen ook gemis aan ondervinding zich deed gevoelen bij hen, die de proeven namen, daar in Rembang onder de werking van het monopolie de koffiecultuur reeds sinds jaren niet meer was gedreven.

Ook in 1895 werd van bestuurswege voortgegaan met het te kiemen leggen van zaad, doch de kweekbedden kregen, wat de Java-koffie betreft, van bladziekte, en wat de Liberia-soort aangaat, van te groote vochtigheid te lijden. Voor verstreking waren dan ook slechts beschikbaar 422 Liberia-plantjes, die op erven in Bodjonegoro werden uitgepoot, hetgeen aldaar ook het geval was met 1481 plantjes, gewonnen uit op de kweekbedden uitgelegden zogenoamden opslag van Java-koffie, afkomstig uit Poeloeng (Madioen). De kweekbedden in Blora leverden ruim 20,000 plantjes Java-koffie uit, welke verdeeld werden onder de bevolking van de hoog gelegen dessa's in de districten Ngawen en Djepon, ter uitpoting op erven en tegallans. De stand van dit jonge plantsoen was redelijk. Tot het aanleggen van kweekbedden was in 1895 overgegaan in de afdeeling Rembang, en wel in de districten Pamottan, Soelang en Sedan. Behalve in Sedan, was het hier uitgelegde Liberia-zaad zeer goed opgekomen. Een aantal van 2500 plantjes waren op erven overgeplant, terwijl met de overige moest worden gewacht, omdat de goede tijd voor het overplanten voorbij was.

Tegen den aanvang van het plantjaar 1896/'97 zouden pogingen worden aangewend om lieden te vinden, die afzonderlijk of gezamenlijk genegen waren kleine tuintjes van een paar honderd Liberia-boomen aan te leggen. Met het oog daarop waren in Februari 1896 in de afdeeling Bodjonegoro 20,300 Liberia-zaden te kiemen gelegd.

Krawang. Van de voorbereidende maatregelen, in 1894 genomen om niet alleen in de laatstelijk bij de gouvernementen-koffie-cultuur ingedeeld geweest zijnde districten Wanaijassa en Gandasoli, maar ook in andere streken van het gewest de bevolking aan te moedigen tot- en behulpzaam te zijn in het ondernemen van eene eigene vrije koffie-industrie, nu het monopolie sedert 1 Januari 1895 is opgeheven, werd reeds mededeeling gedaan in het vorig verslag. Het dientengevolge in beide genoemde districten, zoomede in het district Sindangkasih, van gouvernementswege verstrekt plantmateriaal, hoofdzakelijk van de Liberia-soort, was in Januari en Februari 1895 in den vollen grond gebracht en stond bij het einde van 1895 zeer goed. Niet al het in de gouvernements-kweekbedden vorhandene kon echter in 1895 overgeplant worden, omdat, toen de tijd daartoe gekomen was, de plantjes nog niet voldoende ontwikkeld waren.

Ter uitlegging in 1895 op de kweekbedden werd van bestuurswege bij naburige particuliere ondernemingen Liberia-zaad aangekocht tegen pl. m. f 84 per picol, hetwelk voor 72 pCt. slaagde, zoodat verkregen werden 110,683 plantjes (24,794 op de kweekbedden in Wanaijassa, 27,392 op die in Gandasoli en 58,497 op die in Sindangkasih). Java-koffiezaad werd niet meer van bestuurswege aangekocht, omdat de bevolking gemakkelijk aan kweekplantjes van die soort kan komen in de hogere streken van het gewest, waar de teelt van Java-koffie als geheel vrije cultuur met goed gevolg gedreven kan worden.

Had de bevolking zich aanvankelijk ten opzichte van het overgaan tot de koffieteelt in eigen bedrijf nog wantrouwend en weifelend betoond, na afloop van 1895 bleek zij ten zeerste belust om van bestuurswege aan bibiet te worden geholpen, zoodat de pepinières op lange na niet genoegzaam van kweekplantjes waren voorzien om aan de grote vraag te kunnen voldoen.

Tot dusver heeft de resident niet bericht hoeveel koffie in 1895

door de bezitters der onder het monopolie aangelegde koffie-plantsoenen¹⁾ vermoedelijk geoogst is geworden, noch ook op welke wijze en tegen welke prijzen zij dit product van de hand hebben gezet. In 't laatst van 1895 is aan het bestuur in Krawang opgedragen te trachten zich zooveel mogelijk op de hoogte te stellen of de op de passars in de zuidelijke, aan de residentie Preanger Regentschappen grenzende helft van het gewest ter markt gebrachte koffie hooger dan in 1894 betaald werd, ten einde daaruit en uit de fluctuatien in den omzet, eenigermate te kunnen opmaken of de in Mei 1895 gelaste verscherping der maatregelen tegen het clandestien vervoer van koffie uit de Preanger Regentschappen naar Krawang de gewenschte uitwerking had.

De produceerende plantsoenen (118 bouws) werden in 1895 voor 't eerst in de landrente aangeslagen, en wel voor f 192.56.

Koffiecultuur aan de verplichte levering onderworpen.

De wetenschappelijke adviseur voor de koffiecultuur, dr. W. Burck, hield zich in 1895 voornamelijk bezig met de voortzetting van de hem in het najaar van 1894 opgedragen plaatselijke onderzoeken in het belang eener herziening van de een 10-tal jaren geleden voor de verschillende koffiestreken vastgestelde „cultuurplannen”, welke omvangrijke taak niet alleen omvat het aan de hand doen van de voor elk koffieterrein meest wenschelijke cultuurwijze, maar ook het nagaan waar nog voor beplanting met Java- of met Liberia-koffie geschikte terreinen vorhanden zijn, die in aanmerking komen om voor de gouvernements-cultuur hetzij als nieuwe reserve-terreinen te worden aangewezen, hetzij onder de indertijd gereserveerde terreinen, voor zooveel daarover nog niet beschikt is, — hetgeen echter meerendeels reeds het geval is, — te worden behouden. Volgens berichten van Februari 1896 had toen het onderzoek plaats gehad in een grooter of kleiner getal koffiedistricten van 8 gewesten, in 3 van welke, met namen Madioen, Soerabaja en Probolinggo, het voltooid of zoo goed als voltooid was, terwijl in één van de 5 andere der bedoelde 8 gewesten de adviseur nog slechts aan een deel van het werk de hand had kunnen slaan, voor zooveel dit namelijk in verband staat met de te volgen cultuurmethode. Dit

¹⁾ In de jaren 1892, 1893 en 1894 hadden deze, volgens de bij 's lands inkooppakhuis ingeleverde hoeveelheden, achtereenvolgens 708, 34 en 214 pikol afgeworpen.

was het geval met betrekking tot de residentie Preanger Regentschappen, en wel wat betreft de afdeelingen Bandong en Tjiandjoer en een paar districten der afdeeling Soekaboemi. De 4 nog niet genoemde gewesten of gedeelten van gewesten, waar het onderzoek heeft plaats gehad, waren: Bezoeki (alleen de afdeelingen Bondowoso en Djember), Samarang (alleen de afdeelingen Ambarawa en Salatiga), Cheribon (alleen een paar districten der afdeeling Galoeh) en Kediri (alleen de afdeelingen Blitar, Ngrowo en Trengalek en het district Soekoredjo der afdeeling Kediri). Ten einde de onderzoeken vlugger te kunnen doen vorderen, is in Mei 1896 de directeur van binnenlandsch bestuur gemachtigd om den wetenschappelijken adviseur, tot bijstand in dit gedeelte zijner taak, tijdelijk een controleur toe te voegen, waartoe eene keuze zou worden gedaan uit hen die eene landbouwkundige opleiding hebben genoten. Voor zoover de adviseur reeds nieuwe cultuurplannen betreffende een aantal districten had ingediend, waren zij, volgens de tot ult. Augustus jl. loopende berichten, nog niet van regeeringswege goedgekeurd, omdat de hoofden van enkele gewesten zich niet in allen deele met de voorgestelde cultuurwijze konden vereenigen en nader overleg dientengevolge noodig werd geacht.

Omtrent de geschiktheid voor beplanting met koffie van de inder-tijd voor de verplichte teelt gereserveerde gronden luidt het oordeel van den wetenschappelijken adviseur over 't geheel gunstig. Ook blijkt dr. Burck de meening te zijn toegedaan dat men in veel streken van Java in het vervolg eene rationele koffiecultuur zal kunnen drijven zonder genoodzaakt te zijn de toevlucht te nemen tot nieuwe boschterreinen of tot kunstmatige herbewouding van vroeger gebruikte gronden; in veel gevallen zullen z. i., bij toepassing van eene meer intensieve cultuurwijze dan de in de laatste jaren gevolgde, met goede uitslag oude cultuurterreinen weder voor de koffieteelt zijn in gebruik te nemen. Van belang is, met het oog hierop, het tot de taak van de 3de afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg behorende landbouw-chemisch onderzoek naar den invloed, dien de teelt van koffie op den bodem uitoeft. De resultaten van dit onderzoek toch zullen leeren welke gronden wel, en welke niet voor eene tweede of derde beplanting in aanmerking kunnen komen.

Onder de algemeene oorzaken van den achteruitgang der gouvernement-koffiecultuur op Java in de laatste jaren kent de wetenschap-

pelijke adviseur, ook blijkens een verhandeling van zijne hand, opgenomen in het Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur, 12de deel, afl. V, eene groote plaats toe aan de toepassing van de voorschriften der in 1887 van gouvernementswege in het licht gegeven, door den toenmaligen hoofdinspecteur voor de koffiecultuur samengestelde „Handleiding” en „Gids”, in zoover dientengevolge bij de teelt op hoog gezag eene te eenvoudige cultuurwijze zou zijn in zwang gekomen. Omtrent deze opvatting van dr. Burck, zoomede omtrent het in zijne voormalde verhandeling mede geleverd beoog betreffende de aanwezigheid alsnog van eene voldoende uitgestrektheid voor beplanting met Java-koffie geschikten grond, is, naar aanleiding van dezernijs gevraagde inlichtingen, in de eerste helft van 1896 door den directeur van binnenlandsch bestuur het gevoelen gevraagd van de hoofden der koffieproduceerende gewesten van Java. De kennisneming van de ingekomen antwoorden, waaronder ook de door sommige residenten ingewonnen adviezen van de hun toegevoegde plaatselijke ambtenaren, heeft, blijkens een in het najaar van 1896 ingekomen brief, bij den Gouverneur-Generaal den eindindruck achtergelaten, dat de conclusien van den wetenschappelijken adviseur voor gebronde tegenspraak vatbaar zijn. In den bedoelden Indischen brief wordt hierbij op den voorgaande gesteld dat Dr. Burck bij het schrijven van zijn opstel niet genoeg rekening schijnt te hebben gehouden met het belangrijk onderscheid tuschen gouvernements- en particuliere koffiecultuur. Wat bijv. de meening betreft omtrent het voor den aanleg van loonend plantsoen van Java-koffie nog beschikbaar areaal, wijst de Landvoogd er op, dat dit areaal zeker nog groot genoeg is als men aanneemt dat alle gronden, dus ook betrekkelijk inferieure, waarop eene, door aanwending van de kracht van het kapitaal en van goed betaalden en gecontroleerden arbeid, vanwege particulieren gedreven koffieteelt levensvatbaar is, ook voor de primitieven leest geschoeide gouvernementscultuur bruikbaar zijn en dezelfde resultaten kunnen afwerpen, maar dat, aangezien voor de teelt op hoog gezag van Java-koffie noodwendig over gronden van beter gehalte moet kunnen beschikt worden dan waarmede de particuliere cultuur zich tevreden kan stellen, het geen twijfel lijdt dat de voorraad daarvan meer en meer is ingekrompen, hetgeen heeft teweeggebracht dat men geleidelijk is moeten overgaan tot het planteren van Java-koffie op minder goede terreinen. En dat de achteruit-

gang der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur, althans voor een deel, ook daaraan is toe te schrijven, werd niet alleen door de betrokken plaatselijke ambtenaren reeds vroeger meermalen geconstateerd, maar wordt, blijkens de nu laatstelijk ingewonnen ambtsberichten, ook na het betoog van den wetenschappelijken adviseur door verschillende residenten volgehouden. Ten opzichte van dr. Burck's bezwaar tegen de cultuur-voorschriften van 1887 moet, naar het oordeel van den Gouverneur-Generaal, wel in het oog worden gehouden: 1e. dat de eenvoudige cultuurwijze, door den toenmaligen adviseur der Regeering voorgestaan, alleen is voorgescreven voor boschgronden, zoodat het bezwaar in elk geval niet kan gelden voor die gewesten of gedeelten van gewesten, waar op andere dan boschgronden wordt geplant, voor welke andere gronden trouwens de indertijd aangegevene werkwijze niet anders dan „zeer intensief” kan worden genoemd, en 2e. dat het bezwaar ook niet kan wegen voor zoodanige streken, waar op *boschgronden* met het drijven van eene eenvoudige cultuur betere resultaten zijn verkregen dan met eene intensieve werkwijze, zooals algemeen verzekerd wordt van de uitgestrekte, tot het totaal der op Java ingeleverde hoeveelheden 't meest bijdragende, monosoeko-aanplantingen in Pasoeroean. Verreweg de meeste residenten en plaatselijke ambtenaren zijn dan ook van oordeel, en op grond van de aangevoerde argumenten meent de Gouverneur-Generaal zich bij dit oordeel geheel te kunnen aan sluiten, dat de achteruitgang der gouvernement-koffiecultuur in de laatste jaren niet aan de werking der in de „Handleiding” of in de bestaande „cultuurplannen” nedergelegde voorschriften is toe te schrijven, doch aan verschillende andere oorzaken, en dat daarbij in de eerste plaats aan de koffiebladziekte te denken valt, schijnt ook hierin zijne bevestiging te vinden dat op verschillende parti culiere koffieperceelen (erfpachtsgronden), waar intensief gewerkt werd, na het optreden van de bladziekte de productie even sterk is achteruitgegaan als in de gouvernementstuinen, waar de eenvoudige cultuurmethode werd toegepast, terwijl in de Vorstenlanden, waar de cultuurvoorschriften van 1887 nimmer zijn gevold, de productie na het optreden van genoemde kwaal evenzeer belangrijk is verminderd.

De vraag, welke cultuurwijze, in verband met de ten dienste staande middelen, voor de op hoog gezag gedreven koffiecultuur het meest aanbeveling verdient, wordt, zooals de Gouverneur-Generaal

opmerkt, geheel beheerscht door de plaatselijke toestanden. En dan is het niet genoeg alleen op de eischen van den bodem te letten, maar valt in de eerste plaats ook rekening te houden met den oeconomischen toestand van de bevolking, met den druk door de te volgen cultuurwijze op haar gelegd. Van deze beginselen werd dan ook uitgegaan bij de in 't vorig verslag medegedeelde beslissing van Maart 1895, toen aan den wetenschappelijken adviseur werd opgedragen voor elk terrein de daarvoor passende cultuurwijze aan te geven. De uitkomsten van deze opdracht zullen hare belichaming vinden in de nog te arresteeren herziene cultuurplannen, over welker samenstelling hiervóór is gehandeld. Mocht het blijken — aldus bericht de Gouverneur-Generaal — dat voor sommige terrenen meer intensieve grondbewerking in beginsel aanbeveling verdient, dan zal toch steeds op den voorgrond dienen te blijven staan de zorg dat de koffieplantende bevolking niet te zwaar worde belast, een eisch die zonder twijfel voor een deel de aanleidende oorzaak was tot het samenstellen van de cultuurvoorschriften van 1887. Of, zonder aan deze voorwaarde tekort te doen, van de toepassing van eene andere meer intensieve methode bij eene cultuur als de op hoog gezag gedreven koffieteelt inderdaad betere resultaten te wachten zijn, zal bovendien de ondervinding nog moeten leeren (verg. wat zoo aanstonds omtrent Trenggalek zal worden gezegd). Ook daarom bestaat er, naar de overtuiging van den Gouverneur-Generaal, geen aanleiding om eene intrekking of wijziging van de „Handleiding” van 1887 in overweging te nemen, welker voorschriften trouwens, zooals in de Inleiding van dat geschrift is te kennen gegeven, door de met het beheer der gouvernementstuinen belaste personen niet blindelings te volgen, maar aan eigen nadenken en oordeel te toetsen waren.

Met de door dr. Burck voorgestane cultuurmethode (meer intensieve grondbewerking met verlichting van de planttaak) wordt nu, ingevolge eene reeds in November 1895 verleende machtiging, eene proef genomen in een 3-tal districten der afdeeling Trenggalek (residentie Kediri), waar, naar het oordeel der bestuursambtenaren, de verplichte cultuur geen toekomst meer had, een oordeel dat de wetenschappelijke adviseur, op grond van zijne bevindingen bij een in Augustus 1895 daaromtrent ingesteld plaatselijk onderzoek, niet kon onderschrijven. De geringe uitkomsten, door de gouvernementskoffietuinen in Trenggalek in de laatste jaren afgeworpen, meende

dr. Burck niet aan gebrek aan goeden koffiegrond, maar veeleer aan slecht planten, onvoldoend toezicht en vooral aan gebrekkige grondbewerking te moeten toeschrijven. In de bewuste drie districten, met namen Panggoel, Ngraijoen en Kampak, wordt dan ook de verplichte koffieteelt voorloopig gehandhaafd, maar, in afwachting van hetgeen de meer intensieve cultuur, naar de wenken van den wetenschappelijken adviseur, zal uitwerken, zou aan de cultuurdienstplichtigen, tot zoolang dat eventueel betere uitkomsten in genoegzame mate zouden verkregen zijn, eene zoodanige tegemoetkoming voor aanleg en onderhoud van nog niet vruchtdragende tuinen moeten worden toegelegd, dat de gepresteerde arbeid voldoende beloond werd. Overeenkomstig het voorstel van den resident werd, met het oog op de te bewerkstelligen diepe grondbewerking, de tegemoetkoming voor den aanleg van nieuwe koffietuinen in den westmoesson 1895/'96 en voor het onderhoud in 1896 zoowel van dit plantsoen als van de in 1893/'94 en 1894/'95 tot stand gebrachte aanplantingen bepaald op $f\ 4$ per hoofd, zijnde voor de betrokken 4359 cultuurdienstplichtigen in totaal eene som van $f\ 17,436$. Vermits echter aan de bedoelde cultuurdienstplichtigen wegens bijslag op den gewonen voet bij gouvernementsbesluit dd. 31 December 1895 No. 49 voor 1895/'96 reeds was toegedacht $f\ 3854$, bleef nader $f\ 13,582$ toe te staan, welk bedrag bij gouvernementsbesluit dd. 20 Maart 1896 No. 34 werd beschikbaar gesteld. Daar het hier een bijzonder geval geldt — het erlangen van zekerheid aangaande het hiervóór bedoelde meeningsverschil tusschen de plaatselijke ambtenaren en den wetenschappelijken adviseur — bezit de bevolen proef geheel het karakter van uitzondering, zonder dat daaruit eenige gevolgtrekking is te maken nopens de wenschelijkheid c. q. van eene meer algemeene toepassing van het denkbeeld om een deel der werkzaamheden bij de gouvernements-koffiecultuur in betaalden arbeid te doen uitvoeren. Uit aanmerking van de plaatselijke gesteldheid in de afdeeling Trenggalek, waar de vele kleine koffieaanplantingen zeer verspreid liggen en dientengevolge de inlandsche ambtenaren nevens hun andere werk moeielijk behoorlijke contrôle en toezicht bij de koffiecultuur kunnen uitoefenen, werd bij het aangehaald besluit van 20 Maart 1896 tevens eene som van $f\ 3000$ bestemd voor de bezoldiging gedurende 1896 van tijdelijk personeel, belast met het toezicht over de op hoog gezag aangelegde koffieaanplantingen in gemelde drie districten.

De sedert een aantal jaren in sommige gewesten gevuldde regel, om voor koffiecultuur bestemde terreinen vooraf met schaduwboomen te beplanten, zal, ingevolge eene met goedkeuring van de Indische Regeering aan de betrokken residenten gerichte aanschrijving van den directeur van binnenlandsch bestuur, dd. 18 November 1895, niet meer worden toegepast. Ook volgens het oordeel van den wetenschappelijken adviseur werden daarvan weinig bevredigende uitkomsten verkregen en was het verkijslijker om, zooals eersteds gebruikelijk was, de dadap-boompjes tegelijk met de koffieplantjes in den grond te brengen. Bij de regeling der in den westmoesson 1895/'96 tot stand te brengen bijplantingen was intusschen voor drie gewesten nog gerekend op voorafgaande dadap-aanplanting ten behoeve van 123,650 later in den grond te brengen koffieboomen (dit gold gezamenlijk voor 187 bij de cultuur ingedeelde dessa's met 10,029 gezinnen).

Met betrekking tot de teelt van Liberia-koffie als verplichte cultuur werd, op initiatief van den wetenschappelijken adviseur, blykens eene gouvernementscirculaire van 18 Juli 1896, van regeeringswege eene beslissing genomen, afwijkende van een der beginselen, nedergelegd in de over de Liberia-teelt handelende, in het vorig verslag besproken, gouvernementscirculaire dd. 24 September 1894 (Bijblad op het Indisch Staatsblad No. 5003). Deze laatste aanschrijving behelsde in § 5 het voorschrift dat dessa's, die tijdelijk van koffiebijplant waren vrijgesteld, in 't geheel niet meer met den gedwongen aanplant van Liberia-koffie belast mochten worden. Hangende het nog in gang zijnde onderzoek van voormelden adviseur omrent de geschiktheid van verschillende terreinen voor beplanting met Liberia-koffie waren in sommige gewesten door de plaatselijke ambtenaren, bij de indiening van hunne „voorstelstaten” voor het plantjaar 1895/'96, dergelijke terreinen voor vrijstelling van verplichte bijplanting gedurende dien westmoesson in aanmerking gebracht, en daar de Indische Regeering aan de „voorstelstaten” voor gemeld plantjaar reeds hare goedkeuring had gehecht, volgde daaruit dat de bij die terreinen ingedeelde dessa's, voor zooveel de cultuur van Liberia-koffie betreft, uit krachte van voormalde § 5 voor altijd van gedwongen bijplanting waren vrijgesteld. Bij de hooger bedoelde circulaire van 18 Juli jl. is nu aan de bestuurders der 14 nog onder het koffiemonopolie vallende gouvernementsresidentiën medegedeeld, — opdat zij daarmede in 't vervolg bij de opmaking van de jaarlijk-

sche voorstelstaten rekening zouden houden — dat de Regeering voorstellen tot definitieve vrijstelling van verplichte bijplanting van Liberia-koffie niet meer gedaan wenscht te zien, zoolang de wetenschappelijke adviseur de betrekkelijke gronden niet bezocht of omtrent de geschiktheid van die gronden voor beplanting met Liberia-koffie gerapporteerd heeft. De krachtens eenmaal goedgekeurde voorstelstaten genoten definitieve vrijstellingen als hier bedoeld zouden intusschen gehandhaafd moeten blijven.

Bij de verdere behandeling van de in 't vorig verslag reeds besproken vraag, of het groote belang der verkrijging van deugdzaam plantmateriaal voor de gouvernementskoffie de Regeering niet tot speciale maatregelen zou behooren te nopen, bijv. ruimere benutting als Liberia-proeftuin van den aan 's lands plantentuin te Buitenzorg verbonden „cultuurtuin” (te Tjikeumeuh) en het op verschillende plaatsen in het leven roepen van zaadplantsoenen van Java-koffie, werd door den wetenschappelijken adviseur, als een meer afdoend middel, nader het denkbeeld voorgestaan (November 1895) om op een daartoe in de Preanger Regentschappen aanbevolen terrein van flinken omvang een onder zijne leiding te stellen en door een ervaren koffieplanter te beheeren specialen cultuurtuin voor de gouvernementskoffiecultuur te vestigen, in de eerste plaats om aldaar de beste der thans bekende variëteiten van Java- en Liberia-koffieboomen te kweken, ter verkrijging van moederboomen van steeds hogere waarde, en verder om gelegenheid te geven tot het doen van talrijke onderzoeken omtrent hybridisatie, bodemverbetering door bemesting, bestrijding van ziekten, schaduwboomen, in het kort tot het doen van allerlei onderzoeken in het direct belang van de koffiecultuur. Waar de maatregel in de eerste plaats zou moeten dienen om in de thans gebruikelijke wijze van zaadwinning verbetering te brengen, meende de Regeering de urgentie van een proefstation als het aanbevolene niet te kunnen inzien, daar toch geenszins vaststond dat hetzelfde doel niet gaandeweg zou kunnen worden bereikt langs den in den laatsten tijd van bestuurswege reeds gevolgden weg (zie lager), dewijl toch ook de particuliere ondernemers het door hen gebezige zaad niet uit een afzonderlijken cultuurtuin betrekken, maar, evenals het Gouvernement, dit ð aan eigen tuinen ontleenen, ð daartoe ter markt gaan bij andere om haar deugdelijk zaad bekende ondernemingen. Maar bovendien werd het geraken tot een veredeld plantsoen, zooals de wetenschap-

pelijke adviseur als desideratum stelde, bij de omstandigheden waaronder de gouvernements-koffiecultuur wordt gedreven, een onbereikbaar streven geacht, omdat niet enkel waardevol zaad, maar tal van andere zorgen voor de verschillende onderdeelen der cultuur daartoe noodig zijn, waarvoor bij de gouvernementscultuur geen plaats is. Bij de geheel verschillende eischen, die aan de op hoog gezag en aan de door particulieren gedreven teelt van koffie behooren te worden gesteld, zou de oprichting van een particulier proefstation¹⁾, naar de meening van de Regeering, beter te verdedigen zijn dan die van een gouvernements-proefstation.

De adjunct-adviseur, S. van Hamel, hield zich voortdurend bezig met de verwerking, of juister met de plaatselijke herziening, volgens eene bepaalde methode, van de door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur versfrekte gegevens, welke tot grondslag moesten dienen voor de regeling van den „bijslag”, die in sommige gevallen aan bij de verplichte koffieteelt ingedeelde huisgezinnen is toe te leggen, en wel overeenkomstig de bedoelingen der gouvernementscirculaire van 9 Maart 1894²⁾, dat is met strengere inachtneming van de verschillende in aanmerking komende factoren dan bij de voor de plantjaren 1893/’94 en 1894/’95 plaats gevonden hebbende tusschenvoorzieningen mogelijk was geweest. Op dien definitiever voet is de bijslag voor het plantjaar 1895/’96 bij verschillende gouvernementsbesluiten van November en December 1895 geregeld kunnen worden voor 7 gewesten: Cheribon, Tagal, Pekalongan, Semarang, Soerabaja, Banjoemas en Kadoe, gezamenlijk met betrekking tot 748 bij de verplichte cultuur ingedeelde dessa’s, behorende tot 27 districten. Dientengevolge zou aldaar aan 51,984

¹⁾ Hier zij herinnerd dat zeer onlangs het particulier initiatief de oprichting van een „proefstation voor koffie” heeft ter hand genomen, hetwelk, met goedkeuring van de Regeering, doch buiten bezwaar van den lande, aan ’s lands plantentuin te Buitenzorg als tijdelijke afdeeling zal worden verbonden. Gelegenheid voor laboratorium-werkzaamheden zal echter van gouvernementswege worden verschafft. Ingevolge gouvernementsbesluit dd. 26 Augustus 1896 No. 2 zal namelijk aan de Vereeniging, welke het proefstation voor de particuliere koffieteelt bekostigt, in bruikleen worden afgestaan een deel van het voor den chef der 2de afdeeling van ’s lands plantentuin op te richten nieuwe laboratorium-gebouw.

²⁾ Gedrukt onder de bijlagen der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische Begroting voor 1895. (Zitting 1894—1895 — 4 — No. 43.)

cultuurdienstplichtigen, die in genoemd plantjaar nieuwe koffieaanplantingen aan te leggen of nog niet vruchtdragende (één- à tweearige) koffieplantsoenen te onderhouden hadden, aan bijslag zijn uit te keeren in totaal $f\ 98,738.93$. Bij de opmaking van de voorstellen betreffende de laatstvermelde twee gewesten had de adjunct-adviseur voor zooveel noodig ook rekening kunnen houden met de opmerkingen, waartoe zijne voorstellen betreffende de eerstvermelde drie gewesten den Gouverneur-Generaal aanleiding hadden gegeven. Bij de hiertoe betrekkelijke aanschrijving van den 1sten gouvernements-secretaris dd. 24 Oct. 1895 werd o. a. toekenning van bijslag en handhaving van de verplichte cultuur ook toegelaten in streken waar de teelt van Liberia-koffie eene goede toekomst belooft, zij het ook dat de uitkomsten van de cultuur van Java-koffie uitwijzen dat deze laatste er niet loonend is en dus eigenlijk gestaakt zou moeten worden. Waar echter de teelt van Java-koffie, zoo werd in die aanschrijving verder gezegd, aan de bevolking op verre na niet geeft wat haar volgens art. 56 Regeeringsreglement toekomt, en waar niet blijkt dat van de teelt van Liberia-koffie resultaten van eenig belang te wachten zijn, daar eischen de bij het toekennen van bijslag op den voorgrond gestelde beginselen dat de koffiecultuur al dadelijk gestaakt worde.

Behoefde voor Bagelen, waar alleen nog de bij de cultuur ingedeelten in het district Leksuno der afdeeling Ledok met verplichte bijplanting belast zijn gebleven, geen bijslag te worden toegekend, omdat de uitkomsten der verplichte teelt, volgens de becijferingen en mededeelingen van den adjunct-adviseur, voor de betrokken dessa's voldoende loonend waren te achten, — voor de 6 overige gewesten: Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madioen en Kediri moest bedoelde tegemoetkoming voor het plantjaar 1895/'96 nog op den bij de gouvernementscirculaire van 13 Augustus 1894¹⁾ bedoelden voorloopigen voet geregeld worden (December 1895). Dientengevolge zullen, in 47 districten van bedoelde 6 gewesten, 66,876 cultuurdienstplichtigen (tot hoeyeel dessa's deze behoorden, blijkt niet) aan bijslag ontvangen $f\ 100,664.20$.

Met afwijking van de voor de toekenning van laatstgemeld bedrag gevolgde regelen werd voorts, om bijzondere redenen, nog $f\ 17,669.93$ aan bijslag toegestaan. Het gold namelijk de toekenning van $f\ 5664$

¹⁾ Gedrukt sub No. 45 van de in de voorgaande noot bedoelde stukken.

en f 360 respectievelijk aan al de 91 na 1894/95 niet meer met verplichte bijplanting belaste dessa's van de afdeeling Poerbolingga der residentie Banjoemas¹⁾, en aan 2 dessa's van het district Watoekoempoei der residentie Tagal, die in 1895/96 voor 't laatst nog op hoog gezag zouden planten; voorts van f 5383.33 en f 4469.35 voor het aanleggen en onderhouden meerendeels of uitsluitend van vrijwillige aanplantingen door de koffieplantende bevolking van het district Kwali der residentie Cheribon en door eenige bezitters van koffietuinen in een drietal districten der residentie Probolinggo (aan deze laatsten in verband met vroeger van bestuurswege gedane beloften), en eindelijk van f 967.50 en f 825.75, namelijk eerstgемeld bedrag ten behoeve van eenige cultuurdienstplichtigen in de districten Wonosari en Penanggoengan van de afdeeling Bondowoso der residentie Bezoeki, welke voor de toekenning van bijslag in bijzondere omstandigheden verkeerden, en laatstgемeld bedrag van f 825.75 ten behoeve van de bezitters van eenige vrijwillig aangelegde tuinen in 3 dessa's der afdeeling Djember, mede in Bezoeki.

Telt men bij de voormalde bedragen van f 98,738.93, f 100,664.20 en f 17,669.93, nog de hooger genoemde som van f 13,582, waarmede, ter zake van de bovenbedoelde proefneming in een 3-tal districten der afdeeling Trenggalek (Kediri), de aldaar als bijslag toegelegde tegemoetkoming in Maart 1896 is verhoogd, dan blijkt dat ten laste van het voor bijslag, enz. bij de begrooting toegestaan krediet van f 500,000 's jaars voor het plantjaar 1895/96 werd aangewezen f 230,655.06²⁾.

Omtrent het bedrag van den bijslag, berekend per bouw en per

¹⁾ De staking aldaar van de teelt op hoog gezag werd ook voorgestaan door den wetenschappelijken adviseur.

²⁾ Voor andere doeleinden dan voor de toekenning van bijslag zou, volgens verschillende regeeringsbeschikkingen, uit bedoeld krediet nog geput mogen worden een bedrag van p. m. f 16,400, namelijk: f 500 voor het opmeten en blijvend afbakenen, zoomede met houtgewas beplanten, van eenige terreinen, bestemd voor koffiereserve in de afdeeling Bandjarnegara der residentie Banjoemas; f 500 voor het opmeten en in kaart brengen van de reserveterreinen in de residentie Probolinggo; f 800 voor het bestrijden van verschillende kleine uitgaven ten dienste van wetenschappelijke onderzoeken in het belang der koffiecultuur, en het aanschaffen van wetenschappelijke standaardwerken; zoomede ongeveer f 5600 voor traktement, toelage en reisdeclaratiën van den sedert het laatst van 1893 aan den wetenschappelijken adviseur toegevoegden adspirant-controleur. In hoever bij het beschikken over deze sommen, en over die voor bijslag toegestaan, de uitgaven ten laste van de begrooting voor 1895 dan wel ten laste van die voor 1896 zijn gebracht, blijkt niet uit de hier te lande vorhanden gegevens.

cultuurdienstplichtige, is een uitgewerkt overzicht, afzonderlijk behandelende de 7 gewesten waar de bijslag definitief, en de 6 gewesten waar deze nog voorloopig is geregeld, reeds bij eene vorige gelegenheid aan de Staten-Generaal medegedeeld. Ten aanzien van de 7 eerstbedoelde gewesten blijkt uit bedoeld overzicht dat voor de kleinste helft der op die wijze tegemoet gekomen dessa's, namelijk voor 323 van de 748 (met 21,890 van de 51,984 cultuurdienstplichtigen) het als bijslag te verleenen bedrag zeer hoog zou moeten zijn om, naar de aangenomen beginselen, de cultuur er loonend te maken. Waar het bij de becijferingen bleek dat de daartoe gevorderde betaling (inkoopsprijs, ad f 15, + bijslag) f 30 per pikol zou overschrijden, en de bijslag dus meer dan f 15 per pikol zou moeten bedragen, werd het bedrag van den bijslag per cultuurdienstplichtige verminderd naar de verhouding van den als maximum toe te kennen bijslag van f 15 per pikol¹⁾.

Ten einde de praktische resultaten van den bijslag, zooals die thans op den voet van de gouvernementscirculaire van 9 Maart 1894 voor het plantjaar 1895/'96 in de zoveel bedoelde 7 gewesten definitief is geregeld, aanvankelijk eenigermate te kunnen beoordeelen, is in October 1895 aan de residenten aldaar opgedragen om binnen een jaar te berichten omtrent den bij de bevolking waargenomen indruk, en omtrent de gevolgen die daarvan voor de verdere ontwikkeling van de koffiecultuur verwacht mogen worden.

Wat betreft de aanstaande definitieve regeling van den bijslag in de gewesten waar de onder dien naam verleende tegemoetkoming nog slechts op voorloopigen grondslag berust, kan worden aangegeekend dat de adjunct-adviseur met de bewerking en voor zoveel

¹⁾ Deze reductie, noodzakelijk omdat de schatkist door de toekenning van een bijslag van meer dan f 15 per pikol nadeel zou kunnen lijden, brengt echter teweeg dat cultuurdienstplichtigen, die op goede terreinen planten en een vrij goed product oogsten, in vele gevallen zich een hogeren bijslag zien toegelegd dan anderen die bijna geen product krijgen. Dit verschijnsel doet zich veel voor in die streken, welke, met het oog op de in de laatste jaren met de teelt van Java-koffie verkregen resultaten, voor staking of intrekking van de verplichte cultuur zouden in aanmerking komen, doch waar het wenschelijk schijnt den toestand nog eenigen tijd aan te zien in afwachting van de kansen op verbetering hetzij door het aanplanten van Liberia-koffie, hetzij door het beproeven van eene andere cultuurwijze dan de in de laatste jaren gevolgde, gepaard met meer afdoend toezicht zoowel op de cultuur en den pluk, als om te beter ontrekking aan de verplichte levering te kunnen tegengaan.

noodig plaatselijke controleering der door de bestuursambtenaren geleverde omstandige gegevens nog vóór het einde van 1896 dacht gereed te komen. Betreffende Bezoeki, Probolinggo en Pasoeroean waren in Maart/Mei van genoemd jaar voorstellen door hem ingediend, zoodat nog ter behandeling overbleven Madioen, Kediri en de Preanger Regentschappen, uit welk laatste gewest toen nog niet van alle contrôle-afdeelingen de gegevens waren ingekomen. Volgens berichten van Juli jl. waren de evenbedoelde voorstellen, alvorens door den directeur van binnenlandsch bestuur te zijn in behandeling genomen, op aanvrage van den wetenschappelijken adviseur, in diens handen gesteld.

Zal alzoo, naar het zich laat aanzien, nog in 1896 de bijslag voor de verplichte bijplantingen voor alle gewesten geregeld zijn op den in Maart 1894 voorgeschreven voet, daarna komt een tweede gedeelte van dien bijslag ter regeling aan de beurt, namelijk de tegemoetkoming aan inlanders te verleenen voor den vrijwilligen aanleg van koffieplantsoenen in die streken, waar nog voldoende gronden zijn buiten het rayon van de verplichte cultuur, geschikt voor beplanting met Java- of met Liberia-koffie. Ettelijke terreinen waren met dat doel, hetzij door den wetenschappelijken adviseur, hetzij door zijn adjunct reeds opgenomen en onderzocht, waarop met een bijslag van $f\ 75$ à $f\ 100$ per bouw voor ontgining en eersten aanleg, zoomede voor onderhoud der plantsoenen gedurende de eerste twee jaren, naar alle waarschijnlijkheid eene loonende koffiecultuur zal kunnen worden gedreven. Vermoedelijk zal reeds voor 1896/97 hier en daar tot het toekennen van bijslag ter aanmoediging van de hierbedoelde vrijwillige teelt kunnen worden overgegaan.

Thans laat men eenige cijferopgaven volgen betreffende den omvang der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur in de betrokken 14 gouvernementenresidentiën van Java. De opgaven zijn ontleend aan de jongste jaarstatistiek en betreffen dus het op 31 October 1895 afgesloten cultuurjaar 1894/'95. (Om vergelijking met de gelijksoortige gegevens over 1893/'94 gemakkelijk te maken, worden deze tevens opgenomen). Weder zij herinnerd dat, voor zoveel hieronder sprake is van andere plantsoenen dan de aanplantingen in op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen, inzonderheid van de plantsoenen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampong-koffie, de cijfers op globale schattingen berusten.

Ingedeeld bij de gouvernement-s-koffiecultuur (nog in de cultuurplannen begrepen) achterenvolgens op 31 October 1894 en 31 October 1895 einde der plantjaren 1893/94 en 1894/95; ... Wat betreft de ingedeelde, aan wie (voor het volgende planjaar) de verplichting werd opgelegd tot bijplanting van koffieboomen en (of) het ontgrinnen van gronden voor één of meer latere plantjaren, waren de cijfers: ...

Aantal dess's, niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar verplicht tot het onderhoud van indertijd door haar aangelegde nog niet uit de legers afgeschreven plantsoeken aantal dess's aantal huisgezinnen aantal huisgezinnen 1,789 153,261 1,722 141,896

Op hoog gezag Aantal boomen die in het betrokken plantjaar werden afgeschreven, bijgeplant a), aantal boomen bij het einde van het plantjaar (31 October) nog aanwezig nevenstaand aantal boomtjes Uitgestrektheid van die plantsoeken (in bouws) 1,126 10,560,700 5,060,500 1,053

Dienengevolge was bij het einde van het plantjaar (31 October) nog aanwezig nevenstaand aantal boomtjes Uitgestrektheid van die plantsoeken (in bouws) 9,310,300 5,733,900

Onderhoud zijnde Vrijwillige of onder dien naam bekend staande plantsoeken naar schatting. Aantal personen in het bezit van als vrijwillig bij de cultuurplannen aangewezen gronden .. d) 49,119 10,942,45 158,544 51,500

bekend staande plantsoeken, aangelegd op: { niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. 110,139) e) 161,629

a) De verplichte bijplantingen in de twee opgegeven plantjaren besloegen achtereenvolgens 3949 en 4644 bouws.

b) Bij het einde der plantjaren beliep het aantal Liberia-koffieboomen in de gouvernementstuinen achterenvolgens 1,701,654 en 2,447,126.

c) Van de 181 miljoen boomtjes volgens de schattingen van 1893/94, en van de 172 miljoen volgens die van 1894/95 aanwezig, zonden geplant zijn op bij de cultuurplannen aangewezen gronden respectievelijk 48 en 469 miljoen boomtjes, bestaande (naar berekening) 28,409 en 28,206 bouws, terwijl wordt aangenomen dat door de overige hierbedoelde ongeregelde plantsoenen — achtereenvolgens voor 133 en 125³ miljoen boomtjes uitgetrokken — een oppervlakte zou worden ingenomen van respectievelijk 98,961 en 98,075 bouws. (Het hier aangeduid verschil in bouws houdt geen verband met het verschil in het aantal boomtjes.)

Bij gelegenheid der overwegingen aangaande de nieuwe ontginningsordonnantie (Indisch. Staatsblad 1896 No. 44) is aan den directeur van binnelandsch bestuur de opdracht gedaan om ter zake van het bestemmen voor de vrijwillige koffieteelt der bevolking van in de cultuurplannen aangewezen reserve-terreinen een regeling te ontwerpen betreffende het afstaan van dergelijke gronden blootlijk in gebruik.

d) Verhoederde opgaf. Het in 't vorig verslag vermelde cijfer was, naardert gebleken is, 10,129 te hoog, o.a. doordien in de opgaaal bij vergissing nog waren medegerekend de bezitters van vrijwillige aanplantingen in de niet meer onder het monopolie vallende gewesten, en verder doordien bij een nieuwe opneming in de Preanger Regentschappen aan den dag kwam dat het voor dat gewest tot dusver aangenomen getal van 68,179 zoodanige bezitters te hoog was. Een volledige gewestelijke specificatie van het nieuwe totaal van 158,544 wordt in de verstrekte Indische gegevens niet aange troffen.

e) Voor zooveel dit cijfer per gewest gespecificeerd is, was de verdeeling als volgt: Preanger Regentschappen 32,277 bezitters van monosoko-aanplantingen, aangewezen op gronden bij de cultuurplannen aangewezen en 33,610 bezitters van andere monosoko-aanplantingen; Paseroean respectievelijk 3734 en 19,281; Samarang 4,271 en 11,867; Cheribon 3864 en 10,400; Madioen 2646 en 3129; overige gewesten 4708 en 31,842. (In het samengevat cijfer der in de laatste plaats bedoelde overige gewesten," ad 36,550, zijn o.a. de gewesten Tagal en Probolinggo begrepen voor respectievelijk 9351 en 6980 bezitters van vrijwillige aanplantingen.)

1894/95.

1893/94.

1894/95.

3,646
306,555
301,998

1,722
141,896

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

1,053

9,310,300
5,733,900

50,625

67,897,800

59,050

172,268,000
126,281

127,430

181,222,700
127,430

10,560,700
5,060,500

1,126
53,178

10,560,700
5,060,500

</

De voorafgaande cijfers doen zien dat de gouvernements-koffiecultuur ook in 1894/'95 weder in beteekenis afnam. Het aantal boomen in de op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen ging namelijk terug van ongeveer 71⁵ miljoen (beslaande pl. m. 53,200 bouws) tot ongeveer 67⁹ miljoen (beslaande pl. m. 50,600 bouws): er werden namelijk in geregelde tuinen afgeschreven 9³ miljoen boomen, terwijl in zoodanige tuinen werden bijgeplant 5⁷ miljoen boomen. En de schattingen betreffende de overige koffieplantsoenen, namelijk de aanplantingen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampongkoffie, zoomede de als equivalent voor verplichte bijplantingen vrijwillig aangelegde plantsoenen, wijzen in totaal op ruim 172 miljoen boomen (met eene berekende oppervlakte van ruim 126,000 bouws), terwijl de opgaven over 1893/'94 nog aanwezen ruim 181 miljoen boomen; derhalve voor deze categorie van plantsoenen thans 9 miljoen boomen minder, zonder dat voor dit belangrijk verschil bepaalde redenen zijn opgegeven. Slechts voor 5 van de 14 gewesten komen de schattingen thans iets hooger te staan dan die over 1893/'94 (gezamenlijk ongeveer 1½ miljoen boomen meer, voornamelijk in Cheribon, Probolinggo en Madioen); lager dan over 1893/'94 zijn thans inzonderheid de opgaven betreffende de gewesten Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Tagal, Banjoemas en Kediri, welke in het nadeelig verschil (gezamenlijk 10⁵ miljoen) delen voor respectievelijk 5⁸, 2⁷, 1, 0⁵ en 0³ miljoen boomen.

Rekende men in den aanvang van 1895, blykens de toen door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur opgemaakte zoogenaamde voorstelstaten betreffende de in den westmoesson 1895/'96 te bewerkstelligen aanplantingen, dat gedurende genoemd plantjaar bij de cultuur ingedeeld zouden zijn (in 125 districten) 303,368 huisgezinnen, verdeeld over 3610 dessa's, uit de thans ontvangen opgaven betreffende het cultuurjaar 1894/'95 blijkt dat in den loop van 1895, tot 31 October, het getal ingedeelde gezinnen verminderde tot 301,098, verdeeld over 3475 dessa's, en ook dit totaal is niet behouden kunnen worden. Immers de in den aanvang van 1896 opgemaakte „voorstelstaten” voor het plantjaar 1896/'97 stellen het totaal ingedeelde gezinnen op niet meer dan 285,892, verdeeld over 3330 dessa's¹⁾. De inkrimping van het cijfer der ingedeelde ge-

¹⁾ Door de genoemde totalen van achtereenvolgens 303,368, 301,098 en 285,892 worden alleen aangeduid de nog in de cultuurplannen begrepen ge-

zinnen sedert 31 October 1895 bedraagt derhalve 15,206, en volgens de ontvangen tabellen deelden daarin hoofdzakelijk de residentiën Kediri, Samarang en Bezoeki, namelijk met respectievelijk 7537, 7097 en 2861 gezinnen, en drie andere gewesten met gezamenlijk 1443 gezinnen, tegenover welke verminderingen — in 't geheel van 18,938 ingedeelde gezinnen — evenwel in Pasoeroean, Soerabaja, Tagal, Madioen en in drie andere gewesten eene vermeerdering stond van respectievelijk 1569, 788, 514, 453 en 408 of in 't geheel van 3732 ingedeelde gezinnen.

Van het bovengenoemd aantal van 301,098 cultuurdienstplichtige huisgezinnen, gezamenlijk tot 3475 dessa's behoorende, op ult. October 1895 (einde van het plantjaar 1894/'95) nog in de „cultuurplannen” begrepen, werd voor het plantjaar 1895/'96 ruim de helft (159,202 gezinnen, behoorende tot 1753 dessa's) van verplichte werkzaamheden voor het aanleggen of in den grond brengen van koffieplantsoenen ontheven, hetgeen uit den aard der zaak niet wegnam dat zij belast bleven met het onderhoud van bestaande aanplantingen. Voor 1038 van de bedoelde 1753 dessa's werd, op grond van de adviezen der bestuursambtenaren, nedergelegd in de jaarlijks ter vaststelling aan de Regeering aangeboden zoogenaamde „voorstelstaten”¹⁾, bedoelde vrijstelling verleend wegens gebrek aan voor de cultuur geschikte gronden binnen den omtrek van zes palen. Als reeds eene voldoende productie inleverende, in dier voege dat de gemiddelde inlevering gedurende de laatste drie jaren het daarvoor vastgestelde minimum had bereikt, genoten 435 dessa's (46,226 cultuurdienstplichtige gezinnen) de vorenbedoelde vrijstelling (o. a. 188 dessa's in de Preanger Regentschappen, 128 in Pasoeroean en 36 in Tagal). Voor de overige 280 gedurende 1895/'96 vrijgestelde dessa's golden de volgende redenen: het aanleggen en onderhouden uit vrijen wil van grootere plantsoenen dan gelast was (voor de afdeelingen Soekaboemi en Soekapoera-Kollot der Preanger Regentschappen), — het onderhouden van goed geslaagde vrijwillige

zinnen, dus ongerekend die, welke, ofschoon uit de cultuurplannen afgevoerd, enkel belast bleven met het onderhoud van nog aanwezige plantsoenen.

¹⁾ In eene der bijlagen van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1896 (Zitting 1895—1896—4—No. 41) vindt men het aantal der in de voorstelstaten voor 1895/96 begrepen dessa's districtsgewijze vermeld, welke opgaven echter, te oordeelen naar de thans dienaangaande verstrekte gegevens, hier en daar wijziging schijnen te hebben ondergaan.

aanplantingen (in bijna alle gewesten), — en eindelijk de wenschelijheid om de bevolking van eenige dessa's in de gelegenheid te stellen om de tuinen, waar de boomen veel van bladziekte of door overgroote vruchtdracht geleden hadden, door bemesting en diepe grondbewerking weder op verhaal te doen komen (districten Bodja, Selokaton, Ambarawa en Salatiga van Samarang, zoomede Ngasinan, Soemowono en Lempoeijang van Kadoe).

Aan de overige 141,896 cultuurdienstplichtige (in de cultuurplannen begrepen) gezinnen, behorende tot 1722 dessa's, was voor 1895/'96, buiten het ontginningswerk voor één of meer latere plantjaren, als planttaak opgelegd het in den grond brengen van 4,616,107 koffieboomen (3,568,395 Java- en 1,047,712 Liberia-soort).

Telde men bij het einde van het plantjaar 1894/'95 in de gouvernementstuinen circa $2\frac{1}{2}$ miljoen Liberia-koffieboomen, het aantal, door de bevolking tot dusver vrijwillig geplant, wordt gezegd, „stellig reeds enige millionen te beloopen”. Ook in 1894/'95 was de Liberia-teelt als volkscultuur weder toegenomen; vooral in de afdeelingen Koeningan en Galoeh der residentie Cheribon en in de gewesten Banjoemas en Bagelen kwamen weder vele kleine aanplantingen op erven en op lege plekken in de dessa's tot stand, en verscheidene van die tuintjes deden wel wat verwachten. In sommige streken, waar men zoodanige tuintjes aantrof, bleek echter aan den wetenschappelijken adviseur of diens adjunct, dat te veel in de nabijheid en onder de schaduw van hooge boomen geplant was, waardoor de Liberia-boomen zich spichtig en schraal ontwikkelden. De gewestelijke bestuurders zijn dientengevolge opmerkzaam gemaakt op de wenschelijheid, dat er vanwege de plaatselijke ambtenaren beter op gelet worde, dat de Liberia-plantjes gepoot worden op goed gekozen plekken der erven, waar zij zich meer in de breedte kunnen ontwikkelen. Bij eene andere gelegenheid is van regeeringswege aan de betrokken ambtenaren opgedragen (October 1895) in Liberia-tuinen van verschillenden leeftijd telkens nauwkeurige plukproeven te nemen, ten einde op die wijze voor elke streek te kunnen geraken tot eene bepaling van de gemiddelde productie dier koffie-soort en alzoo beter over hare uitkomsten te kunnen oordeelen.¹⁾

¹⁾ De tot dusver door de bevolking geoogste hoeveelheden Liberia-koffie zijn over 't geheel nog van weinig beteekenis. In het zeer slechte oogstjaar 1893 werd ingeleverd ruim 622 pikol (uit 7 gewesten) en in de vrij normale oogstjaren 1894 en 1895 achtereenvolgens 1671 en 2184 pikol (uit respectievelijk 13 en 12 gewesten).

In verscheidene gouvernementsplantsoenen van de Liberia-soort werden de boomen — op 8 à 10 voet — met goed gevolg getopt; met flinke stammen ontwikkelden zij zich dientengevolge in de breedte, terwijl ook het plukken der vruchten door dit „stoppen” zeer vergemakkelijkt werd.

Ten behoeve van de bijplantingen gedurende den westmoesson van 1896/’97 werden voor de plaatselijke inzameling van goede zaadkoffie (Java- en Liberia-soort) de noodige gelden (in het geheel f 3460) ter beschikking gesteld van de residenten der gewesten Preanger Regentschappen, Pekalongan, Samarang, Probolinggo, Kadoe en Kediri. Voorts werd door tusschenkomst van den gouverneur van Sumatra’s Westkust 88 pikol zaad van op Sumatra geteelde Java-koffie bij goede plantsoenen bezittende particuliere ondernemingen in de Padangsche Bovenlanden ingekocht tegen f 90 per pikol, geleverd te Padang; deze zaadkoffie werd vervolgens over de verschillende gewesten verdeeld al naar gelang van de aanvragen. De berichten omtrent het ontkiemen van het zoogenaamd Padangzaad en omtrent den stand van de daaruit verkregen aanplantingen liidden algemeen gunstig, zij het ook dat de plantjes in de kweekbedden en de boomen in de tuinen in dezelfde mate worden aangeattast door de bladziekte als die, verkregen uit op Java ingezameld zaad van gewone koffie.

In de hooge bergstreken van de Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo en Tagal wordt echter door de monosoeko-tuinbezitters nog steeds boven bibiet, uit zaadkoffie gekweekt, de voorkeur gegeven aan opslag uit de bosschen of tuinen, dan wel aan op kweekbedden gespeenden opslag (soenggengan).

Liberia-zaadkoffie, zoowel voor de verplichte bijplantingen als voor de vrijwillige teelt der bevolking op erven en tegalvelden, werd voorts ingekocht, respectievelijk tegen f 75 en f 85 per pikol: bij een paar ondernemingen in de Preanger Regentschappen (Tjisalak en Tjirohani) 19 pikol voor Bagelen, Banjoemas en Tjiamis (Cheribon), en bij de onderneming Gemampir (in Soerakarta) ruim 18 pikol voor Bagelen, Kediri, Madioen en Modjokerto (Soerabaja), terwijl tegen f 65 per pikol werd ingekocht bij ondernemingen in Bodja en Selokaton (Samarang) 16½ pikol voor Bezoeki en Kadoe, en bij ondernemingen in Pekalongan 9 pikol voor Tagal en Cheribon. Uit de gouvernements-proefaanplantingen in Loemadjang (Probolinggo) werd 1½ pikol voor Pasoeroean verkregen.

De berichten omtrent het in het begin van 1895 verstrekte Liberiazaad luidden over 't algemeen gunstig. Waren niet alle partijen van het ingekochte zaad gelijkelijk kiemkrachtig, de te dien aanzien bij 's lands plantentuin verkregen percentages waren zeer bevredigend.

De in vorige jaren genomen maatregelen om de inlandsche tuinbezitters in grote koffiecentra door gouvernementsvoorschotten uit de handen te houden van geldschieters van minder goed gehalte bleven in 1895 bestendigd. Van de in December 1894 en in het begin van 1895 voor dat doel door het Gouvernement beschikbaar gestelde credieten werd uitgegeven $f\ 217,240$ in 9 districten van Pasoeroean en $f\ 20,580$ in het district Tengger van Probolinggo, welke gelden vóór den afloop van den oogst zonder moeielijkheden, in twee of drie termijnen, bij de inlevering van het bereide product aan de pakhuizen, door de aldus geholpen tuinbezitters aangezuiverd waren. Onder eerstgenoemd bedrag van $f\ 217,240$ was $f\ 52,000$ begrepen voor de districten Penangoengan en Ngantang, waar in 1893 en vooral in 1894 dergelijke voorschotten verleend waren door den voor dat rayon (waartoe ook het district Kotta Malang behoort) aangewezen licentiehouder voor den opkoop, ter fabriekmatigebereiding, van de aan den lande te leveren koffie, waarvan de bevolking zich in onbereiden staat wenscht te ontdoen.

Vermits aan het voortbestaan van zoodanige particuliere bereidings-etablissementen, — zoals er tot dusver voor andere kringen nog slechts drie, mede in Malang, waren tot stand gekomen¹⁾, — ook algemeene belangen verbonden waren, werd, toen het bleek,

¹⁾ Blijkens het vorig verslag, waren nog wel voor andere streken licentiën aangevraagd en verkregen behalve voor een deel van het district Toeren in dezelfde afdeeling Malang tevens voor eenige districten in de Preanger Regentschappen), maar ook in 1895 hadden de houders daarvan nog geen gebruik gemaakt. Evenmin kwamen in dat jaar nieuwe aanvragen in. Naar aanleiding van de door enige belanghebbenden gedane verzoeken om de licentie te mogen inbrengen in eene daartoe op te richten naamloze vennootschap werd onlangs (gouvernementsbesluit dd. 20 Mei 1896 No. 9) aan de residenten van Pasoeroean en der Preanger Regentschappen medegedeeld, dat naar het gevoelen van den Gouverneur-Generaal tegen overdracht aan eene naamloze vennootschap geen bezwaar bestaat, mits de op te richten Maatschappij beschikke over een genoegzaam, volgefourneerd kapitaal om het bedrijf behoorlijk te kunnen uitoefenen en voorts de statuten de noodige waarborgen opleveren voor een ordelijk beheer, zoomede voorzien in de oprichting van een toereikend reservefonds.

dat de eigenaars moeite hadden om zich het benoodigde werkkapitaal te verschaffen, in April 1895 besloten aan bedoelde industrie, zonder risico voor 's lands schatkist, van gouvernementswege eenigen geldelijken steun te verleenen, mits de licentiehouders toetraden tot de toen tegelijkertijd uitgevaardigde regeling in Indisch Staatsbl. 1895 No. 72, met andere woorden zich zouden verbinden om het hun toekomende prijsverschil boven f 6 per pikol met het Gouvernement te delen. Bedoelde steun, bestaande in de vooruitbetaling van f 2.50 voor elken pikol natte koffie, door de toegetreden of alsnog toe te treden licentiehouders blijkens bevinding van een te hunnen koste van landswege te bezoldigen gouvernements-gecommitteerde ingekocht, had in 1895 nog weinig uitwerking. Slechts twee van de vier licentiehouders, die voor het district Pakis en die voor het district Senggoro, verklaarden zich genegen hunne licentiën op den nieuwe voet te doen inrichten. Bovendien was, toen aan de verschillende formaliteiten voldaan was, het product reeds voor een groot gedeelte geplukt, zoodat de bedoelde twee ondernemers de bewuste vooruitbetaling slechts genoten over respectievelijk 9100 en 521 pikol natte koffie (naar de gemiddelde verhouding van $5\frac{1}{4} : 1$ te stellen op respectievelijk 1733 en 99 pikol in afgewerkten staat). In de praktijk bleek overigens dat de vooruitbetaling, wilde men de ondernemers door den maatregel werkelijk gebaat zien, van f 2.50 tot f 2.85 per pikol diende te worden verhoogd, en op dien voet is, onder de noodige voorzorgen dat 's lands kas dientengevolge geen schade lijde, bij gouvernementsbesluit dd. 7 Mei 1896 No. 8 de tegemoetkoming ook voor 1896 toegestaan. Leert de ondervinding gedurende 1896 dat de regeling goed werkt, dan zal zij een meer stabiel karakter kunnen krijgen, door haar voor den nog overigen duur der licentiën te bestendigen.

Van kwade praktijken onder de werking van het licentiestelsel werd weder niets vernomen; wel werden door twee licentiehouders een paar geëmployeerden wegens vermeende knoeierijen ontslagen.

Daar de indertijd (zie No. 4577 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, punt V) aan de licentiehouders voorgeschreven weegtoestellen (springbalansen die in cijfers het uit te betalen bedrag weergeven) in het gebruik niet voldeden, is het beter geacht (Mei 1896) de keuze van de te bezigen weegtoestellen voortaan aan de licentiehouders over te laten, doch de toestellen zelve door de plaatseijke ambtenaren nu en dan op ongeregelde tijden te doen controleeren

Gedurende 1895 werden door de vier licentiehouders de volgende hoeveelheden koffie in 's lands inkooppakhuisen ingeleverd.

Licentiehouders.		Hoeveelheden koffie (in pikols):			
Naam.	voor de districten.	bereid op de etablissementen te	ingeleverd in 's lands pakhuisen te	1e soort.	2e soort.
H.C.M.J. HUBER	Kotta Malang	Bedali,	Wagir,	336,96	2,80
	Penang-goengan,	Batoe-Sisir,	Batoe,	3 317,81 $\frac{1}{5}$	49,23 $\frac{2}{5}$
F. GODIN,	Ngantang, Karanglo,	Ngroto, Karangan,	Poedjon, Karang-plosso,	965,72 $\frac{4}{5}$ 1 693,34 $\frac{4}{5}$	19,85 $\frac{3}{5}$ 36,67 $\frac{4}{5}$
E. NIJGH, G.A.v. DELDEN,	Pakis, Senggoro,	Toempang, Magoewan,	Toempang, Magoewan,	2 586,61 $\frac{1}{5}$ 433,59 $\frac{9}{5}$	125,13 $\frac{3}{5}$ 3,01
Totaal voor de vier licentiën				9 334,06 $\frac{3}{5}$	236,71 $\frac{1}{5}$

Daar het, in verband met het bij Indisch Staatsblad 1895 No. 42 bepaalde omtrent de verdeling van het prijsverschil, wanneer dit meer dan f 6 per pikol bedraagt, voor beide partijen van belang is dat de van de bereidings-etablissementen afkomstige koffie een zoo hoog mogelijken prijs behaalt, is den resident van Pasoeroean er op gewezen (Mei 1896) dat het aanbeveling verdient bij de opmaking van de notitiën voor de te Batavia te houden veilingen der bedoelde koffie met de licentiehouders te rade te gaan, die, als directe belanghebbenden en omdat zij in betrekking staan met handelsfirma's, beter dan de bestuursambtenaren op de hoogte kunnen zijn van den stand der markt, zoodat zij geacht mogen worden goede inlichtingen te kunnen geven ter zake van de grootte der te verkoopen partijen en het tijdstip waarop die het voordeeligst kunnen worden geveld.

In de bereidingswijze, door de bevolking toegepast, kwam gedurende 1895 geen verandering. Er werd weder voor gewaakt dat zoo veel mogelijk rijpe bessen werden geplukt, o. a. door het inzamelen te doen geschieden op vastgestelde dagen en onder toezicht van dessahooften en inlandsche ambtenaren, terwijl ook hier en daar, zooals in sommige streken van Pasoeroean en Probolinggo, daartoe werd gebruik gemaakt van tijdelijk in dienst gestelde mantri's, die het ingezameld product in de tuinen door weging of meting nagingen, om later de inleveringen van het bereide product in de pakhuisen te kunnen controleren.

Hulpplukkers van elders waren alleen noodig in sommige streken van de afdeelingen Bandong (Preanger Regentschappen), Malang (Pasoeroean), zoomede in de contrôle-afdeeling Tengger (mede in Pasoeroean). Deze tijdelijke arbeiders kwamen in voldoend aantal opdagen.

De door de bevolking ingeleverde Liberia-koffie was weder voor het grootste gedeelte op de half West-Indische-, voor een klein deel op de gewone wijze bereid. Daar tot nu toe slechts kleine hoeveelheden van deze soort worden ingezameld, ondervindt men moeilijkheden met de fermentatie en kan het zilvervlies dientengevolge niet gemakkelijk verwijderd worden. Voor het ontpulpen van de bessen maakt men hier en daar — in Soekaboemi (Preanger Regentschappen), Kadjen (Pekalongan), Selokaton (Samarang) — gebruik van eigengemaakte of verstrekte handpulpers ; elders worden andere methoden toegepast om de Liberia-bessen van de roode schil te ontdoen, als stampen hetzij in een gevlochten mandje, dat in een rijstblok is bevestigd, hetzij eenvoudig in een kuil in den grond, kraken in eene soort van notenkraker, enz. Hoewel hier en daar, bijv. in Bodja (Samarang), het ingeleverd product, voornamelijk wat kleur betreft, nog wel wat te wenschen overliet, was toch over 't algemeen de qualiteit zeer bevredigend, vooral in de Preanger Regentschappen, in Kadjen (Pekalongan), Selokaton (Samarang) en Loemadjang (Probolinggo).

Hieronder volgt een overzicht van de prijzen, welke de verschillende partijen Liberia-koffie behaalden, welke in de hier te lande in 1896 gehouden gouvernementsveilingen waren opgenomen. Soms liepen de prijzen niet onbelangrijk boven de algemeene noteering der in dezelfde veilingen verkochte „goed ordinaire” Java-koffie, soms echter bedong de Liberia-koffie veel minder.

Dagteekening der veilingen.	Gewesten.	Verkochte hoeveel-heden (in "balen").	Veilingsprijs per half K. G.	Algemeene notering voor „goed ordinaire“ Java-koffie per ½ K.G.
1896.				
4 Februari.	Preanger Reg.. Cheribon..... Pekalongan....	548 13 25	f 0,52½ à f 0,56½ „ 0,53 „ 0,51½	f 0,50½
14 April.	Preanger Reg.. Bagelen..... Preanger Reg.. Tagal	428 16 189 29	„ 0,55½ „ „ 0,57½ „ 0,52½ „ 0,53½ „ „ 0,54½ „ 0,32½ „ „ 0,55½	„ 0,52
23 Juni.	Samarang..... Pasoeroean.... Probolinggo.... Preanger Reg.. Cheribon.....	119 2 219 230 26	„ 0,46½ „ „ 0,46½ „ 0,42½ „ 0,45½ „ „ 0,52½ „ 0,48 „ „ 0,52½ „ 0,44	„ 0,50
4 Augustus.	Tagal	4	„ 0,44½	„ 0,50
	Pekalongan....	26	„ 0,43	
	Samarang	62	„ 0,43½	
	Preanger Reg..	704	„ 0,47½ „ „ 0,50½	
13 October.	Cheribon..... Soerabaja..... Banjoemas.... Bagelen	15 154 5 8	„ 0,53 „ 0,41 „ „ 0,42½ „ 0,40½ „ 0,44½	„ 0,50
17 November.	Djokjokarta....	15	„ 0,43½	„ 0,52

De van 1892 af in Pasoeroean en Madioen werkende en sedert achtereenvolgens tot de gewesten Preanger Regentschappen, Tagal, Probolinggo en Bagelen uitgestrekte maatregel om door buitengewoon, op tijdelijken voet aangesteld, politiepersoneel te doen waken tegen onttrekking van koffie aan de verplichte levering, in streken waar vermoed werd dat dit kwaad bestond of dreigde te ontstaan, werd niet zonder goed gevolg ook in 1895 voortgezet en kwam toen voor 't eerst in werking in Pekalongan en Kediri, terwijl er in 1896 in Bezoeki toe zou worden overgegaan en vermoedelijk ook in Banjoemas. Omtrent de in 1895 van dit bijzonder toezicht verkregen resultaten is het volgende gemeld. In de Preanger Regentschappen werd in de meeste der voor het bewuste doel bewaakt wordende districten, speciaal in die welke grenzen aan Krawang, in welk gewest het monopolie is opgeheven, de taxatie van den oogst bereikt; tal van aanhalingen van in die richting vervoerde koffie werden gedaan. Afdoende bleek de noodzakelijkheid om die grenzen goed te bewaken, daar herhaaldelijk lieden uit Krawang zich op Bandong's gebied vertoonden, met het doel om koffie op te koopen, welke zij, met winst, tegen f 50 à f 55 per pikol weder van de hand konden zetten. Toch wordt vermoed dat de in Mei 1895 bevallen

belangrijke uitbreiding van het bewakingspersoneel in de grensdistricten nog niet geheel zal hebben belet dat een deel der uit de Preanger Regentschappen afkomstige koffie zijn weg heeft kunnen vinden naar Krawang en alzoo begrepen zal zijn geweest onder de pl. m. 3300 pikol, in 1895 uit Krawang met passen naar Batavia uitgevoerd. De in Preanger Regentschappen gedane aanhalingen waren aanzienlijker dan in de laatste jaren; zij bestonden in 't geheel uit 93 pikol¹⁾, tegen achtereenvolgens pl. m. 50, ruim 26 en ruim 25 pikol in 1892, 1893 en 1894, welke laatste hoeveelheden bijna uitsluitend 2de soort koffie uitmaakten, terwijl onder de in 1895 benaderde partijen de grootste helft 1ste soort was. In Tagal en Bagelen hadden de maatregelen eveneens ten gevolge dat de taxatie in de meeste streken bereikt, hier en daar overschreden werd; hetzelfde was het geval in Paseroean, Probolinggo en Madioen, waar de inleveringen van eenige dessa's, gelegen op de grenzen van niet-koffieproduceerende districten of grenzende aan erfpachtsperceelen, in den laatsten tijd weer geleidelijk toenamen. Ook in Pekalongan en Kediri, waar in 1895 voor het eerst buitengewoon personeel in dienst werd gesteld, meende men daarvan reeds eene gewenschte uitwerking te bespeuren, vooral in Kediri. Niet alleen toch dat aldaar de taxatie van den oogst (1850 pikol) verre werd overschreden — in 's lands pakhuizen toch kwam .3095 pikol — maar uit vele dessa's van de afdeelingen Kediri en Blitar, gelegen te midden van erfpachtsperceelen, was in 1895 de inlevering veel aanzienlijker dan zelfs in het buitengewoon gunstige jaar 1892. Uit het feit — zoo wordt verder in de verslagbijdrage van den directeur van binnenlandsch bestuur bericht — dat op menige plaats (o. a. Bandong, Tagal, Malang, Probolinggo, Madioen, Kediri), waar vroeger, vóór de aanstelling van het buitengewoon politiepersoneel, gemakkelijk en tegen lage prijzen koffie kon worden gekocht, in

¹⁾ In al de 14 onder het monopolie vallende koffiegewesten beliepen de gezamenlijke aanhalingen van 1895 pl.m. 356 pikol (daaronder pl.m. 81 pikol 1ste soort), tegen in 1892 t/m 1894 achtereenvolgens (in afgeronde cijfers) 384, 244 en 303 pikol (waaronder aan 1ste soort 94, 41 en 59 pikol).

Het aantal wegens ontrekking van koffie aan de verplichte levering op de politierol of door den landraad in 1895 gestraften (inlanders en Chineezen) wordt in de van de residenten ontvangen opgaven ditmaal slechts voor drie gewesten gemeld: Cheribon, Banjoemas en Kadoe, waar het aantal respectievelijk beliep 85, 453 en 78, tegen 132, 653 en 127 in 1894.

1894 en 1895 algemeen geklaagd werd over de moeielijkheid om aan koffie te komen, en dan nog alleen tegen zeer hooge prijzen, kan wel eenigszins worden afgeleid dat het toezicht tegen het clandestien vervoer en de onttrekking scherper is geworden, al zal het natuurlijk moeielijk blijven, zoo niet onmogelijk zijn, het nuttig effect dier maatregelen met cijfers aan te tonen of juist in geld te berekenen. De reeds in 't vorig verslag vermelde overwegingen omtrent eene verscherping der bepalingen op het vervoer en bezit van koffie (Indisch Staatsbl. 1879 No. 286, 1890 No. 116 en 1892. No. 223) hebben nog niet tot eene beslissing geleid, doordien inmiddels eene andere daarmede samenhangende aangelegenheid aan de orde is gesteld.

Tot de indienststelling van eene eigenlijke koffiepolitie ook in Bezoeki, waartoe — zoals gezegd — in 1896 is overgegaan (ten behoeve van de afdeelingen Banjoewangi en Bondowosso), werd besloten nadat het, blijkens rapporten van den adjunct-adviseur betreffende zijne jongste reizen in die streken, de aandacht had getrokken dat de taxatie's omtrent de te verwachten productie niet in verhouding stonden tot de vruchtdracht, en de inleveringen van de laatste jaren te gering waren in verhouding tot den stand en de uitgestrektheid der aanplantingen, zoodat er aanleiding was voor het vermoeden dat een deel van het product heimelijk zijn weg vond naar elders, o. a. naar de vlakte van Panaroekan en naar Madura, tegen welke onttrekking aan de verplichte levering met de bestaande politiemiddelen niet voldoende kon worden gewaakt.

Aangaande de bladziekte wordt in de ontvangen berichten over 1895 vermeld, dat zij overal in meerdere of mindere mate werd waargenomen, zoowel in de aanplantingen van Java-koffie als in de Liberia-aanplantingen (Preanger Regentschappen, Pekalongan, Samarang, Kadoe), en niet alleen in vruchtdragende, maar ook in één- en tweejarige tuinen. In hevige mate, zoodanig dat in die streken de oogst er onder geleden had, trad de ziekte op in de lagere tuinen van de afdeelingen Bandong (Preanger Regentschappen), Brebes en Pamalang (Tagal), in vele tuinen van de afdeelingen Kendal en Ambarawa (Samarang), in de afdeeling Malang (Pasoe-roean) voor zooveel de zuidelijke streken betreft, in het district Ranoelemongan van de afdeeling Loemadjang (Probolinggo), zoodmede in de afdeelingen Temanggoeng (Kadoe) en Ngawi (Madioen). Over het algemeen hadden echter in de Liberia-aanplantingen de

boomen minder van de ziekte te lijden dan waar men met Java-koffie te doen had en herstelden zij zich gemakkelijker.

Ook ondervonden in het voorjaar van 1895 de Liberia- zoowel als de Java-koffieboomen nogal nadeel van eene ziekte, — in West-Java „hama wedang”, in Midden- en Oost-Java „djamoe oepas”, in Bandjarnegara (Banjoemas) „hama lembing”, en in Blitar (Kediri) „hama porong” genaamd, — welke de takken zwart doet worden en sterven en tevens de jonge vruchten in onrijpen staat doet afvallen. Een groot deel van het product — in de Preanger Regentschappen o. a. in de afdeeling Soekaboemi en in het district Radjamandala der afdeeling Bandong, en verder in Galoeh (Cheribon), in Tagal, Pekalongan, Kendal (Samarang), Malang (Pasoeroean), Karangkobar (Banjoemas) en Blitar (Kediri) — is daardoor weer verloren gegaan of kon alleen als inferieure qualiteit worden ingeleverd.

Eene in Maart 1896 in de koffieaanplantingen van enkele erf-pachtsperceelen der contrôlé-afdeeling Paree (Kediri) waargenomen rups, die aldaar veel kwaad deed aan boom en vrucht, vertoonde zich ook, doch niet in hevige mate, in een paar tuinen van het onderdistrict Kasembon (district Ngantang der afdeeling Malang in Pasoeroean), grenzende aan Paree, maar daarvan door eene rivier gescheiden.

De over geheel Java verspreide ziekte in de dadapboomen breidde zich in 1895 en in de eerste maanden van 1896 in sommige streken van Cheribon (district Kadoegedeh), Probolinggo (districten Tengger en Loemadjang) en Pasoeroean (districten Poerworedjo, Ngantang, Toeren en Gondanglegi) nog voortdurend uit. Voorts had de dadapboom nog te lijden van de rupsenplaag, van larven en boorkevers (in Kediri „wowolan” genaamd), en hier en daar ook van apen (loetoeng boeding).

In de Preanger Regentschappen, doch alleen in het reeds genoemde district Radjamandala, vertoonde zich eene nieuwe plaag, eene soort luis, door den inlander „kapipitri” geheeten, welk insect, waar het zich op de takken tot eieren-leggen neerzette, veroorzaakte dat de takken stierven. De verwoestingen, daardoor aangericht in gouvernementstuinen en op erf-pachtperceelen waren niet onbelangrijk; de plaag bleef echter plaatselijk.

Had de gouvernements-koffieoogst in de drie aan 1895 vooraf gegane jaren in zeer bijzondere mate afgewisseld, daar in 1892, dank

zij een samenloop van gunstige omstandigheden, ingeleverd was 692,146 pikol, doch in 1893 slechts 69,037 en in 1894 363,835 pikol (een en ander met inbegrip van het verkregene uit de Vorstendalen), — de inlevering van 1895 week van laatstgenoemde hoeveelheid niet aanmerkelijk af. In 't vorig verslag kon reeds worden medegedeeld dat op ult. November 1895 de levering in de 14 onder het monopolie gebleven gouvernements-residentiën en in Soerakarta (uit Djokjakarta¹⁾ werd weder niets ontvangen) geraamd werd te zullen bedragen 322,800 pikol, en dat daarvan gedurende de eerste tien maanden des jaars reeds bij 's lands pakhuisen ontvangen was 317,887 pikol. Bij de afsluiting nu van de opgaven over het geheele jaar 1895 bleek de bij 's lands pakhuisen ontvangen totale hoeveelheid te hebben bedragen 319,642 pikol, derhalve circa 44,200 pikol minder dan in 1894. In zeven gewesten werd wel is waar pl. m. 17,600 pikol meer ingeleverd dan het jaar te voren (tot welk totaal alleen de residentiën Tagalen Preanger Regentschappen bijdroegen pl. m. 9300 en 3100 pikol), doch daartegenover stond dat de levering in de overige gewesten — waartoe in 1894 nog Krawang behoorde (echter met niet meer dan ruim 200 pikol) — gezamenlijk circa 61,600 pikol beneden het quantum van 1894 bleef, in welk nadeelig verschil o. a. Paseroean, Bezoeki en Samarang deelden voor pl. m. 48,000, 5100 en 3100 pikol.

Als gebruikelijk laat men hier volgen een vijfjarig overzicht betreffende de op Java door den lande ingekochte hoeveelheden koffie en de daarop gevallen kosten, gerekend tot aan de opschuring in de afscheeppakhuisen.

¹⁾ De in de koffiestreken van Djokjokarta (de regentschappen Kalibawang en Nanggoelan) bestaande aanplantingen van Java-koffie zijn door de bladziekte zoo goed als geheel tenietgegaan en worden, ingevolge het van gouvernementswege den sultan verstrekte advies, geleidelijk, vooralsnog bij wijze van proef, vervangen door Liberia-plantsoen. Hetgeen van de nog of van de reeds vruchtdragende boomen wordt geoogst, schijnt, met het oog op het benodigde voor eigen gebruik des sultans, nog niet toereikend om de levering aan het Gouvernement te kunnen hervatten.

Jaren.	Hoeveelheid koffie (in pikols) bij de pakhuizen ingekocht (daaronder ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde hoeveelheden). a)			Total der uitgeleverde hoeveelheid (in pikols), d. i. na bijtelling van overwichten en na aftrekking van minderbedeelingen.	Inkoopprijs aan de inleverraars betaald.	Andere kosten op het product gevallen, gerekend tot in de strandpakhuisen op Java.	Total kosten in Indië, op het product gevallen.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement te staankwam, gerelateerd aan de ophuching in de afzehspakhuisen.	Bruto.	Netto. d)		
	Gouvernementsresidentiën.	Preanger-Regentenschappen.	Pasoes-roean-	Overige ge-westen.	Soera-karta ea Djokja-karta. b)	Algemeen totaal.						
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1891.....	64,860	177,242	125,817	13,066	380,986	381,048	f 5,777,256	f 785,900	f 6,563,156	f 17,22	f 69,347	f 63,446
1892.....	200,892	268,784	219,893	2,877	692,446	692,784	10,303,276	1,395,621	11,698,897	16,89	66,516	60,9170
1893.....	24,441	22,283	19,124	3,189	69,037	69,066	1,031,506	355,222	1,386,728	20,08	64,039	58,5959
1894.....	77,648	184,082	98,901	5,204	363,835	364,009	5,446,697	809,587	6,256,284	17,18	63,758	58,5322
1895.....	80,787	135,989	99,046	3,820	319,642	319,839	4,736,331	940,454	5,676,785	17,75	65,7516	60,8818

a) Deze laatste hoeveelheden bedroegen in de behandelde vijf jaren achtereenvolgens 397, 384, 244, 303 en 356 pikol, meest inferieure soort. Het ingekocht product beliep derhalve: in 1891 380,588, in 1892 692,062, in 1893 658,93, in 1894 363,532 en in 1895 319,286 pikol, waaronder aan inferieure soort achtereenvolgens 9,552, 16,123, 1,482 11,161 en 13,105 pikol, (in Soera-karta kwam onder de ingeleverde hoeveelheden in die jaren achtereenvolgens 2,673, 143, 486, 670 en 285 pikol) inferieure koffie voor.

b) Alleen uit Soera-karta afkomstig.

c) In al de opgegeven jaren bedroeg de normale inkoopprijs f 15 per pikol (voor inferieure soort de helft), behalve in de Vorstenlanden.

d) Na aftrekking van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus ongerekend de in Indië op het product gevallen kosten, waaronder alleen opgaven per oogstjaar bekend zijn; zie de kolommen 10 en 11 van het statje.

Twee voorname oorzaken werkten in 1895 er toe mede dat voor 1896 slechts een middelmatige oogst kon worden verwacht. In de eerste plaats werkte ongunstig de regenachtige weersgesteldheid gedurende Juli en de eerste helft van Augustus van eerstgenoemd jaar; de boomen toch misten daardoor het noodige tijdpers van rust gedurende den oostmoesson, waaraan zij zoo zeer behoeft hadden, vooral in streken waar de vruchtdracht nogal groot was; de regens toch hielden bijna overal aan tot medio Augustus, zoodat de oostmoesson slechts zeer kort duurde (2 à 2½ maand); de bloei was dientengevolge in de hogere streken zeer gering. In de tweede plaats was ook een nadeelige factor de in het begin van 1895 in menige streek hevig geheerscht hebbende bladziekte, van welker gevolgen de boomen zich nog niet hersteld hadden (Tagal, Samarang, Pakis in Pasoeroean, enz.). Toch meende men in de eerste drie maanden van 1896 de oogstraming op 290,000 pikol te mogen stellen, doch in Maart en April traden de bladziekte en hama wedang (djamoe oepas) opnieuw hier en daar vrij hevig op (Samarang, Loemadjang in Probolinggo, Malang in Pasoeroean en meer andere streken), waardoor mede een deel van de vruchtdracht verloren ging. Bij hertaxatie in Juni jl. wezen de schattingen dan ook slechts een totaal van 251,000 pikol aan, doch die van einde Augustus, einde September en einde October kwamen achtereenvolgens te staan op 264,000, 263,000 en 265,000 pikol. In de raming van 265,000 pikol waren de belangrijkste koffiegewesten met de volgende vermoedelijke oogstcijfers begrepen: Preanger Regentschappen 72,000 pikol (regentschap Bandong 49,700 pikol), Pasoeroean 118,700 (afdeeling Malang 108,000), Probolinggo 18,975, Tagal 17,600, Bezoeki 9160, Madioen 5750, Soerakarta 4500 en Samarang 5050 pikol.

De qualiteit van de koffie uit den oogst van 1895 was over het algemeen goed, in Tagal zelfs zeer goed, hetgeen voor een deel te danken is aan het in sommige streken — Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Tagal en Poeloeng (Madioen) — door de plukmantri's en het andere in dienst gesteld personeel uitgeoefend toezicht. Onder de te Batavia aangebrachte partijen van den Preanger-oogst werden echter, behalve snuitkever, herhaaldelijk witte of drijfboonen ontdekt, waartegen volgens de inlichtingen der bestuursambtenaren weinig of niets te doen valt, aangezien tijdens den inkoop diezelfde boonen egaal van kleur zijn, doch tijdens den opslag in de pak-

huizen verkleuren en dan van mindere qualiteit blijken te zijn dan de andere. Opmerking verdient dat ook in sommige pakhuisen elders, zooals in enkele streken van Samarang, in één pakhuis (Tjepoko) van het district Tengger (Probolinggo), in Bandjarnegara (Banjoemas), in Wonosobo (Bagelen), in Kadoe, in Ngawi en Magettan (Madioen) en in Ngrowo en Blitar (Kediri), dit verschijnsel van verkleuren na de inlevering, en het voorkomen van witte of drijfboonen meer dan in andere jaren, eveneens viel waar te nemen; een en ander werd toegeschreven aan de natte, althans vochtige weersgesteldheid tijdens den inkoop en de opschuring van het product. Door herhaald omwerken en een snelleren afvoer trachtte men de nadelige gevolgen daarvan tot een minimum te beperken. In de afdeelingen Kediri en Ngrowo (Kediri) moesten zelfs respectievelijk ruim 13 en 28 pikol, die als 1ste soort koffie bij de pakhuisen waren ingenomen, worden uitgeleverd als 2de soort. Uit Tagal wordt gemeld, dat ruim 6 pCt. inferieure soort werd ingeleverd, voornamelijk als een gevolg van de bladziekte. Ook was, ten gevolge van de regenachtige weersgesteldheid in Juni, Juli en Augustus, de bevolking in de hogere streken niet in staat hare koffie geregeld te drogen en werkten dit hier en daar mede schadelijk op qualiteit en kleur. Onder het in Paseroean ingekocht product was thans bijna 5½ pCt. inferieure soort, tegen nog geen 4 pCt. in 1894, een gevolg eensdeels van de bladziekte en de vochtige weersgesteldheid, anderdeels van de maatregelen tot tegengang van den smokkelhandel, waardoor eene niet onbelangrijke hoeveelheid inferieure koffie, die anders aan de verplichte levering zou zijn ontrokken, werd ingeleverd. In de hooge vochtige streken van de districten Bawang en Bandar Sidaijoe (Pekalongan) ging door de regens een deel van den oogst verloren, terwijl men daar moest overgaan tot kunstmatige droging boven houtvuren binnenhuis, waardoor de koffie, in enkele pakhuisen ingeleverd, naar de rook riekte.

In sommige inkooppakhuisen in de Preanger Regentschappen en Banjoemas, zoomede in dat te Wadaslintang in Ledok (Bagelen), werd snuitkever geconstateerd; ter laatstgenoemde plaats hoofdzakelijk in de 2de soort. Uitspreiden van lagoendibladeren, omwerken van de koffie, vernieuwen van den bamboe (kepang-) vloer en andere ter bestrijding aangegeven middelen werden in toepassing gebracht, maar zonder afdoend resultaat.

Had de snuitkever-plaag zich in het voorjaar van 1895 in hevige

mate ook vertoond in 's lands groote afvoerpakhuisen te Batavia, zoodat het wenschelijk werd geacht ten spoedigste over te gaan tot geleidelijke verscheping van den daarin aanwezigen voorraad koffie (uit den oogst van 1894), en dus ook van de partijen, die men voor het eerst weder voor één-, twee- en driejarige opschuring dacht te bestemmen ter latere verscheping als zoogenaamde legkoffie, — de omstandigheden dat de aangevoerde Preanger-koffie uit den oogst van 1895 bij de opschuring te Batavia in buitengewone mate met het insect bezwangerd was, deed ook in het laatst van dat jaar de noodzakelijkheid gevoelen om de bewuste afvoerpakhuisen ten spoedigste geheel te ledigen, waardoor dus de gelegenheid om een deel van het Preanger-product van 1895 te doen dienen als overjarige (leg-) koffie opnieuw is komen te vervallen. Het gedurende eene geruime poos doen ledig blijven van de verschillende zolders in de op korte afstand van elkaar gelegen koffie-afscheeppakhuisen te Batavia wordt het eenige middel geacht om aldaar den snuitkever te doen verdwijnen. (In April 1896 was al de in bedoelde bergplaatsen vorhanden gouvernementskoffie herwaarts verscheept.) Met de aanbrengst te Batavia van den Preanger-oogst 1896 zou dan ook zolang mogelijk gewacht worden; trouwens zal die aanbrengst veel geringer zijn dan vroeger, nu van 1896 af het grootste deel der gouvernements-Preanger-koffie naar Tjilatjap (Java's zuidkust) zal worden afgevoerd. Het aangetast zijn door snuitkever is overigens, volgens mededeeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij, geen reden dat zoodanige koffie minderen prijs opbrengt, wat vooral hieraan wordt toegeschreven dat de snuitkever meest die koffie aantast, welke de gezochte gele of geelbruine kleur vertoont.

Over het geheel had in 1895 de afvoer van de gouvernementskoffie uit de inkoop- naar de strandpakhuisen geregeld plaats; slechts in enkele gewesten waren hier en daar op ultimo December 1895 nog kleine partijen uit den oogst van dat jaar aanwezig.

Het aantal gelegenheden tot inbreng van koffie werd in 1895 vermeerderd door de opening van inkooppakhuisen in de residentiën Paseroeuan (te Bambang, district Toeren, afdeeling Malang) en Madioen (te Tojomerto en Gondosari, district Poeloeng, afdeeling Ponorogo). Daarentegen werd in de afdeeling Madioen van laatstgenoemd gewest 1 inkooppakhuis ingetrokken; ook geschiedde dit met 1 in de afdeeling Djember (Bezoeki) en met 2 in Cheribon. In de 14 nog onder het monopolie gebleven gouvernementsresiden-

tiën ging dus het totaal inkooppakhuisen van 384 tot 383 terug, gezamenlijk — ten deeële door verkleining bij gelegenheid van herstellingen — ruimte aanbiedende voor den opslag van 870,000 pikol.

In den loop van 1896 zijn, voor zooveel reeds gebleken is, nog 7 inkooppakhuisen ingetrokken, namelijk 2 in Bezoeki, 2 in Madioen, 1 in Tagal, 1 in Soerabaja (vroeger reeds tijdelijk gesloten) en 1 in Banjoemas, terwijl ingevolge dezelfde beschikking (gouvernementsbesluit dd. 1 Juli 1896 No. 24), met het oog op de waarschijnlijkheid dat veranderde omstandigheden de latere heropening wenschelijk konden doen achten, tijdelijk gesloten werden 1 inkooppakhuis in laatstgenoemd gewest en 2 in Cheribon. Voor een groot aantal andere plaatsen, waar gelegenheid tot inbrengst van koffie bestaat, doch waar in de laatste jaren de inlevering zeer was gedaald, is overigens krachtens datzelfde besluit in toepassing gekomen de reeds in het verslag van 1894 ter sprake gebrachte regeling om het inkoopbeheer op zuiniger voet te regelen. Op 54 dergelijke plaatsen (26 in de genoemde zes gewesten en 28 in de residentiën Preanger Regentschappen, Pekalongan, Semarang, Bagelen, Kadoe en Kediri), zijnde de zoodanige waar de inlevering gedurende het tijdvak 1890 t/m 1894 gemiddeld per jaar het cijfer van 200 pikol niet had bereikt, is namelijk de betrekking van (vasten) koffie-inkooppakhuismeester ingetrokken. Op 3 van deze plaatsen werd de inkoop opgedragen aan den aldaar met den zoutverkoop beladen Europeeschen of inlandschen pakhuismeester, en met betrekking tot de 51 andere plaatsen, zoomede tot een te heropenen, tijdelijk gesloten geweest, inkooppakhuis in Probolinggo, werden de betrokken residenten gemachtigd om telken jare slechts gedurende de maanden van den koffie-inkoop tijdelijk een hulp-mantri in dienst te stellen, te bezoldigen, voor den duur zijner functiën, met f 15 's maands, en voorts onder genot van eene toelage ad f 0.50 voor elken in te koopen pikol koffie¹⁾, welke laatste remuneratie, overeenkomstig den in Maart 1895 aangenomen regel, daar waar de inkoop als bijbetrekking wordt waargenomen, bedraagt f 0.80 per pikol. Hulp-

¹⁾ De vaste pakhuismeesters bij den koffie-inkoop worden bezoldigd met f 30 's maands en genieten bovendien, wanneer de inkoop meer dan 200 pikol bedraagt, eene toelage van f 0.30 per pikol voor de eerste 800 pikol, die boven de 200 pikol in eenig jaar door hen worden ingekocht, en van f 0.10 voor elken pikol meer; zie Indisch Staatsblad 1880 No. 20.

mantri's als de zooeven bedoelde, bij wier aanstelling door de residenten in de eerste plaats eene keuze zou zijn te doen uit de inkooppakhuismeesters die hunne betrekking kwamen te verliezen, terwijl overigens in aanmerking verdienenden te komen de bij inlandsche hoofden (meestal zonder eenig loon) in dienst zijnde magangs, zouden verder, ingevolge het aangehaald besluit van 1 Juli jl., nog zijn aan te stellen, mede voor zooveel maanden als de inlevering duurt, op 32 plaatsen (in negen van de voormelde dertien gewesten), waar tot hiertoe andere inlandsche ambtenaren, meestal assistent-wedono's of districtsschrijvers, hetzij doorloopend met den koffie-inkoop belast waren, en dus die functiën als bijbetrekking vervulden, hetzij slechts tijdelijk als inkooppakhuismeester fungeerden. Wijders werd op 3 plaatsen, waar de koffie-inkoop tot dusver als bijbetrekking werd waargenomen, voor twee daarvan die waarneming uit handen van andere inlandsche titularissen overgedragen op den zoutverkooppakhuismeester, en op de derde plaats weder overgegaan tot de aanstelling van een vasten inkooppakhuismeester. Voor zooveel betreft de meeste categorieën van inlandsche ambtenaren (uitgenomen zoutverkooppakhuismeesters), die tot dusver nevens hunne eigenlijke functiën met de administratie van een koffie-inkooppakhuis waren belast, werd het wenschelijk geacht met die cumulatie, waaronder noodzakelijk de eene of andere functie moest lijden, te breken. De verschillende hier opgesomde wijzigingen in het beheer van tal van inkooppakhuisen leiden tot eene niet onbelangrijke bezuiniging, vooral na verloop van een drietal jaren, alswanneer men kan aannemen dat de op wachtgeld komende inkooppakhuismeesters zullen zijn herplaatst.¹⁾

Voor de in de Vorstenlanden aan den lande geleverd wordende koffie is, te rekenen van 1896, een nieuw betalingstarief ingevoerd op den voet der reeds in 't vorig verslag vermelde regeling. Tot dusver (zie Indisch Staatsblad 1889 Nos. 22 en 57) werd voor die koffie door het Gouvernement betaald f 26.66 per pikol (voor 2de soort de helft), waarvan als gewone inkoopsprijs aan de bevolking f 15 en als belasting respectievelijk aan den soesoehoenan van Soe-

¹⁾ Ook voor onderscheidene inkooppakhuisen ter Sumatra's Westkust en in de Minahassa (Menado) werd tegelijkertijd tot zoodanige vereenvoudiging besloten. De daar en op Java door een en ander te verkrijgen besparing van uitgaven wordt gerekend na het derde jaar gezamenlijk ruim f 12,000 's jaars te zullen bedragen.

rakarta en aan den sultan van Djokjokarta $f\ 11.66$ per pikol, terwijl het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis (Soerakarta) en dat van het Pakoe Alamsche huis (Djokjokarta), welke zelfstandige prinsen het product, voor zooveel het in hun gebied geteeld wordt (in de Pakoe Alam-landen is zulks niet het geval), zelf inleveren, op het volle bedrag van $f\ 26.66$ aanspraak konden maken. Volgens de nieuwe regeling wordt voortaan bij de aan de bedoelde vorsten en prinsen toe te kennen koffiebetaling een nieuwe factor in aanmerking genomen, namelijk eene tegemoetkoming in de vaste uitgaven voor hen aan de koffiecultuur in hun gebied verbonden. In verband daarmede is nu bij gouvernementsbesluit dd. 26 Mei 1896 No. 15 (Indisch Staatsblad No. 99) bepaald, met wijziging in zoover van Indisch Staatsblad 1889 No. 57, dat aan den soesoehoenan en aan den sultan voornoemd, gedurende 1896 en volgende jaren, voor de in 's lands pakhuizen in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta door de bevolking aangebrachte (en haar bij voortduring met $f\ 15$ per pikol te betalen) koffie zal worden uitgekeerd, zoo wegens belasting als wegens de zooeven bedoelde tegemoetkoming, voor de eerste duizend pikol $f\ 20$, voor de tweede duizend pikol $f\ 15$ en voor het overige $f\ 11.66$ per pikol, en aan de gemelde prinsen die zelf het product leveren, voor aanbreng, belasting en tegemoetkoming als voren, voor de eerste duizend pikol $f\ 35$, voor de tweede duizend pikol $f\ 30$ en voor het overige $f\ 26.66$ per pikol.

Na hetgeen in 't vorig verslag reeds is aangetekend omtrent de hoeveelheden en de prijzen der in 1895 hier te lande en in Indië voor gouvernementsrekening geveilde koffie van Java, waarbij, wat de Indische veilingen betreft; slechts sprake was van de vier gewone (groote) veilingen te Batavia, dus ongerekend de op verschillende plaatsen van Java en Madura, waar de handel niet of niet voldoende in de plaatselijke behoefte aan koffie voorziet, van gouvernementswege bij kleine partijen geveilde hoeveelheden, blijft thans met betrekking tot den verkoop in 1895 nog enkel te vermelden dat de bedoelde kleine vendutiën toen op 34 plaatsen werden gehouden en dat zij gezamenlijk bestonden uit 2700 pikol, namelijk 174 pikol 1ste en 2526 pikol 2de soort, welke koffie dooreengenomen (de voor 1ste en voor 2de soort bestede sommen zijn niet afzonderlijk opgegeven) opbracht $f\ 39.82^5$ per pikol. De aangaande deze kleine veilingen in December 1894 vastgestelde nieuwe regelen hadden in zoover nog niet volledig toepassing kunnen vinden dat niet elke

drie maanden, maar alleen in het laatste kwartaal veiling was gehouden, een gevolg hiervan dat het vaststellen van de minimum-prijzen, waar beneden niet zou mogen worden verkocht (voor 1ste soort f 50 en voor 2de soort f 25 per pikol), vertraging had ondervonden. Dientengevolge was aan 1ste soort koffie (vroeger niet in de hierbedoelde veilingen opgenomen) slechts de opgegeven geringe hoeveelheid van 174 pikol verkocht, ofschoon de voor de plaatselijke consumptie van die soort veronderstelde behoefté voor 1895 geraamd was op 1604 pikol. Over 't algemeen vonden de aangeboden partijtjes van $\frac{1}{10}$ pikol gretig koopers en werden hogere dan de minimum-prijzen besteed. (Ware alles tegen f 50 en f 25 per pikol verkocht, dan zou de doorslagprijs, te zamen voor 1ste en 2de soort, slechts zijn te staan gekomen op f 26,61 per pikol). In 1893 en 1894, toen enkel 2de soort koffie in deze veilingen werd aangeboden, was voor de verkochte 2870 en 2376 pikol gemiddeld per pikol verkregen respectievelijk f 36.77 en f 31.02.

Over 1896 zijn aangaande de voor de plaatselijke consumptie op Java en Madura van gouvernementswege in veiling gebrachte hoeveelheden nog geen opgaven hier te lande ontvangen. Met betrekking tot de 13 groote veilingen van dat jaar (9 te Amsterdam en te Rotterdam en 4 te Batavia) kunnen echter reeds de volgende gegevens worden verstrekt, waarbij ten overvloede wordt herinnerd dat het eerstvolgend overzicht niet omvat de in enkele der bedoelde veilingen tevens aan de markt gebrachte gouvernements Menado-koffie.

VEILINGEN IN NEDERLAND.

Dagtekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koo- pers in reke- ning gebrachte netto hoeveel- heid (in K.G.)	Gemiddelde opbrengst per % Kg. (berekend over de ver- kochte netto hoeveelheid).	
			Bruto. a)	Netto. b)
4 Februari 1896.....	24,991	1,503,587	f 0.5276	f 0.4881
10 Maart "	26,001 ²⁹	1,564,582 ^b	0.53 ⁴⁰	0.49 ⁵⁵
14 April "	25,989 ⁷⁰	1,563,914 ^b	0.54	0.50 ³⁹
19 Mei "	24,601	1,481,420	0.53 ¹⁶	0.49 ⁶⁶
23 Juni "	26,018 ⁴⁶	1,562,814	0.50 ⁸⁴	0.47 ⁴²
4 Augustus "	21,837 ⁷⁴	1,312,693	0.48 ¹⁸	0.45 ⁰²
8 September "	20,614 ⁶⁵	1,240,052	0.48 ⁸³	0.45 ⁶⁴
13 October "	21,585 ⁶³	1,298,176 ^b	0.50 ²¹	0.46 ⁹²
17 November "	22,448 ³³	1,364,984	0.51 ²¹	0.47 ⁸⁸
Gezamenlijk.....	c) 214,118 ²⁹	12,892,223 ^b	d) f 0,51 ⁶⁵	f 0.48 ⁰¹
Over 1895 waren de cijfers	224,253 ⁴¹	13,520,552	0.54 ⁶³	0.50 ⁵⁶

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pCt. veilingskosten, doch verminderd met 1½ pCt. korting voor contante betaling.

b) Na afstrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus ongerekend den inkoopsprijs en de verder in Indië op het product gevallen kosten.

c) Naar de oogstjaren was deze hoeveelheid (waaronder pl. m. 2850 pikol Liberia) verdeeld als volgt: oogst 1894 23,498 pikol; oogst 1895 182,916²⁹ en oogst 1896 7,704 pikol.

d) Dit gemiddelde, berustende op voorloopige gegevens, zal wellicht later blijken nog eenige verandering te moeten ondergaan.

VEILINGEN TE BATAVIA.

Dagteekening.	Gewesten, waaruit de verkochte koffie afkomstig was.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Gemiddelde opbrengst per pikol.
1896.			
16 Sept.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	6,000	f 52.62 ^b
	Pasoeroean (gewone bereiding)	17,800	52.19
	Id. (West-Ind. bereiding)	1,200 a)	65.12 ^b
		25,000 f 52.91 ^b
15 Oct.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	6,000	f 53.16 ^b
	Pasoeroean (gewone bereiding)	17,468	52.14
	Id. (West-Ind. bereiding)	1 532 a)	65.05
		25,000 f 53.17 ^b
20 Nov.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	5,400	f 58.49
	Id. (West-Ind. bereiding)	600	59.08
	Pasoeroean (gewone bereiding)	16,785	55.98
	Id. (West-Ind. bereiding)	2,215 a)	65.87
		25,000 f 57.47 ^b
18 Dec.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	7,000	f 56.72
	Pasoeroean (gewone bereiding)	13,899	54.27
	Id. (West-Ind. be.eiding)	2 282 a)	64.09
		23,181 f 55.97 ^b
	Gezamenlijk	b) 98,181	f 54.86 ^b
	Over 1895 was het cijfer	98,356	f 60.60 ^a

a) Dit door licentiehouders ingeleverd product was te verdeelen aldus:

Bereidingsplaatsen.	Op onderstaande data van 1896 verkochte hoeveelheden (in pikols).				Gemiddelde opbrengst per pikol.			
	16 Sept.	15 Oct.	20 Nov.	18 Dec.	16 Sept.	15 Oct.	20 Nov.	18 Dec.
Sisir	1000	750	1000	456	f 64.87	f 65.79	f 67.04	f 66.07
Karangan .	200	423	448	1018	66.40	65.75	66.05	63.54
Magoewan.	"	109	98	20			57.30	64.19
Wagir....	"	250	549	453	"	64.70	49.30	62.29
Gezamenlijk	1200	1532	2245	2262	f 65.12 ^b	f 65.06	f 65.87	f 64.09

b) Van de voor de veilingen te Batavia te bestemmen 100,000 pikols koffie (1ste soort), alles uit den oogst van 1896, werd gereserveerd voor den verkoop elders op Java, ter voorziening in de plaatselijke consumptie, eene hoeveelheid van 1819 pikol.

KOFFIEPELLERIJEN.

De koffiepellerijen en sorteerinrichtingen te Kraton en Pasoeroean, beide in de residentie Pasoeroean, waarin koffie, afkomstig van eenige erfpachtslanden in het Malangsche, machinaal werd gepeld (van de hoornschild ontstaan) en gesorteerd, verwerkten in 1895 respectievelijk 32,000 en 19,596 pikol koffie, tegen 27,453 en 50,000 pikol in 1894. Over de op licentien werkende ondernemingen voor den opkoop en de bereiding van aan de verplichte levering onderworpen koffie is reeds gehandeld hiervoor.

Gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

De uitgestrektheid gronds in de verschillende gewesten van Java (buiten de Vorstenlanden) door het Gouvernement aan particulieren afgestaan op 1 Januari 1896 (daaronder ook die gronden, welke, toen daarop erfpacht werd gevastigd, krachtens een huurtitel bezeten werden) beliep 459,369 bouws (1650 perceelen), en waren overigens nog 1638 bouws (3 perceelen) in huur afgestaan. Wat de exploitatie van deze 1653 perceelen betreft, doen de voor dit hoofdstuk ontvangen gegevens de volgende verdeeling aan de hand:

- a. 1,424 perc. = 381,377 bouws, uitmakende 636 geheel of ten dele reeds in exploitatie zijnde landbouwondernemingen;
- b. 30 „ = 9,770 „ uitmakende 20 ondernemingen, niet voor eigenlijken landbouw bestemd, of vroeger voor cultures gebezigt, maar tijdelijk of voorgoed verlaten; en
- c. 199 „ = 69,860 „ nog onontgonnen en waarvan vooralsnog niet blijkt dat zij deel uitmaken van bestaande ondernemingen.

Totaal 1,653 perc. = 461,007 bouws, zijnde 95 perc. = 37,434 bouws méér dan het jaar te voren.

Uit de gewestelijke specificatie kan worden gezien dat van de sub a genoemde uitgestrektheid van 381,377 bouws reeds in cultuur was eene oppervlakte van 175,265 bouws, zijnde pl. m. 46 pCt. Het groote meerendeel der hooger bedoelde 636 ondernemingen wordt hetzij uitsluitend, hetzij in vereeniging met andere cultures, dienbaar gemaakt aan de teelt van Java- en Liberia-koffie. Dit was namelijk het geval bij 463 ondernemingen. Niet al deze koffieonder-

nemingen hadden echter reeds vruchtdragend plantsoen, en ook van vele kwamen geen opgaven nopens hare exploitatie in, zoodat de opgegeven koffieoogst der erfpachtperceelen (in rond cijfer 330,000 pikol, waaronder ruim 10,000 pikol Liberia-soort) betrekking had tot 358 ondernemingen.¹⁾

De voor den landbouw in exploitatie zijnde erfpachtsondernemingen, waar geen koffie werd geteeld, ten getale van 173, produceerden voor het meerendeel (ongeveer twee derden) uitsluitend of hoofdzakelijk één of meer andere gewassen voor de Europeesche markt (kinabast, thee, cacao, suikerriet, peper, enz.), terwijl op de overige inlandsche landbouwproducten werden verbouwd, als: padi, djagong, katjang, enz.

Ofschoon de koffieplantsoenen in 1895 minder van de bladziekte te lijden hadden dan in vorige jaren, bleef de productie, ten gevolge van de aanhoudende regens gedurende de eerste helft van het jaar, in bijna alle gewesten, doch vooral in de residentiën Preanger Regentschappen, Paseroean, Madioen en Kediri, beneden de raming. De voormalde totale productie van pl. m. 330,000 pikol koffie beliep dan ook nog geen 80 pCt. der productie van 1894.

Gebrek aan werklieden deed zich in 1895 op de erfpachtsondernemingen niet gevoelen. Zooals gewoonlijk werd het werkvolk meestal uit de omliggende dessa's betrokken, en in den Oosthoek ook uit de Vorstenlanden en Madura. Van de sedert medio 1894 den landbouwondernemers in Oost-Java, voorloopig tot ult. 1895, geboden gelegenheid om, onder zekere voorwaarden, ten behoeve van het werkvolk dat door hen, voor den duur van den pluktijd, in Midden-Java in dienst wordt genomen tegen verlaagde prijzen retourkaarten voor het vervoer per staatsspoorweg transit de lijn Semarang—Vorstenlanden, te erlangen, werd weinig of geen gebruik gemaakt. Geen reden is gevonden den maatregel te vernieuwen.

De dagloon van mannen liepen van f 0,10 (in de Preanger Regentschappen) tot f 0,60 (in Bezoeki), welke betalingen echter gedurende den oogsttijd gewoonlijk hooger zijn en in laatstgenoemd

¹⁾ Hierbij komt nog de eenige op huurgronden gevestigde koffieonderneming Bonowati-Goeloewoeloe-Simbarwangi in Kediri (2 perceelen), waar in 1895 150 pikol koffie werd geoogst.

Het andere huurperceel, waarvan hiervóór sprake is, met name Tanah Laijapan in Cheribon, dient alleen voor de padicultuur (productie pl. m. 11.500 pikol).

gewest zelfs tot *f 1* stegen. De loonen voor vrouwen waren lager. Door op taak te werken, werd in den regel iets meer verdienst.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

Producten en oogstjaren.		Verkregen hoeveelheden.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar koffiecultuur werd gedreven) werd of nog eens de productie niets gemeld, of nog niet geoogst.
Koffie.....	1893	a) 121,492 pikol (299 ondern.)	128 (74) b)
	1894	c) 425,048 " (345 ")	126 (75)
	1895	d) 332,457 " (359 ")	104 (72)

a) Hieronder voor 17 ondernemingen 5,528 pikol (Java-)koffie in de hoornschild (gelijk te stellen met 4,588 pikol bereide koffie), en voor 44 ondernemingen 5,850 pikol Liberia-koffie.

b) De tusschen () vermelde cijfers wijzen het aantal ondernemingen aan, waar in het opgegeven jaar niet of nog niet geoogst werd.

c) Hieronder voor 10 ondernemingen 2,964 pikol (bijna alles Java-)koffie in de hoornschild (gelijk te stellen met 2,480 pikol bereide koffie), en voor 30 ondernemingen 6,344 pikol Liberia-koffie. Bovendien is van 1 onderneming, die voor 500 pikol in het totaal meetelt, de productie aan Liberia-koffie niet afzonderlijk opgegeven.

d) Hieronder voor 5 ondernemingen 3,827 pikol (Java-)koffie in de hoornschild (gelijk te stellen met 3,062 pikol bereide koffie) en voor 41 ondernemingen 10,388 pikol Liberia-koffie. Bovendien is van 2 ondernemingen, die respectievelijk voor 189 pikol hoornschild- en 250 pikol bereide koffie in het totaal meetellen (daaronder ook Liberia-koffie), de hoeveelheid dezer laatste soort niet afzonderlijk opgegeven.

Landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De productie voor de Europeesche markt blijft op de particuliere landerijen betrekkelijk van weinig beteekenis. De productiecijfers over 1895 bepalen zich tot:

27,438 pikol koffie, geoogst op 57 landerijen, gezamenlijk met 16,303 bouws koffieplantsoen. Alleen de Pamanoekan- en Tjiassemelanden in Krawarig leverden 10,847 pikol op, en een 52-tal landen in de residentie Batavia 16,082 pikol, waartoe de landen in de afdeeling Buitenzorg alleen bedroegen 15,695 pikol, voor een groot deel Liberia-soort¹⁾ (volgens makelaarsopgaven zou de residentie Batavia in 1895 10,416 pikol Liberia-koffie hebben geproduceerd, aan welk cijfer nog de oogst van enkele ondernemingen ontbrak).

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

In 1895 werd het aantal landbouwondernemingen in de Vorstenlanden slechts met één vermeerderd, nl. met de koffieonderneming Tegalombo in Soerakarta. Bij het einde van 1895 beliep dus het aantal ondernemingen, als bedoeld bij het reglement op de landverhuur in Soerakarta en Djokjokarta (Indisch Staatsblad 1884 No. 9, juncto 1891 No. 255), in 't geheel 187, namelijk 138²⁾ in Soerakarta en 49 in Djokjokarta. In beide gewesten werden weder gronden bijgehuurd, namelijk in Soerakarta 3534 en in Djokjokarta 218 bouws. Daarentegen werden, wegens afloop van de huur, aan de inlandsche rechthebbenden teruggegeven, 2476 bouws. Dit laatste was in 1895 alleen het geval in Soerakarta.³⁾

¹⁾ In het jaarverslag over 1895 der Bataviasche Landbouwvereeniging, opgenomen in deel LII van het »Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië«, wordt bericht dat de teelt van Liberia-koffie in de afdeeling Buitenzorg aan de verwachtingen blijft voldoen, en dat die teelt ook in de benedenlanden van het gewest eene goede toekomst belooft, zij het ook dat daar de productie geringer zal zijn. De Buitenzorgsche Liberia-koffie bedong in 1895 op de Indische markt f55 à f61 per pikol.

²⁾ In 't vorig verslag moet voor dit getal niet 136, maar 137 gelezen worden. Thans blijkt namelijk dat Masaran-kidoel ten onrechte niet was medegeteld voor zoooveel het aantal ondernemingen in Soerakarta betreft, doch wel wat aangaat de tot die onderneming behorende gronden. Het verleden jaar genoemde totaal van 272,264 bouws behoeft dus geen herziening.

³⁾ De ingevolge de aangehaalde Staatsbladen vereischte voorafgaande vergunning van den Gouverneur-Generaal, om toegelaten te worden tot het huren van gronden voor den landbouw in de hierbedoelde gewesten, werd in 1895 verleend in 9 gevallen.

Eenige opgaven, tot alle ondernemingen gezamenlijk betrekking hebbende, volgen hieronder.

Jaren.	Aantal ondernemingen. (volgens de registers.)	Uitgestrektheid (in bouws) van de aan de Europese verhuurde gronden, voor zooveel de huurver- enkomsten door het bestuur betrachtigd waren.	Total der door de in- landsche verhuurders be- drongen jaartijds pachthu- sommen (met inbegrip van de overeengekomen gelds- waarde van enige leverin- gen van de zijde der onder- nemers, welker ophengst in natura facultatief is) a)	Uitgestrektheid (in bouws) der aanplantingen, voor zooveel betreft de voor de Europeesche arkt geteelde producten.
--------	---	---	--	--

S O E R A K A R T A.

1894....	137	272,264	f 1,207,217	43,195 (bij 133 ondernemingen).
1895....	138	273,322	„ 1,219,254	40,708 (bij 134 ondernemingen).

D J O K J O K A R T A.

1894....	49	92,806	f 681,643	17,853 (bij al de ondernemingen).
1895....	49	93,024	„ 685,219	18,370 (bij al de ondernemingen.)

a) Dit laatste was nog het geval bij 4 ondernemingen in Soerakarta. Overigens waren, boven de huursom in geld, leveringen in natura aan de inlandsche verhuurders verschuldigd bij 15 ondernemingen aldaar en bij 31 in Djokjokarta.

De koffieproductie bedroeg in pikols in Soerakarta in: 1891 27,569, 1892 12,895, 1893 8,903, 1894 22,694, 1895 17,938 en in Djokjokarta in: 1891 61, 1892 92, 1893 71, 1894 108, 1895 268.

Ook de koffieoogst viel zeer mede; de koffieaanplantingen ¹⁾ zijn echter alleen van beteekenis voor de huurlanden in Soerakarta.

¹⁾ Daar koffie, cacao en peper op huurlanden algemeen door elkaar worden geplant, terwijl men aldaar somtijds langs de wegen en voetpaden kapok- en notemuskaatboomen vindt aangeplant, is niet wel op te geven hoe groot de oppervlakte is, die voor elke van die cultures in gebruik is.

UITENBEZITTINGEN.

Inlandschen Landbouw.

Koffie. Uitgenomen ter Sumatra's Westkust en in de Minahassa (residentie Menado), waar deze cultuur aan de verplichte levering is onderworpen, kan elders in de buitenbezittingen de koffieteelt door den inlander als geheel vrije cultuur worden gedreven, en uit verschillende streken wordt gemeld dat de lust daarvoor toeneemt, waartoe veel bijdraagt het meer en meer in zwang komen van de Liberia-soort.

Zoals uit vorige verslagen blijken kan, heeft de vrije inlandsche koffieteelt de meeste beteekenis in de gewesten Benkoelen, Palembang, Celebes en onderhoorigheden en Bali en Lombok.

Aan de gewestelijke verslagen over 1895 valt te dier zake het volgende te ontleenen.

In Benkoelen nam de teelt van gewone koffie meer bijzonder toe in de afdeeling Kroë, terwijl van uitbreiding der Liberia-plantsoenen wordt bericht uit de afdeelingen Manna en Seloema: in laatstgenoemde afdeeling besloegen de Liberia-bijplantingen eene uitgestrekt heid van 200 bouws en in Manna werden 46,000 boomen in den grond gebracht. Opgaven nopens de koffieproductie in het gewest zijn niet bekend; de uitvoer wordt gezegd te hebben bedragen 8838 pikol, en wel naar Batavia, Padang en een paar plaatsen in Palembang. Voor gewone koffie werd bedongen in Kroë f 50 à f 56, in Manna f 40 à f 50 en in Kauer f 35 à f 45 per pikol, terwijl (in Seloema) Liberia-koffie van de hand werd gezet gemiddeld tegen f 30 per pikol (als hoogste prijs werd f 37 betaald). Omtrent de beproeving van den door de regeering als model verstreken pulper voor Liberia-koffie is nog niets gemeld.¹⁾ Overigens komt in Benkoelen, hoofdzakelijk te Mokko Mokko, koffie ter markt uit de onafhankelijke landschappen Korintji, Serampas en Soengei Tenang. De meeste Korintji-koffie wordt echter te Tapan (Padangsche Bendenlanden) aangebracht en vindt dan haren weg naar Padang, waar die soort met f 60 à f 65 per pikol betaald werd (te Mokko Mokko was de prijs f 40 à f 45).

Evenals in Benkoelen breidt ook in Palembang de koffieteelt

¹⁾ Zoodanig werktuig is van regeeringswege al verder gezonden naar de Lampongsche Districten, Palembang en Menado, om het ook onder de koffieplantende bevolking van die gewesten bekend te doen worden.

zich nog steeds uit, en kan zij zelfs in de Redjang- en Lebong-streek, waar ieder huisgezin een koffietuin heeft, als eene volkscultuur beschouwd worden. Zoowel in die streek als in de Pasoemah-landen, Ampat Lawang en de Sindangstreken kiest de bevolking daarvoor maagdelijken boschgrond; elders plant zij koffie op ladangs, hetzij tusschen de padi in, hetzij na den rijstooft; in de Ranau-streken op gronden, waarop vroeger tabak is verbouwd. De zorg voor aanplant en bereiding laat over 't algemeen — en ook in Benkoelen is dit het geval — steeds veel te wenschen over; toch werd voor Palembang-koffie $f\ 45$ à $f\ 55$ per pikol bedongen. De uitvoer ter hoofdplaats wordt opgegeven in 1895 $20,196$ pikol te hebben bedragen, tegen $23,376$ pikol in 1894. Hier en daar onderging ook in Palembang de teelt van Liberia-koffie uitbreiding.

In Zuid-Celebes, met namen in de afdeelingen Zuider- en Ooster-districten, is de koffiecultuur in de laatste jaren achteruitgaande, als een gevolg van de onoordeelkundige wijze van planten waarop reeds in vorige verslagen gewezen is, en van de weinige lust die de bevolking betoont om nieuwe tuinen aan te leggen, ondanks raadgevingen en aansporingen van bestuurswege. Waar bijplanting plaats vond, geschiedde dat meestal in oude tuinen. Verbetering in de toekomst wordt verwacht wanneer de Liberia-koffie in de lagere en meer bevolkte streken wil gelukken, waartoe thans proeven worden genomen. De prijzen, waartegen het product verhandeld werd, beliepen in de afdeeling Oosterdistricten (van andere streken is zulks niet gemeld) $f\ 45$ à $f\ 51$ per pikol. De oogst wordt gezegd in 1895 vrijwel mislukt te zijn. De kamer van koophandel te Makassar schatte den geheelen Zuid-Celebes oogst (dus met inbegrip van dien in het vorstengebied), die eertijds gemiddeld $90,000$ à $100,000$ pikol opbracht, welke hoeveelheid in de laatste vijf jaren steeds kleiner was geworden en zelfs in 1894 reeds tot $50,000$ pikol was geslonken, op niet meer dan pl. m. $25,000$ pikol, waarvan uit het gouvernementsgebied pl. m. $15,000$ pikol. Met inbegrip van de koffie die uit de vorstenrijken en uit Timor Dilly te Makassar kwam, zou in 1895 van daar zijn uitgevoerd, volgens het gewestelijk verslag, $42,017$ pikol (hiervan $30,860$ pikol naar plaatsen in Nederlandsch-Indië), tegen $55,520$ pikol in 1894.

Op Bali werden alleen in de afdeeling Djembrana nieuwe gronden voor de koffieteelt ontgonnen. In de afdeeling Boeveleng werd aan de cultuur geen uitbreiding meer gegeven, daar de voor koffie

geschikte gronden (die men aantreft op de noordelijke hellingen van het gebergte tusschen deze afdeeling en de rijkjes Tabanan en Bangli) reeds bijna geheel tot koffietuinen zijn gebezigt. Uit vrees voor diefstal wordt veelal reeds geoogst voordat de koffievucht geheel rijp is. Desniettemin bedingt de Bali-koffie nog flinke prijzen; in 1895 werd het product op de plaats van uitvoer verhandeld tegen f 52 per pikol. Ter hoofdplaats Singaradja werd in 1895 uitgevoerd 29,912 pikol, tegen 34,000 pikol in 1894. Op Lombok worden mede, echter alleen in het oostelijk gedeelte van het eiland, namelijk in Batoe Klian en Sakra, koffieplantsoenen aangetroffen, doch in zeer verwaarloosden staat. Tijdens het vorstenbestuur moest het product tegen een vasten prijs van 5000 kepengs per pikol aan den vorst worden geleverd.

Uit andere gewesten der buitenbezittingen is met betrekking tot de koffieteelt der bevolking nog het volgende medegedeeld.

In de Lampongsche districten bestaan hier en daar aanplantingen van gewone koffie, welker opbrengst over 1895 geschat wordt op 550 pikol (tegen 500 pikol in 1894); opkoopers besteedden daarvoor f 30 à f 40 per pikol. Nu de peperprijzen zoo laag blijven, houdt de neiging om tot de teelt van koffie, vooral van Liberia-soort, over te gaan, aan, en van bestuurswege wordt daartoe de behulpzame hand geboden door kosteloze verstrekking van zaad of plantjes. Ofschoon daarbij de raad gegeven werd om niet overal kleine aanplantingen aan te leggen, maar de aanplantingen voor elke kampung, of voor eenige niet te ver van elkander gelegen kampongs, in complexen te vereenigen, en zulks om het onderhoud der plantsoenen en de pluk en bereiding van het product te vergemakkelijken, vonden deze wenken geen bijval, en gaven de planters er de voorkeur aan om ieder voor zich tuintjes aan te leggen, terwijl zij zich ook niet veel moeite voor het onderhoud wenschen te getroosten. Daar de bodem voor de teelt van de Liberia-soort uitermate geschikt schijnt, worden desniettemin vrij goede resultaten verwacht. De reeds in vorige jaren tot stand gebrachte Liberia-plantsoenen waren in 1895 nog te jong om vrucht af te werpen.

In de residentie Oostkust van Sumatra wordt reeds hier en daar door de bevolking geteelde Liberia-koffie op de passars verhandeld en in het landschap Serdang aldaar lieten de sultan en zijne rijks-grooten voor eigen rekening koffie planten of sloten daartoe overeenkomsten met Battaks, Maleiers en Javanen.

De gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden meldt in zijn verslag, dat nu de pepercultuur door de lage prijzen geen voordeelen meer afwerpt, sommigen er toe overgaan hunne pepertuinen voor de teelt van koffie in te richten; kosteloze verstreking van zaadkoffie van bestuurswege bleef ook hier niet achterwege. Vooralsnog is in Atjeh de koffieteelt van luttel belang.

Luidens het gewestelijk verslag van Riouw en onderhoorigheden worden de in Indragiri en in Kwantan aanwezige Liberia-plantsoenen geschat op pl. m. 40,000 en 50,000 meerendeels nog niet vruchtdragende boomen. Bij een door den resident aan de in de Chineesche Zee gelegen eilanden van dit gewest gebracht bezoek schenen sommige daarvan hem toe een voor cultuur geschikten bodem te bezitten, en aangezien door de afgezonderde ligging der bedoelde onderhoorigheden de middelen van bestaan der bewoners vrij beperkt zijn, zal beproefd worden ook daar de teelt van Liberia-koffie (en tevens die van cacao) te doen ondernemen. In Januari 1896 is machtiging verleend om te dien einde van bestuurswege zaden beschikbaar te stellen.

Aangezien de op Banka in de districten Muntok, Merawang en Soengeiliat genomen proeven met Liberia-koffie vrij goed slaagden, is men daartoe ook in de overige districten van het eiland overgegaan.

Op Billiton kwamen de van bestuurswege uit de kweekbedden aan de bevolking verstrekte Liberia-plantjes over het algemeen vrij goed op. De gezamenlijke aanplantingen telden reeds pl. m. 20,000 planten.

Ook op Borneo is de bevolking hier en daar tot het aanleggen van Liberia-aanplantingen overgegaan en schijnen die proeven meer navolging te zullen vinden. De voor rekening van den sultan en van inlandsche grooten in Koetei aangelegde tuinen leverden in reeds 227 pikol Liberia-koffie op.

Op het voorbeeld van eenige particuliere landbouwondernemers hebben in de residentie Amboina ook inlandsche doosoenbezitters zich op bedoelde teelt toegelegd.

Koffiecultuur aan de verplichte levering onderworpen.

Sumatra's Westkust.

De voorbereiding voor de invoering in sommige streken van dit gewest van eene hoofdelijke belasting, gepaard met opheffing in die streken van de verplichte teelt en levering van koffie, is ook

thans nog niet beëindigd. In afwachting daarvan kwam er in de regelingen met betrekking tot deze cultuur, welke blijkens het vorig verslag, hare voornaamste beteekenis heeft in een groot deel der residentie Padangsche Bovenlanden en in de afdeeling Mandheling en Angkola der residentie Tapanoli, geen verandering. Nopens den omvang der plantsoenen zijn geen cijfers bekend. De tabel, vermeldende de uitkomsten der cultuur over 1895, bevat echter eene gewestelijke opgaaf van het aantal vruchtdragende boomen op 1 Januari van dat jaar, voor de vertrouwbaarheid van welke opgaaf echter — zooals uitdrukkelijk gemeld wordt — niet kan worden ingestaan. Vergelijkt men die schattingen met die van 1 Januari 1894, dan blijkt dat het aantal oogstbare boomen in de Padangsche Bovenlanden zou teruggegaan zijn van 69⁷ tot 57⁷ miljoen, in de Padangsche Benedenlanden van 1⁶ tot 1⁵ miljoen en in Tapanoli van 3⁵ tot 3² miljoen, in totaal derhalve van 74⁸ tot 62⁴ miljoen, nopens welken teruggang in het gewestelijk verslag de oorzaken niet verklaard worden.

Bijplantingen hadden als gewoonlijk plaats in die streken waar dit voor de bevolking niet te bezwarend was en waar de grond en het klimaat voor de koffiecultuur gunstig zijn. Oude en niet meer vruchtdragende tuinen werden afgeschreven en zoo mogelijk door nieuwe vervangen. In den westmoesson 1894/1895 zouden zijn bijgeplant 7,281,540 boomen (o. a. 5,950,150 in de Padangsche Bovenlanden en 1,257,400 in Tapanoli), tegen 6,489,390 boomen in den westmoesson 1893/1894. Algemeen wordt ter Sumatra's Westkust voor de bijplantingen gebruik gemaakt van opslag uit de oude tuinen, welke echter niet vooraf op kweekbedden overgebracht, doch onmiddellijk in de tuinen overgeplant wordt; alleen voor Liberia-koffie worden kweekbedden aangelegd. Waar ëf de grond, ëf het klimaat niet voor de gewone koffie geschikt is, als bijv. in Bondjol, Boea en Sidjoendjoeng (Padangsche Bovenlanden), en een deel van Angkola, Mandheling en Siboga (Tapanoli), wordt de bevolking aangespoord tot het telen van Liberia-koffie, welke soort hier en daar wel toekomst heeft. Ter uitbreiding van de aanplantingen werd weder Liberia-zaadkoffie verstrekt, afkomstig uit 's lands plantentuin te Buitenzorg en uit Soekaboemi (Preanger Regentschappen).

Het onderhoud der aanplantingen wordt gezegd algemeen vrij wat te wenschen over te laten, vooral daar waar de tuinen te uitgebreid zijn in verhouding tot het aantal handen. Het toezicht

daarop van inlandsche ambtenaren en hoofden is niet altijd voldoende, inzonderheid in die streken, waar hoofden en bevolking weinig ingenomenheid met de koffiecultuur betoonden en de gronden naar hun gevoelen beter voor andere cultures waren te gebruiken.

Wat den pluk betreft, deze laat in eenigszins verafgelegen tuinen gedurende de meeste maanden van het jaar te wenschen over. De zoogenaamde groote koffiepluk toch valt ter Sumatra's Westkust ongeveer in de middenmaanden der eerste helft van het jaar. Dan is er in goede tuinen genoeg rijpe en bijna rijpe koffie aan de boomen ten einde den planters daarin een prikkel te doen vinden om het inzamelen niet te verzuimen. Maar in den overigen tijd van het jaar komt ook steeds voortdurend koffie tot rijpheid. Aan alle gezonde boomen vindt men namelijk het geheele jaar door de vrucht in alle phasen harer ontwikkeling van af bloesemknop tot rijpe bes. Buiten den grooten pluktijd is echter de hoeveelheid rijpe koffie betrekkelijk gering. Dit nu schaadt niet aan den pluk waar het plantsoen onder het dagelijksch bereik van den planter en zijn gezin in de nabijheid zijner woning ligt, maar waar het eenigszins verafgelegen tuinen betreft, blijft het tusschentijds rijpende voor een goed deel ongeplukt, omdat de verre afstand de moeite van het inzamelen niet loont.

Ten gevolge van de aanhoudende regens gedurende de laatste maanden van 1894, die nadeelig voor de vruchtzetting waren geweest, was de oogst van 1895, hoewel beter dan in 1894, toen slechts 26,038 pikol was ingeleverd, toch weder niet gunstig te noemen, daar niet meer dan 40,895 pikol in 's lands pakhuizen kwam, terwijl, gedurende het 30-jarig tijdvak 1864 t/m 1893 het laagste cijfer der jaarlijksche levering nog had bedragen 44,834 pikol, namelijk in 1891. Voor elke der drie groote afdeelingen van het gewest hadden gedurende de jaren 1891 t/m 1895 de ingeleverde hoeveelheden afgewisseld als volgt:

ONDERDEELEN van het gouvernement Sumatra's Westkust.	Ingeleverde hoeveelheden koffie (in pikols).				
	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.
Padangsche Benedenlanden..	1,888	2,258	3,562	912	2,016
Padangsche Bovenlanden . .	35,619	49,026	45,088	19,934	30,980
Tapanoli	7,327	8,482	8,074	5,192	7,899
Totalen	44,834	59,766	56,724	26,038	40,895
Onder deze totalen was be- grepen aan koffie 2de soort .	445	1,667	1,250	459	648

Wat den oogst van 1896 betreft, deze werd ult. October jl. ge-
raamd op 47,430 pikol (waaronder voor de Padangsche Bovenlanden
40,000), terwijl tot genoemden datum reeds bij de inkooppakhuisen
was ontvangen 43,618 pikol (waaronder bij die in de Padangsche
Bovenlanden 37,423). Van deze 43,618 pikol was alleen in de
maanden Maart, April en Mei ingeleverd 30,143 pikol.

Volgens den resident der Padangsche Bovenlanden zou het vrij
zeker zijn dat veel koffie ter sluik naar de Padangsche Beneden-
landen wordt afgevoerd; zoo zou ook vrij veel uit de streken, gren-
zende aan de onafhankelijke Korintji-landschappen, eenvoudig als
Korintji-koffie worden uitgevoerd. De gevallen, dat onttrekking van
koffie aan de verplichte levering kon geconstateerd worden, waren
in 1895 zeldzaam. In het geheel toch werd slechts eene hoeveel-
heid van 5.65 pikol koffie 1ste en 1.38 pikol 2de soort aangehaald.
In 1893 en 1894 werd op 128 en 40 pikol de hand gelegd.

De op het in 1895 ingeleverd product gevallen kosten wegens
inkoop als anderszins, gerekend tot aan de opschuring in de pak-
huizen te Padang, beliepen f 796,641, d.i., berekend per ingelever-
den pikol, dus zonder rekening te houden met overwichten en minder-
bevindingen, noch ook met aangehaalde en verbeurd verklaarde
koffie, gemiddeld f 19.48 per pikol, tegen f 21.02⁵ in 1894 en
f 18.84 in 1893.

In de afdeeling Loeboe Sikaping (residentie Padangsche Boven-
landen) werd in het belang der bevolking het inkooppakhuis te
Loeboe Sarik verplaatst naar Kadjei. Ook werd, ter vergemakke-
lijking van de inlevering, in hetzelfde gewest een inkooppakhuis
gevestigd in een der gebouwen van de spoorweghalte Koeboe Kram-
bil (afdeeling Batipoe en X Kotta). Op de kosten der inkoop-
administratie werd echter bezuinigd door op een 9-tal inleverings-
plaatsen, waar in de laatste jaren weinig was omgegaan en waar,
gelet ook op de vooruitzichten van de Liberia-cultuur in de be-
trokken streek, geen toeneming van inlevering zich liet verwachten,
den vasten inkooppakhuismeester te vervangen door een slechts ge-
durende de drukste maanden van den inkoop te bezoldigen tijdelijken
hulpmantri (op een dier plaatsen werd echter de schrijver van den
controleur met den inkoop belast). Zoodanige slechts gedurende
een zekeren tijd van het jaar te bezoldigen hulpmantri's zouden
voorts optreden bij een 14-tal inkooppakhuisen (deels ook in Tapan-
noli), waarvan het beheer tot dusver als bijbetrekking door andere

inlandsche functionarissen werd waargenomen. Daarentegen werd te Aik Latong (residentie Tapanoli), in verband met de toegegenomen inlevering, het kamponghoofd van het beheer ontheven en tot de aanstelling van een vasten pakhuismeester overgegaan. Een reeds vroeger tijdelijk gesloten inkooppakhuis werd bij deze gelegenheid voorgoed ingetrokken.

Het in 1895 ingeleverd product was van goede qualiteit; de beste koffie, afgaande op de prijzen, die ze op de gouvernementseilingen te Padang behaalde, was die afkomstig uit de Ophirdistricten en Rau (Padangsche Bovenlanden) en uit Angkola (Tapanoli). In 1895 werd in 't geheel (in de telken drie maanden te Padang gehouden veilingen) verkocht, 43,138 pikol koffie 1ste soort, waarvoor dooreengenomen f 74.31³ per pikol kon worden bedongen. Voor de toen verkochte 690 pikol 2de soort en voor de 22²⁰ pikol Liberia-koffie werd in de bedoelde veilingen gemiddeld f 35.94⁴ en f 31.93⁴ per pikol verkregen. Omtrent de uitkomsten der eerste drie veilingen van 1896 vindt men eenige opgaven in het volgende overzicht.

Dagtekening der veilingen.	Soort der koffie.	Hoeveelheden (in pikols).	Opbrengst:	
			In 't geheel.	Gemiddeld per pikol.
1896.				
31 Maart.....	1ste	a) 6,389 ⁵	f 446,683.95	f 69.90 ⁹
	2de	180	" 5,904.00	" 32.80
30 Juni	1ste	a) 26.284	" 1,601,658.10	" 60.93 ⁸
	2de	770	" 20,720.00	" 26.90 ⁹
30 September.....	1ste	a) 7,937	" 470,170.25	" 59.23 ⁷
	2de	170	" 4,437.00	" 26.10

a) Onder de in de drie veilingen verkochte koffie 1ste soort was aan Liberia-koffie begrepen achtereenvolgens 9½, 10 en 52 pikol, welke opbracht respectievelijk f 49.10, f 50.15 en f 44 per pikol.

Menado.

Omtrent het denkbeeld der loslating van de verplichte teelt en levering van koffie in dit gewest, of juister in de vijf afdeelingen daarvan, gezamenlijk bekend als de Minahassa-streken, zijn bij de Indische begroting voor 1897 nog geen voorstellen kunnen worden gedaan, omdat de daarmede samenhangende inlijving van een gedeelte van het gewest bij het gouvernementstolgebied nog niet rijp

is voor beslissing. Ten aanzien van de, bij eene eventueele nieuwe orde van zaken met betrekking tot de door de Minahassa-bevolking te telen koffie, aan haar toe te kennen rechten op de bestaande gouvernementstuinen, naar gelang die op domeingrond, dan wel op reeds ontgonnen (djoeramei-) grond zijn aangelegd, en ten aanzien van de alsdan verder te treffen maatregelen ter bevordering van eene vrije inlandsche koffieindustrie heeft de resident in Mei 1896 zijne inzichten doen kennen, naar aanleiding waarvan hem sedert is opgedragen zijne denkbeelden, met inachtneming van eenige hem daarbij medegedeelde wenken, in één of meer concept-regelingen te belichamen.

Ook nu wordt in de ontvangen berichten de mededeeling aange troffen dat tot hiertoe over 't algemeen weinig of geen uitwerking valt te bespeuren van de in de laatste jaren van bestuurswege aangewende pogingen om, door vrijstelling van verplichte bijplanting en verhoging van den inkoopsprijs (van f 15 tot f 25 per pikol), de cultuur onder het thans nog werkende stelsel van verplichte levering op te beuren.

Te oordeelen naar de verstrekte (trouwens als altijd niet geheel vertrouwbare) opgaven omtrent den omvang der plantsoenen bij het einde van het plantjaar 1894/'95 (31 October 1895) zou in de 15 nog bij de cultuur betrokken districten het gezamenlijk aantal boomen sedert 1893/'94 in de op hoog gezag aangelegde tuinen zijn teruggegaan van 6,006,500 tot 5,343,700, doch zouden de vrijwillige aanplantingen over 't geheel zijn toegenomen met pl. m. 690,000 boomen, en dus op genoemden datum bestaan hebben uit 11,749,500 boomen. In 10 districten zouden laatstbedoelde aanplantingen afgenomen of hoogstens stationnair gebleven zijn, doch voor de 5 andere, op 31 October 1894 met een totaal van 6,112,400 vrijwillig geplante boomen, wijst het overzicht van 31 October 1895 als totaal der vrijwillig aangelegde plantsoenen een totaal van 7,332,200 boomen aan, derhalve 1,219,800 méér, in welke vermeerdering het district Kakas-Rembokken (afdeeling Tondano) alleen zou deelen voor 1,084,900 boomen.

Het aantal vruchtdragende boomen zou geklommen zijn in de gouvernementstuinen van 3,630,800 tot 3,715,900 en in de overige aanplantingen van 5,199,400 tot 6,078,400.

De mindere inmenging van bestuurswege en de onbelangrijkheid der productie van de laatste jaren worden gezegd van ongunstigen

invloed te zijn geweest op het onderhoud der tuinen. Ofschoon niet zoo onbeteekenend als in 1890 en 1894, toen slechts 960 en 725 pikol waren ingekocht, was toch ook in 1895 de oogst weder gering, daar slechts werd ingeleverd 1685 pikol (waaronder pl. m. 3 pikol 2de soort); in de jaren 1891, 1892 en 1893 was verkregen achtereenvolgens 4114, 7257 en 3703 pikol. Als oorzaken dat in 1895 de oogst tegenviel, worden genoemd de zware regens tijdens de vruchtzetting en de in vele plantsoenen heerschende bladziekte. Voor 1896 rekende men, volgens de oogstramingen van de tweede helft des jaars, op eene productie van 6000 pikol. Tot ult. October 1896 was ingeleverd 5186 pikol.

De gedurende 1895 ingeleverde koffie bleef slechts kort in de inkooppakhuisen. Over- of onderwichten kwamen aldaar dan ook bijna niet voor. Bij den afscheep uit de strandpakhuisen van product uit de oogsten van 1892, 1893 en 1894 werden echter vrij belangrijke tekorten bevonden, namelijk te Menado bijna 93 en te Amoerang ruim 82 pikol, hetgeen wordt toegeschreven aan den vernielenden invloed van massa's snuitkevers en aan het droge weder; alle pogingen, aangewend om den snuitkever te verdrijven, bleven zonder resultaat.

Aan de opgaven betreffende de in Menado op het product gevallen kosten ontbreken weder de kosten van afpakking en die van afvoer uit de inkoop- naar de strandpakhuisen. Ongerekend deze, kwam het product uit den oogst van 1895 te staan op gemiddeld f 31.42 per pikol (dat van 1894 op f 40.04).

Voor de in datzelfde jaar hier te lande verkochte hoeveelheid van 994 pikol Menado-koffie kwamen de kosten van afscheping in Menado, zeevervoer en verkoop gemiddeld te staan op f 7.80 per pikol. De bruto-opbrengst beliep gemiddeld f 96.61⁵ per pikol of f 0.81⁸² per ½ K.G.

Omtrent de hoeveelheid en de opbrengst van de in 1896 hier te lande verkochte Menado-koffie behelst het volgende staatje de gewone opgaven.

Dagtekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.)	Gemiddelde opbrengst per ¼ K.G.	
			Bruto <i>a)</i>	Netto <i>b)</i>
1896.				
4 Februari	1009	59,133 ^b	f 0.77 ²⁸	f 0.70 ⁷⁸
19 Mei	1393	82,104 ^b	„ 0.79 ⁹⁰	„ 0.73 ³⁴
4 September	926 ⁰⁸	55,296 ^b	„ 0.73 ⁹⁷	„ 0.67 ⁶⁵
		
	<i>c)</i> 3328 ⁰⁸	196,534 ^b	f 0.77 ⁴⁴	f 0.70 ⁹⁷

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pCt veilingskosten, doch verminderd met 1½ pCt. korting voor contante betaling.

b) De hier in mindering gebrachte onkosten zijn alleen die van afslag uit de afscheeppakhuisen in Menado, zeevervoer en verdere uitgaven hier te lande op den verkoop gevallen.

c) Hiervan 2632⁰⁸ pikol uit den oogst van 1893 en 695¹⁵ pikol uit dien van 1894.

In navolging van gelijke maatregelen bij een aantal inkooppakhuisen op Java en ter Sumatra's Westkust is in den loop van 1896 ook in de Minahassa overgegaan tot bezuiniging op de inkoop-administratie. Op 3 inleveringsplaatsen werden de van landswege bezoldigde bedienden bij het inkooppakhuis buiten dienst gesteld en op een 6-tal andere werd de vaste inkooppakhuismeester vervangen door een slechts gedurende een zeker aantal maanden te bezoldigen tijdelijken hulpmantri (gouvernementsbesluit dd. 1 Juli 1896 No. 24).

Landbouwondernemingen op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Het aantal landelijke ondernemingen in de buitenbezittingen, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan, hetwelk op ult. 1894 75 bedroeg, gezamenlijk beschik-kende over 199,547 bouws, afgestaan in 102 perceelen, vermeerderde in 1895 tot 80, ter gezamenlijke grootte van 225,141 bouws, afgestaan in 110 perceelen. Onder deze 80 ondernemingen (79 beschik-kende over erfpachts- en 1 over huurgonden) bevonden er zich 8 (33,880 bouws in 8 perceelen), waarvan de exploitatie tijdelijk of definitief was gestaakt (op ult. 1894 bedroeg het aantal der tot deze categorie behorende ondernemingen eveneens 8, doch toen ter ge-

zamenlijke grootte van 29,143 bouws). Bij vergelijking van bovenstaande cijfers met de omtrent de op ult. 1895 onder de bedoelde titels uitgegeven gronden (174 perceelen, te zamen groot 429,730 bouws), blijkt dat op genoemden datum aan 64 perceelen, groot 204,589 bouws, nog geene bestemming was gegeven (op ult. 1894 was dit het geval met een even groot aantal perceelen, doch met eene totale oppervlakte van 205,044 bouws).

Bij het meerendeel der ondernemingen wijdde men zich aan de koffie-cultuur, namelijk bij 45 van de 72 die in 1895 in exploitatie waren. Werd in 1894 van 25 ondernemingen eene productie verkregen van 8570 pikol, in 1895 leverden 31 ondernemingen (omtrent de productie der overige 14 werden geene opgaven ontvangen) 13,540 pikol, waaronder 177½ pikol Liberia-koffie, zoodat op eene vermeerderde opbrengst valt te wijzen, hetgeen in de eerste plaats hieraan is toe te schrijven, dat bij enkele der van de laatste jaren dagteekenende ondernemingen in 1895 voor 't eerst werd geoogst. Waarschijnlijk zou de opbrengst groter zijn geweest wanneer niet, zooals uit de Padangsche Bovenlanden, Tapanoli en de Minahassa (residentie Menado) wordt gemeld, de weersgesteldheid ongunstigen invloed had uitgeoefend. In eerstgenoemd gewest brachten daarenboven zoowel de bladziekte als wilde varkens, ratten en insecten veel schade aan de plantsoenen toe, waartegen met slechts zeer weinig succes kon worden opgetreden. Van de weinige kofie-ondernemingen in de Padangsche Benedenlanden wordt gemeld dat de plantsoenen in verwaarloosden toestand verkeerden, zoodat zoo goed als geen product meer werd verkregen, of dat zij nog te jong waren om vrucht af te werpen. Daarentegen gingen de ondernemingen in Palembang eenigszins vooruit; vooral Soeban Ajam en Pagar Alam verkregen bevredigende resultaten met haar product, dat op de Amsterdamsche markt respectievelijk 61½ en 51 à 60 cent der half K.G. opbracht. De ondernemingen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo waren ook in 1895 nog van weinig betekenis, terwijl de enige onderneming in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden (Bakoengan) een zeer geringen oogst opleverde (slechts 72 pikol, tegen 451 in 1894).

**Landbouwondernemingen gevestigd op gronden, bij contract
verkregen van vorsten of hoofden van in het genot
van zelfbestuur gelaten inlandsche rijken of
landschappen.**

In het rijk Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd in 1895 eene koffie-onderneming geopend, nadat den belangnebbende door proeven gebleken was dat de teelt van Liberia-koffie op de door hem in concessie verkregen gronden enige kans van slagen aanbiedt.

De in 1894 geopende koffie-onderneming Tambora in het rijk Sanggar op het eiland Soembawa (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), waarvan melding werd gemaakt in het vorig verslag, schijnt in 1895 reeds eenig product te hebben verkregen; volgens het gewestelijk verslag was door den administrateur pl. m. 16 pikol verscheept.

De Batjan-exploitatie-Maatschappij verkreeg van hare onderneming op het eiland Batjan (residentie Ternate) een oogst van 600 pikol koffie, of 200 pikol meer dan in 1894. Het eiland Groot-Tawali of Kasiroeta, behorende tot het aan genoemde Maatschappij door het inlandsch bestuur van Batjan afgestaan gedeelte van dat rijk, werd door haar ingebracht in de in 1895 te Rotterdam opgerichte naamloze vennootschap „Kasiroeta-cultuurmaatschappij”, welke vennootschap nog vóór het einde des jaars met hare werkzaamheden aanging.

Ter zake van de voorwaarden, waarop de Batjan-exploitatie-Maatschappij bevoegd is om gedeelten der gronden, waarover zij de beschikking heeft, aan anderen in onderpacht af te staan, en de rechten der onderpachters bij eventueele ontbinding van het oorspronkelijk concessiecontract, in 1881 met het Batjansch rijksbestuur gesloten (Bijblad op het Indisch Staatsblad No. 3726), was eene nadere overeenkomst tusschen de Maatschappij en genoemd inlandsch bestuur in wording. Bij besluit dd. 17 October 1896 No. 6 had de Gouverneur-Generaal zich bereid verklaard eene suppletoire overeenkomst van die strekking goed te keuren, mits ingericht volgens het daarbij aangegeven model, in de plaats tredende van het concept, waartoe betrekking had het in 't verslag van 1891, vermelde gouvernementsbesluit dd. 2 Mei 1891 No. 14.

Arbeiders op ondernemingen van landbouw.

Nopens de werkkrachten op de koffie-ondernemingen ter Sumatra's Westkust viel over 1895 te berichten dat op de meeste daarvan het aanbod van daglooners voor de gewone werkzaamheden voldoende was. Slechts enige weinige ondernemingen hadden contractkoelies in dienst, en wel Niassers, welke landaard ook onder de daglooners nogal sterk vertegenwoordigd was. Overigens bestonden de gebezigeerde werklieden bijna geheel uit Maleiers, waarvan er echter slechts weinigen thuis behoorden in de omgeving van de ondernemingen waarop zij werkten, hetgeen blijkbaar veelal hierin zijne oorzaak vond, dat zij op die wijze gelegenheid vinden zich een tijdelang aan hunne verplichtingen tegenover de negri, waartoe zij behooren, te onttrekken. Men kan het aantal Maleiers, die jaarlijks gedurende langeren of korteren tijd op de bedoelde ondernemingen komen werken, op pl. m. 4000 stellen. Sommigen blijven soms maanden achtereen op dezelfde onderneming; velen echter trekken van de *é*eene naar de andere onderneming. Het normaal dagloon bedraagt $f\ 0.40$; op een paar ondernemingen echter slechts $f\ 0.25$ à $f\ 0.35$. Alle daarvoor vatbare werkzaamheden trachten de ondernemers op taak te doen verrichten. Op die wijze kunnen de arbeiders met weinig inspanning hetzelfde loon behalen, en wanneer zij iets meer vlijt betoonden allicht $f\ 0.50$ à 0.60 en vaak nog meer per dag verdienen. In den regel echter stelt de Maleische arbeider zich tevreden als hij per maand op $f\ 6$ à $f\ 7$ kan rekenen, daar hij veelal niet meer werkt dan om zich het noodige voor voeding te verschaffen, waartoe $f\ 0.15$ à $f\ 0.20$ daags toereikend is. Velen hunner hebben mede te zorgen voor het op hunne woonplaats achtergebleven gezin, maar slechts weinigen brengen daarvoor iets thuis. Volgens het getuigenis der hoofden is het geen zeldzaamheid dat de op *é*eene onderneming gewerkt hebbende Maleier, na maanden lange afwezigheid, op zijne woonplaats terugkeert nog armer dan toen hij vertrok, terwijl, zooals enkele gunstige uitzonderingen leeren, het voor een arbeidzamen koelie zeer goed mogelijk is om, na een 8-tal maanden volstrekt niet te zwaren arbeid op *é*eene onderneming, $f\ 50$ à $f\ 60$ over te garen.

Uit de Lampongsche Districten wordt gemeld dat, terwijl op de onderneming in de afdeeling Toelang Bawang met de weinige aldaar van buiten het gewest afkomstige Nederlandsch-Indische koelies

geen moeielijkheden werden ondervonden, daarentegen bij de ondernemingen in de Ommelanden van Telok Betong, waar de loonen lager waren, weder veel te klagen viel over desertie onder het meerendeels uit West Java aangebrachte werkvolk. Van de 244 gedroste contract-koelies aldaar werden er 215 gevat en gestraft. Veelal beweerden de achterhaalden dat zij bij hunne aanwerving niet voldoende zouden zijn ingelicht ten aanzien van de door hen aangegeven verplichtingen. Ook bij de registratie van werkcontracten bleek het in de Lampongsche Districten meermalen dat de aangeworvenen onbekendheid toonden of voorwendden met de bepalingen der werkovereenkomst, en ontkenden voor den daarbij vermelden duur zich te hebben verbonden dan wel het in de overeenkomst genoemde voorschot te hebben ontvangen, de waarheid van welk een en ander bezwaarlijk is na te gaan ter plaatse waar het contract geregistreerd wordt. Ten einde dergelijke moeielijkheden in den vervolge te voorkomen, zijn de residenten van Batavia, Soerabaja en Samarang (op welke hoofdplaatsen de aangeworvenen voor ondernemingen in de buitenbezittingen zich inschepen) bij eene gouvernementscirculaire van 4 Mei 1896 uitgenoodigd er voor te zorgen, dat telkens bij het vertrek van contract-koelies een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur door ondervraging zich vergewist of de contractanten bekend zijn met den duur der overeenkomst en met het bedrag van het loon, zoomede of zij het in het contract gestipuleerd voorschot ontvangen hebben. Van de bevinding zal dan aan den voet van het contract door bedoelden ambtenaar melding moeten gemaakt worden. Wat de besproken desertiën in de Lampongsche Districten bovendien in de hand werkt, is de gemakkelijke gelegenheid voor de wegloopers om in de aangrenzende residentie Benkoelen meer in hun smaak vallend en goed betaald werk bij den koffiepluk te vinden.

Op de ondernemingen in Palembang bedient men zich in hoofdzaak mede met buiten het gewest afkomstig werkvolk, meestal op Java aangeworven, welke lieden (waaronder ook vrouwen) zich over het algemeen goed gedroegen. Op de enige aldaar in werking geweest zijnde tabaksonderneming bestond echter de grootste helft der 345 arbeiders uit Chinezen; slechts 12 Palembangers werkten aldaar buiten contract. Bij eene der koffie-ondernemingen waren in 1895, bij wijze van proef, 95 Chineesche contract-koelies van Batavia in dienst genomen, hoofdzakelijk zoogenaamde peranakan's,

die echter voor hunne taak niet berekend bleken, terwijl velen behept waren met besmettelijke en slepende ziekten, zoodat de gesloten contracten voor het meerendeel weer moesten worden ontbonden. Ook bleken de meesten de beteekenis van het contract niet te begrijpen, zoodat openlijk verzet meermalen de tusschenkomst van het bestuur noodzakelijk maakte en desertie in den aanvang aan de orde van den dag waren. De proef moet dan ook vrijwel als mislukt worden beschouwd. Voor het boschkappen bezigde men bij dezelfde onderneming lieden uit het gewest zelf, namelijk uit de Kommering-streken, terwijl getracht zou worden voor dit werk ook in de Rawas koelies te vinden. Evenals reeds het geval was op voormalde tabaksonderneming (Tanah Priok) was men in 1895 ook bij een der koffie-ondernemingen (Soeban Ajam) er in geslaagd een inlandsch geneeskundige (dokter djawa) aan de onderneming te verbinden.

Het aantal bij contract aangenomen koelies bij de eenige in het landschap Indragiri (residentie Riouw en onderhoorigheden) werkende onderneming vermeerderde in het eerste kwartaal van 1895 met 42 Chineezzen van Singapore, doch verminderde in den loop van het jaar, ten gevolge van overlijden of desertie, tot 82 Chineezzen, 9 Bandjareezzen, 29 Javanen en 19 Javaansche vrouwen. Desertie kwam niet zoo veelvuldig voor als in 1894. In het geheel drosten 23 contract-koelies (waaronder 2 vrouwen), waarvan er 17 gevat en gestraft werden.

In de Westerafdeeling van Borneo werden gedurende 1895 slechts 42 contract-koelies van Java aangebracht. Overigens boden zich uit Singapore gekomen werkzoekende Chineezzen aan.

De weinige koffie- en tabakondernemingen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werken over 't geheel slechts op kleine schaal. Werkvolk van buiten het gewest hebben de ondernemers, op een luttel getal Chineezzen na, niet meer in dienst.

In de residentie Menado werkte weder alleen de onderneming Karoa met van Java aangevoerde contract-koelies, waarvan er, wegens dienstweigering, slechts één door den magistraat behoeft te worden gestraft. De weinige overige ondernemingen verkregen het noodige werkvolk, behalve uit de omwonende bevolking, uit de Sangi- en de Talaut-eilanden, Gorontalo en Bolang-Mongondo. De Gorontaleezzen werden meestal als veehoeders gebruikt. Aan de koelelies werd, behalve rijst en zout, f 6 à f 8 's maands loon toegelegd.

De Batjan-exploitatie-Maatschappij op Batjan (residentie Ternate) werkte in 1895 met 500 contract-koelies van Java, terwijl de Kasiroeta-cultuurmaatschappij, welke zich de exploitatie van het bij Batjan gelegen eiland Kasiroeta ten doel stelt, hare werkzaamheden in December van genoemd jaar met 30 contractanten van Java aanving. Desertie en andere overtredingen van de koelie-ordonnantie kwamen slechts weinig voor. Ter controleering van de behandeling, welke de koelies op de bedoelde ondernemingen ondergingen, werden deze door den besturenden ambtenaar geregeld bezocht.

Uit de gewesten Celebes en onderhoorigheden en Amboina zijn nopens het hierbedoelde onderwerp ditmaal geene bijzonderheden gemeld.

II.

SUIKER.

J A V A.

Suikerondernemingen uitsluitend op contracten met de bevolking berustende, en ondernemingen tot opkoop en bereiding van het product.

Aangaande de ordonnantie van 26 November 1895 (Indisch Staatsblad No. 247), houdende herziening der regelen omtrent de verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders op Java en Madura, komen reeds uitvoerige mededeelingen voor in het vorige verslag. Omtrent de werking van de nieuwe bepalingen, welke, behoudens het reeds dadelijk van kracht geworden art. 17 (zie lager), eerst van 1 Maart 1896 af toepassing hebben gevonden, zijn voor het tegenwoordig verslag nog geen mededeelingen ontvangen.¹⁾ Om den gedachtengang, die de samenstelling van de nieuwe verhuur-ordonnantie en van de bij gouvernementsbesluit dd. 5 December 1895 No. 14 vastgestelde „voorschriften tot uitvoering” heeft beheerscht, voor ambtenaren en belanghebbenden duidelijk te maken, heeft de Indische Regeering eene „Toelichting” doen samenstellen en in het licht gegeven, welke onder de ambtenaren verspreid en — zoo in Indië als hier te lande — ook voor het publiek verkrijgbaar gesteld is.

Terwijl nog in het stadium van onderzoek verkeeren de in 't vorig verslag bedoelde aangelegenheden betreffende de wetgeving op het stuk der werk- en leverings-contracten ten behoeve van de landbouwnijverheid, en betreffende de vraag wat op den weg der Regeering zou kunnen liggen om — afgescheiden van de zorg voor een oordeelkundige verdeeling van het irrigatiewater — de irrigatiebelangen van den eigen landbouw der bevolking, vooral bij toenemende uit-

¹⁾ Over de inlandsche grondverhuringen in 1895 is hierboven gehandeld.

breiding van de voor rekening van particulieren gedreven cultures voor de Europeesche markt, voldoende te verzekeren, zijn als nieuwe voorzieningen, voor de cultuurcentra of voor sommige daarvan van belang, te noemen :

a. de ordonnantie van 10 Juli 1896 (Indisch Staatsblad No. 104), strekkende om, wegens het veelvuldig voorkomen van opzet-telijke beschadiging van cultuurgewassen, voornamelijk brandstich-ting in suikerrietaanplantingen, de eigenaren of beheerders van cultuurondernemingen in de bewaking en beveiliging van den aanplant tegemoet te komen, zijnde te dien einde de hoofden van gewestelijk bestuur (ook die buiten Java en Madura) bevoegd verklaard om, op verzoek en in het belang van eigenaren of beheerders als bovenbe-doeld, door dezen bezoldigde beambten als tijdelijke politieoppassers aan te stellen (en des noodig weder te ontslaan), bestemd om van bestuurswege den aanplant en het product te bewaken en te be-veiligen ;

b. de ordonnantie van 30 October 1896 (Indisch Staatsblad No. 217), houdende, met betrekking tot Java en Madura, voor zooveel door de gewestelijke bestuurders bij besluit zal worden bepaald waar-en in hoever het bij de ordonnantie verordende toepassing zal vin-den, scherpere maatregelen tegen het onttrekken van tabaksplanten of bladeren aan de rechthebbenden, strekkende deze regeling ter ver-vanging van de reeds bij Indisch Staatsblad 1893 No. 279 getroffen voorzieningen van dien aard, welke enkel verboden het zonder ver-gunning vervoeren, enz., bij nacht van groene tabaksplanten of bladeren, terwijl thans het verbod nog werd uitgestrekt, met ver-zwaring van de strafbepalingen, tot droge bladtabak, niet op de voor-verscheping gebruikelijke wijze verpakt. Voorts werd thans ook aan speciale vergunningen gebonden het bezigen, op gronden bij inlan-ders in gebruik, van loosden, schuren of andere opstallen tot het in ontvangst of in bewaring nemen, opschuren of bereiden van ta-baksplanten en bladeren voor de Europeesche markt. Was reeds bij het hiervóór aangehaald art. 17 (1ste lid) der nieuwe verhuurordon-nantie het hebben van opstallen, dienende tot berging of verwerking van door ondernemingen van landbouw en nijverheid verbouwd of beoogd product, absoluut en in algemeenen zin verboden waar het geldt gronden door niet-inlanders van inlanders gehuurd, dat thans — zij het in meer beperkte mate — eene voorziening werd getroffen ten opzichte van onverhuurde gronden van inlanders, vond zijn aan-

leiding hierin dat in de tabakstreken der residentie Bezoeki speculanten, als waartegen het aangehaalde art. 17 voornamelijk was gericht, ter ontduiking van die bepaling, het middel bedacht hadden om inlanders te doen overgaan tot het oprichten van schuren, enz., op eigen grond, en dan van dezen die gebouwen te huren om daarin tabak te doen inbrengen, die zij, speculanten, hadden opgekocht zonder zich te bekommeren, of het product gekweekt en verzorgd was voor rekening van derden;

en c. de in November 1896 door het Opperbestuur aan den Gouverneur-Generaal verleende machtiging om daar, waar in Nederlandsch-Indië de belangen van ondernemingen van landbouw en nijverheid betrokken zijn bij de irrigatie eener landstreek, en van regeeringswege door aanstelling van toezicht houdende personen uitgaven worden gedaan ter verzekering van eene billijke en regelmatige verdeeling van het water tusschen de verschillende belanghebbenden, aan de bedoelde ondernemingen, tot goedmaking van die uitgaven, bij algemeene verordening eene retributie op te leggen, waarvan het door elke der ondernemingen jaarlijks te betalen bedrag zal worden bepaald naar een bij de verordening aan te geven maatstaf. Het ligt in de bedoeling deze regeling al dadelijk in toepassing te brengen in het stroomgebied der Goeng- en Koemiskrivieren in de residentie Tagal.

De ordonnantie van 9 April 1894 (Indisch Staatsblad No. 87), krachtens welke nieuwe suikerondernemingen, berustende op overeenkomsten met de bevolking, voortaan alleen daar worden toegelaten, waar bij onderzoek gebleken is dat geen gevaar bestaat voor verstoring of bedreiging van de oeconomische belangen der bevolking — en welke ordonnantie, blijkens eene regeeringsbeslissing van 1895, geacht moet worden ook te gelden waar eene fabriek uitsluitend zou dienen voor de verwerking van riet dat van de bevolking is opgekocht — gaf voorts aanleiding tot de vraag, welke rechtsgevolgen sedert 11 April 1894 (datum van inwerkingtreding der ordonnantie) in de lager te vermelden twee gevallen geboren waren voor den houder van eene op den voet van Indisch Staatsblad 1836 No. 10 verkregen vergunning tot oprichting van eene suikerfabriek: a. in het geval de houder vóór 11 April 1894 aan de vergunning nog geene uitvoering gegeven, dan wel de fabriek gebouwd, doch de onderneming nog niet in werking had gebracht, d. i. nog geen aanvang had gemaakt met zijn bedrijf; en b. in het geval de onder-

neming wel in werking gebracht, doch vóór 11 April 1894 het bedrijf wederom gestaakt was. Te dien aanzien besliste de Gouverneur-Generaal dat de bewoordingen der ordonnantie geen andere uitlegging toelaten dan dat zij toepasselijk is op alle daarbij omschreven ondernemingen, die op 11 April 1894 nog niet in werking waren gebracht, terwijl wanner uit de omstandigheden, door de Regeering te beoordeelen, is op te maken dat de staking van het bedrijf van eene onderneming definitief was, ook bij het opnieuw in werking brengen van die onderneming, onverschillig of de oorspronkelijke vergunning volgens de oude of de nieuwe bepalingen was verleend, wederom de bij de meeraangehaalde ordonnantie voorgeschreven vergunning noodig is.

Sedert het medegedeelde in 't vorig verslag tot ult. Juni 1896 werd, ingevolge de nieuwe bepalingen en verder onder de noodige bijzondere bedingen, de oprichting en het in werking brengen vergund van vier suikerfabrieken in Bezoeki, Paseroeuan, Probolinggo en Kediri, en wel: *a.* in de dessa Lateng (district en afdeeling Banjoewangi), voorshands met een aanplant van hoogstens 325 bouws¹⁾; *b.* in de dessa Mondoroko (district Karanglo der afdeeling Malang), met 600 bouws aanplant als maximum; *c.* in de dessa Tandjoeng (district Ranolemongan der afdeeling Loemadjang), onder bepaling dat de rietaanplant op van de bevolking gehuurde gronden 200 bouws niet zal mogen te boven gaan; en *d.* in de dessa Djoewono (district Kertosono der afdeeling Berbek), voorshands met niet meer dan 550 bouws aanplant (gouvernementsbesluiten dd. 4 October 1895 No. 3 en 20 Maart 1896 Nos. 6, 7 en 8).

Ten aanzien van de overigens ingekomen aanvragen, welke voor zooveel daaromtrent tot ult. Juni 1896 reeds eene beslissing was genomen, betrekking hadden tot de oprichting van 2 suikerfabrieken in Bezoeki, 1 in Banjoemas en 2 in Soerabaja, werd in één geval — betreffende een der beoogde fabrieken in Bezoeki (in de dessa Sletring der afdeeling Panaroekan) — het verzoek door de Indische Regeering voorloopig in advies gehouden (April 1896), en werd aan de andere aanvragers te kennen gegeven dat zij op hun verzoek zouden kunnen terugkomen na het tot stand komen van onderhanden of nog te autoriseeren bevoeiingswerken, zijnde respectievelijk de

¹⁾ Deze fabriek, Soekowidi genaamd, werd reeds in 1895 in werking gebracht. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 April 1896 No. 11 werd aan de eigenaren vergund de beplantingen op te voeren tot 650 bouws.

irrigatie uit de Sampean-rivier (Bezoeki), de bevloeiing van het district Djamboe (Banjoemas) en de bevloeiing van de Solo-vallei in Soerabaja (gouvernementsbesluiten dd. 16 December 1895 No. 22, 28 Januari 1896 No. 33 en 1 Maart 1896 No. 25). Als plaats van vestiging der laatstbedoelde 4 fabrieken hadden de aanvragers op het oog: in Bezoeki de dessa Kendit (afdeeling Panaroekan), in Banjoemas de dessa Djatilawang (afdeeling Poerwokerto) en in Soerabaja de dessas Kebalanpelang en Doeriwetan (afdeeling Sidaijoe).

De uitkomsten nagaande, in 1895 verkregen door de particuliere landbouwondernemers wier bedrijf uitsluitend berust op overeenkomsten met de inlandsche bevolking, valt het volgende aan te tekenen.

Van de onder de bovenbedoelde categorie vallende suikerondernemingen namen er aan de suikercampagne van 1895 152 deel, zijnde 2 minder dan in 1894. Terwijl in Bezoeki de in noot 1 hieronder reeds genoemde nieuwe onderneming Soekowidi (met 230 bouws beplante velden en eene productie van 13,426 pikol hoofdsuiker) in werking kwam, werden er, ten gevolge van de lage suiker-prijzen, 3 tijdelijk gesloten, metnamen Glagamidang in Cheribon, Dankbaarheid in Paseroean en Kalimanah in Banjoemas (welke drie ondernemingen voor den oogst van 1894 gezamenlijk verwerkt hadden 1176 bouws riet en daarvan verkregen hadden 56,081 pikol hoofdsuiker).

Uitgenomen in West-Java, was in al de overige gouvernementsresidentiën van het eiland (met 124 van de 151 fabrieken, omtrent welke voldoende gegevens zijn ingekomen) het algemeene cijfer der gemiddelde productie per bouw niet onbelangrijk hooger dan in 1894, en daar bovendien, ondanks de vermindering van het aantal der in werking geweest zijnde ondernemingen, in totaal ruim 3100 bouws riet meer waren verwerkt dan in 1894, namelijk in 't geheel 80,847 bouws, beliep de totale productie (buiten stroop- en zaksuiker) 7,475,597 pikol, tegen 6,682,952 pikol (bij 154 fabrieken) in 1894. Hoe deze totalen per gewest verdeeld waren, blijkt uit het volgende overzicht.

	Aantal suikerfabrieken die gewerkt hadden, en waarvan de gebruikte gegevens ontvangen zijn.	Gemiddelde productie p. bouw.		Aantal suikerfabrieken die gewerkt hebben, en waarvan de gebruikte gegevens ontvangen zijn.	Bij doorslag over al de ondernemingen.	Totale suikerproductie (buizenstroop en zaksuiker). b)	Laagste en hoogste cijfer der verschillende ondernemingen.	Gemiddelde productie p. bouw.
		Totale suikerproductie (buizenstroop en zaksuiker). a)	Laagste en hoogste cijfer der verschillende ondernemingen.					
GEWESTEN.								
Cheribon	13	432,650	33,66 à 121,—	79,45	12	506,361	39,91 à 131,88	79,48
Tagal	10	624,661	64,43 à 154,10	104,66	10	638,271	80,77 à 124,98	102,92
Pekalongan	5	265,397	87,66 à 114,90	99,49	5	244,233	83,69 à 113,29	97,81
Samarang	4	215,615	74,72 à 80,26	76,60	4	249,625	80,57 à 100,88	88,45
Japan	12	553,042	62,44 à 108,79	89,58	12	613,699	66,01 à 119,72	96,87
Rambang	3	44,892	18,53 à 56,18	33,20	3	63,000	25,42 à 74,95	43,99
Soerabaja	39	1,957,455	33,69 à 124,09	95,87	39	2,125,164	57,78 à 141,43	99,48
Pasoeroean	18	500,826	34,86 à 92,16	69,81	a) 16	541,165	61,70 à 96,—	78,15
Probolinggo	14	671,531	52,43 à 108,—	88,72	14	747,330	43,09 à 126,06	95,57
Bezoeki	11	475,606	56,42 à 123,97	81,71	12	551,144	58,37 à 114,07	84,83
Banjomas	5	144,712	42,25 à 73,35	57,28	4	231,024	81,20 à 103,07	90,97
Bagelen	2	73,164	60,03 à 87,63	71,37	2	74,401	70,55 à 80,94	75,—
Madioen	6	246,315	46,01 à 102,99	85,36	6	279,844	59,26 à 117,24	96,6;
Kediri	12	486,050	41,03 à 116,16	81,68	12	610,336	44,06 à 126,44	99,12
Totalen	154	6,682,952	18,33 à 154,10	a) 86,05	a) 151	7,475,597	25,42 à 141,43	92,47

a) Buiten de geproduceerde hoofdsuiker werd, voor zooveel te dien aanzaan opgaven ontvangen zjin, in 1894 verkeegen door 71 fabrieken 169,081 pikol stroop- en 293,164 pikol zaksuiker.

b) Als voren in 1895 door 66 fabrieken 119,548 pikol stroop- en 256,987 pikol zaksuiker.

c) Befreit 1 onderneming minder dan het cijfer genoemd in kolom 2, zijnde voor de fabriek Krebet in Paseroean, in de productie-opgaven begrepen met 3400 pikol, de gemiddelde productie per bouw niet bekend.

d) Zonder de fabriek Krebet, welke in 1895 wel gewerkt had, maar waaran over dat jaar geenerlei opgraf inkwam.

Zooals het overzicht doet zien, was het algemeene middencijfer der productie (92.47 pikol per bouw, zonder stroop- en zaksuiker te rekenen) niet onbelangrijk hooger dan in 1894 (86.05 pikol per bouw), maar ook in vergelijking met de opgaven over 1891, 1892 en 1893 (achtereenvolgens 84.48, 83.88 en 88.61 pikol per bouw), getuigden de uitkomsten van 1895 van vooruitgang. Evenals in 1893 telde men 50 fabrieken met eene gemiddelde productie van 100 en meer pikol per bouw; in 1892 was dit het geval bij 30 en in 1894 bij 34 fabrieken. Bovenaan stond ditmaal de onderneming Gempolkerep in Soerabaja met 141.43 pikol per bouw, terwijl achtereenvolgens in 1892, 1893 en 1894 de ondernemingen Wonopringgo in Pekalongan, Watoetoelies in Soerabaja en Tjomal in Tagal het hoogste productiecijfer vertoonden met respectievelijk 131.76, 138.83 en 154.10 pikol per bouw.

Gerangschikt naar den omvang harer beplantingen waren de ondernemingen te verdeelen als volgt: 22 ondernemingen beschikten over 102 tot 387 bouws, — 80 over 400 tot 597 bouws, — en 49 over 600 tot 898 bouws. De gebezigeerde gronden waren, vooral in Oost-Java, voor het meerendeel communaal bezeten sawahvelden. Bij uitzondering werd ook gebruik gemaakt van tegallan's, welker ligging gelegenheid bood ze te doen bevloeien.

De voor sawahs betaalde huursommen liepen zeer uiteen; de middensom kon op f 40 per bouw gesteld worden; in enkele gewesten betaalde men veel minder; in Madioen bijv. werden in Ngawi en een gedeelte van Magettan, waar de grondbezitters groote aandeelen hebben en weinig vraag voor suikerriet heeft, ongeveer 225 bouws ingehuurd, zelfs voor f 7.50 per bouw. In Pasoeroeaan, Probolinggo en Bezoeki werd daarentegen tot f 60 en f 80 per bouw besteed. De landrente wordt gewoonlijk door den verhuurder betaald. Door het ophouden der felle concurrentie van eenige fabrieken onderling, die vooral in Pasoeroeaan in 1894 gaande was, daalden in 1895 de huurprijzen aanmerkelijk; ook werden hier en daar de voor grondhuur bestede bedragen, zoowel als de loonen, gedrukt door de nog altijd lage suikerprijzen.

Gewoonlijk wordt er op gelet dat op dezelfde gronden geen twee keer achtereenvolgend suikerriet geplant wordt; dikwijls ziet de fabrikant er zelfs op toe, dat hij geen gronden krijgt, welke in de laatste twee jaren met suikerriet beplant zijn geweest. In verband met de hier en daar in Soerabaja heerschende schaarsche van gronden werd

aldaar bij circulaire van den resident het planten van suikerriet op gronden, waarvan in het onmiddellijk voorafgegane jaar dit gewas was geoogst, verboden, omdat dit nadeelig werd geacht.

De bewerking der velden heeft over het algemeen door daglooners plaats. Bij graafwerk in de volgens het Reijnoso-systeem aangelegde tuinen wordt veel op taak gewerkt, hetgeen gezegd wordt, voor beide partijen voordeelig te zijn.

In sommige gewesten (thans worden als zoodanig genoemd Cheribon, Japara, Rembang, Paseroeuan en Probolinggo) verwerken de ondernemers ook opgekocht riet; in zeer enkele gevallen was met de planters nopens de teelt overeengekomen en hadden zij voorschot genoten.

Contracten voor grondbewerking werden vooral in Oost-Java gesloten. Van die werkwijze komen echter de ondernemers van lieverlede terug, omdat zij inzien, zoo wordt gezegd, dat ook langs anderen weg voor denzelfden prijs beter werk geleverd kan worden. De kosten der bewerking ingevolge contract, de huur inbegrepen, loopen gewoonlijk uiteen van f 100 tot f 200 per bouw. Blijkt het dat de inlandsche contractanten nalatig zijn in het naleven van de overeenkomsten, door slechte of onvoldoende bewerking, dan gebeurt het nu en dan dat de ondernemers de verdere bewerking door daglooners doen plaats hebben, in welk geval het aan die daglooners betaalde bedrag van de contractueel bedongen sommen wordt afgetrokken. Gewoonlijk wordt op het bedongene de helft als voorschot uitbetaald, terwijl de verdere termijnen gekweten worden op aanvraage der belanghebbenden en na het snijden van het riet. Ook worden in enkele gewesten contracten voor ploegarbeid gesloten; in Soerabaja wordt door de administrateurs der fabrieken de bevolking voorzien van Europeesche ploegen. In Bezoeki worden bijna uitsluitend broedjoelan-tuinen aangelegd, omdat de bevolking aldaar niet gewend is aan eene andere wijze van bewerking. Elders is een gewijzigd Reijnoso-systeem het meest in zwang. Voor het graafwerk volgens dit laatste systeem wordt veel gebruik gemaakt van den patjol; in enkele gewesten in Oost-Java, vooral bij bewerking van vette kleigronden, meer van de spa (lempak).

Bemesting der aanplantingen had overal plaats. Als meststoffen worden gebruikt: asch, boengkil, stalmest, het residu der filterpersen, guano en kunstmest (zwavelzure ammonia).

Wat de weersgesteldheid aangaat, was deze over het algemeen

gunstig voor den groei van het riet, doch nadadelig voor het sapgehalte en de fabricage. Door de langdurige regens, die in de meeste gewesten tot ult. Juni aanhielten, werd wel eene groote rietproductie (ten gevolge van eene bijzonder welige uitstoeling) verkregen, doch viel het sapgehalte niet mee, en werd de fabrieksarbeid hier en daar belemmerd doordien de drassigheid van vele wegen moeilijkheden bij het rietvervoer deed ondervinden, en door de noodzakelijkheid, voor eenige fabrieken die niet van kunstmatige ampas-drogers voorzien zijn, om tijdelijk het malen te staken. Toch bereikte de suikerproductie, zooals hooger gezegd, een vrij hoog gemiddelde.

Door de ondernemingen, welke nog recht op het gebruik van water voor beweegkracht hadden, werd niet geklaagd over onvoldoende verstrekking.

Gebrek aan irrigatiewater ontstond hier en daar na het invallen van de felle droogte, die op den zeer langdurigen westmoesson van 1894/'95 volgde. In de afdeelingen Koedoes (Japara) en Ngawi (Madioen) werd daarover geklaagd; de in laatstgenoemde afdeeling te dier zake gerezen quaesties konden in der minne worden geschikt. In de afdeeling Djombang (Soerabaja) moest op een tweetal fabrieken gestopt worden door gebrek aan injectiewater ten gevolge van de droogte.

Brandstichting in de riettuinen kwam veelvuldig voor in de residentiën Probolinggo en Bezoeki. Uit andere gewesten, uitgenomen Soerabaja, werd daarover weinig geklaagd.

Om de suikerindustrie behulpzaam te zijn in hare — sedert ook langs anderen weg vrij wel geslaagde — pogingen tot het verkrijgen van tegen de serehziekte bestand blijkende rietsoorten, waren in 1890/'91 te Toboali op Banka voor gouvernementsrekening 18 Britsch-Indische rietsoorten aangekweekt, welke proefaanplanting, om te trachten bevrijd te raken van eene zich daarin vertoond hebende andere ziekte (*cercospora*-bladziekte), in 1894/'95 naar Pangkalpinang was overgebracht, echter beperkt tot 5 serehvrij gebleken variëteiten. Toen de plantkundige, die reeds van den aanvang af met de algemeene leiding dezer proef is belast geweest, zich in October 1895 andermaal naar Banka begeven had, bleek op het nieuwe terrein (ter grootte van 19 bouws) ook de genoemde bladziekte verdwenen, en bestond dus geen hinderpaal meer om, met dispensatie voor zooveel noodig van de verbodsbeperkingen tegen den in- en doorvoer in sommige deelen van Java van suikerriet en

suikerrietstekken, de te Pangkalpinang te winnen rietstekken naar Java te doen overbrengen, opdat aldaar kunnen worden nagegaan of uit de bedoelde variëteiten met voordeel suiker kan worden geproduceerd, met andere woorden of de verwerking finanziëel betere uitkomsten kan geven dan de thans op Java verbouwd wordende rietsoorten, waaronder er zijn (afkomstig van de door vereenigingen van suikerfabrikanten gestichte proefstations)¹⁾, die mede immunité tegen de serehziekte schijnen te bezitten. Ten einde op dit punt zekerheid te verkrijgen, heeft het „Algemeen syndicaat van suikerfabrikanten op Java” zijne medewerking toegezegd. In verband daarmede bestond het voornemen (gouvernementsbesluit dd. 13 Mei 1896 No. 13) de van Pangkalpinang (Banka) afkomstige rietstekken kosteloos ter beschikking te stellen van voormeld syndicaat, mits zijnerzijds ook kosteloze verstrekking zou plaats hebben bijaldien niet tot bedoelde vereeniging toegetreden suikerfabrikanten zich daartoe bij het syndicaat aanmeldden. Eerlang zou nu waarschijnlijk de opheffing der gouvernements-proefneming op Banka in overweging kunnen worden genomen.

Omtrent de serehziekte is, na hetgeen ter zake over 1895 reeds in 't vorig verslag werd aangetekend (namelijk dat in het najaar van 1895 op Java alleen nog als serehvrije streken waren aan te merken de residentie Preanger Regentschappen en de aangrenzende afdeelingen Buitenzorg en Galoeh der residentiën Batavia en Cheribon), in de bijdragen voor dit verslag slechts vermeld gevonden dat, volgens berichten van den aanvang van 1896, sporen van sereh ook zouden zijn aangetroffen in bibetaanplantingen in de afdeeling Limongan van eerstgenoemde residentie, blijkens de bevindingen van een scheikundige, in dienst van eene bij de suikerindustrie betrokken handelsfirma te Soerabaja.

Dat het kweeken van plantriet, hetzij als afzonderlijk bedrijf, hetzij vanwege suikerfabrikanten die er eigen bibet-aanplantingen in bergstreken op nahouden, in sommige gewesten een belangrijken omvang

¹⁾ Aanvankelijk waren deze proefstations drie in getal. Blijkens het verslag van 1887 was dat voor Midden-Java toen gevestigd te Samarang, dat voor West-Java te Kagok (Tagal) en dat voor Oost-Java te Pasoeroean. De beide aatsbedoelde proefstations zijn tot dusver op gemelde plaatsen in stand gebleven, doch dat voor Midden-Java, hetwelk in 1891 verplaatst was naar Klatten (Soerakarta), is in 1893 opgeheven. (Te Klatten bestaat nu een particulier proefstation voor indigo.)

heeft bereikt, kan worden opgemaakt uit eenige van de gewestelijke bestuurders op Java ontvangen min of meer volledige gegevens met betrekking tot de suikerriet-ondernemingen. In de Preanger Regenschappen inzonderheid nam dit bedrijf in bloei toe. Daarentegen ondervonden de bibiet-ondernemers in de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean, die vroeger goede zaken maakten, dat sedert het voorkomen van sereh in veler aanplantingen, het vertrouwen in de qualiteit der Malang-bibiet zeer geschokt was.

Over de aanzuivering van hetgeen aan 's lands kas over 1895 tegoed kwam wegens het toen ter zake van de vroeger op contract met het Gouvernement gewerkt hebbende suikerfabrieken verschuldigde vierde $\frac{1}{5}$ gedeelte van den uitgestelden cijns over de laatste vijf contractsjaren 1887 t/m 1891, viel niet te klagen. Voor al de bedoelde ondernemingen werd het verschuldigde in het najaar van 1895 bij termijnen gekweten. Boete wegens te late betaling behoeft niet te worden opgelegd. Zoodanige boete, in 1894 of vroeger door twee ondernemingen in Kediri beloopen, kwam gedeeltelijk en sedert — in Juli 1896 — volledig binnen.

Ten aanzien van het in 1896 verschuldigde laatste $\frac{1}{5}$ gedeelte van den uitgestelden cijns blijkt uit de tot dusver hier te lande ontvangen berichten dat drie van de vier termijnen reeds volledig voldaan zijn; evenzeer de boeten, door de eigenaren van een zestal ondernemingen beloopen wegens te late aanzuivering van den eersten termijn.

Wat de achterstallige schuld wegens plantloon en cijns over jaren vóór 1887 betreft, nog rustende op de eigenaren der in één hand zijnde vier gewezen contractsfabrieken in Cheribon, met namen Ardjowinangon, Glagamidang, Paroengdjaija en Gempol, valt aan te teekenen dat in mindering van het op ult. 1893 nog verschuldigde, ad f 79,543.20, in November 1895 werd afbetaald f 30,000, terwijl — nadat inmiddels bij notariële akte de in 't verslag van 1888 bedoelde overeenkomst tusschen de Indische Regeering en een der crediteuren, welke mede hypotheekrechten op de bedoelde fabrieken uitoefende, nader met drie jaren (tot 21 April 1899) was verlengd — de afbetaling van de rest, ad f 49,543.20, reeds volgde in Augustus 1896. Het op twee dier fabrieken ten behoeve van het Gouvernement gevvestigd hypothecair verband is dan ook geroijeerd.

Gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Van de 17 erfpachtsondernemingen, waar suikerriet werd geteeld, geschiedde dit in vele gevallen — en dan vaak als nevencultuur — om het geoogste elders te doen vermalen of als plantriet te doen dienen, en in één of twee gevallen werd het riet wel plaatselijk verwerkt, maar slechts ter verkrijging van suiker voor de inlandsche markt; zoo werd op de aan een Chinees toebehoorende onderneming Soedimoro-Pasirian (in Probolinggo) uit 7 bouws riet 100 pikol z. g. Javaansche suiker vervaardigd, terwijl de erfpachters van Sarikerto (in Soerabaja), mede Chinezen, uit 50 bouws riet 3,000 pikol suiker maakten, vermoedelijk mede voor de inlandsche markt bestemd. Suiker voor den uitvoer leverden 7 erfpachtsondernemingen, die echter het riet voor een kleiner of grooter gedeelte verkregen van aanplantingen buiten de erfpachtsperceelen. Bedoelde 7 fabrieken (2 in Cheribon, 1 in Pasoeroean en 4 in Kediri) produceerden in 1895 pl. m. 298,000 pikol suiker, tegen 226,000 pikol (volgens verbeterde opgaven) in 1894.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

	Oogsjaar.	Verkregen hoeveelheid.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar suukercultuur werd gedreven) werd óf nopens de productie niets gemeld óf nog niet geoogst.
Suiker a).....	1893	209,273 pikol (7 ")	b) 11 (,,)
	1894	c) * 226,000 " (*7 ")	b) *10 (,,)
	1895	d) 300,795 " (8 ")	b) 9 (,,)

a) De opgegeven suikerproductie is niet uitsluitend van de erfpachtsgronden afkomstig.

b) Voor zoover het bij de hierbedoelde ondernemingen geteelde suikerriet niet als plantriet diende, is de daaruit verkregen productie begrepen in de opgaven der suikerfabrieken uitsluitend werkende op overeenkomsten met de bevolking. Wat 1895 betreft, geldt een en ander slechts voor 8 van de hierbedoelde 9 ondernemingen, daar het bij de erfpachtsonderneming Soedimoro-Pasirian (in Probolinggo) geteelde riet aldaar verwerkt schijnt, echter niet voor de Europeesche, maar voor de inlandsche markt.

c) De opgaven, waarbij een * is geplaatst, zijn ontleend aan verbeterde gegevens.

d) Hieronder voor 't eerst ook de onderneming Sarikerto (in Soerabaja,) met eene productie van 3,000 pikol suiker. Uit de voorhanden opgaven is echter niet met zekerheid na te gaan of deze suiker wel voor de Europeesche markt bestemd was.

Landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De productiecijfers over 1895 bepalen zich tot 83,627 pikol suiker (voor 20 landen, waar de rietaanplantingen gezamenlijk 2032 bouws besloegen. Slechts 5 landen leverden suiker op, geschikt voor den uitvoer, en wel Ketanggoengan-West in Tegal 40,500 pikol (van 396 bouws aanplant), Kedawoeng in Paseroean 8351 pikol (van 109 bouws)¹⁾, en Djagir of Ngagel, Karah en Ketintang in Soerabaija gezamenlijk 19,149 pikol (van 420 bouws). De hoeveelheid (grootendeels voor de binnenlandsche consumptie bestemde) suiker, afkomstig van de overige 15 landerijen, wordt opgegeven 15,627 pikol te hebben bedragen en zou verkregen zijn van 1,107 bouws riet, hetgeen dus zou neerkomen op slechts 14 pikol per bouw²⁾;

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjakarta.

De suikerproductie bedroeg in Soerakarta in: 1891 397,546, 1892 392,996, 1893 427,185, 1894 403,375, 1895 496,189 en in Djokjakarta in: 1891 605,551, 1892 644,677, 1893 699,280, 1894 717,938, 1895 773,399.

De suiker-industrie blijft op de huurlanden in Soerakarta en Djokjakarta eene eerste plaats innemen. Op bedoelde landen (dus ongerekend de 2 in eerstgenoemde residentie aan het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis toe behorende fabrieken) waren in 1895 30 suikerfabrieken in werking: 14 in Soerakarta (1 meer dan in 1894 door de wederopening van de fabriek Modjo Sragen) en 16 in Djokjakarta, welke fabrieken, met inbegrip van respectievelijk 31 en 261 bouws riet, verkregen van aanplantingen

¹⁾) Bovendien beschikte de eigenaar van Kedawoeng nog over 138 bouws riet, door opgezeten ingevolge vrijwillige overeenkomst aangeplant buiten de grenzen van genoemd land. Uit dit riet schijnt ruim 41,00 pikol suiker te zijn verkregen; althans volgens andere gegevens was bij Kedawoeng in 1895 in 't geheel 12,453 pikol suiker gemaakt, tegen 15,530 pikol in 1894.

²⁾) Omrent de teelt van plantriet ten behoeve van suikerondernemingen in Midden- en Oost-Java, eene industrie blijkens het vorig verslag op sommige landen in de afdeelingen Tangerang en Buitenzorg van veel belang, vindt men thans slechts aangetekend dat op het land Tjiawi in laatstgenoemde afdeeling in 1895 verkregen werd eene hoeveelheid van 54,000 pik. rietstekken.

elders¹⁾, beschikten over 5932 en 7747 bouws aanplant. De fabrieken in Soerakarta maakten in 1895 gemiddeld 83,65 pikol per bouw, terwijl voor die in Djokjakarta dit gemiddelde 99,83 pikol bedroeg. (In 1894 was dooreengenomen respectievelijk 73,7 en 95,5 pikol per bouw verkregen.) Zeven fabrieken, alle in laatstgenoemd gewest, maakten meer dan 100 pikol suiker per bouw, één (Bantool) zelfs ruim 131 pikol. Op de meeste ondernemingen bleef zich in de rietaanplantingen nog de serehziekte vertoonen. En hoewel stekken van elders werden ingevoerd, niet alleen van Oost-Java, maar sedert het tot stand komen van de spoorwegverbinding met West-Java ook uit de Preanger Regentschappen, bleek echter de ingevoerde bibiet niet altijd serehvrij te zijn, hetgeen sommige landhouders in hunne meening versterkte, dat men, zonder gevaar voor eene uitbreiding der ziekte en met belangrijke besparing van uitgaven, zou kunnen terugkeeren tot de vroegere methode van het planten met eigen materiaal. Verbeteringen in de fabricage werden op vele ondernemingen wel is waar ingevoerd, doch bleven, in verband met de lage suikerprijzen, tot het hoogst noodige beperkt.

BUITENBEZITTINGEN.

Inlandsche landbouw.

In het cultuurverslag betreffende Lombok wordt gemeld dat suikerriet, als te veel den grond uitputtende, althans op sawahs, slechts in beperkte mate mocht verbouwd worden: op elken tenah van 800 petjeraken's ($1\frac{1}{2}$ vadem in het vierkant) zouden-namelijk niet meer dan hoogstens 2 „sawahvlakken“ aan deze cultuur mogen zijn dienstbaar gemaakt. Per sawahvak werd 2000-kepengs belasting geheven. Op droge velden was de aanplant van suikerriet niet beperkt en ook niet belast.

¹⁾ Namelijk van kleine aanplantingen op 5 huurlanden (1 in Soerakarta en 4 in Djokjakarta), niet tot de hierbedoelde 30 ondernemingen behorende. Overigens werd nog op 7 huurlanden in Soerakarta, meestal mede op kleine schaal, suikerriet geteeld (in 't geheel 396 bouws), hetzij om als plantriet te dienen, hetzij ter verwerking op de twee hoger bedoelde Mangkoe-Negorosche fabrieken. Op Tegalroekmi eindelijk werd een aanplant van 57 bouws aange troffen, welk riet tot suiker voor de inlandsche markt werd verwerkt, en wel tot eene hoeveelheid van 300 pikol.

III.

K I N A.

JAVA.

Gouvernements-kina-onderneming.

Ten vervolge op hetgeen in 't vorig verslag dienaangaande is gezegd, kan thans worden aangeteekend dat de van de Indische Regeering verwachte definitieve voorstellen over het aan de orde gestelde denkbeeld eener inkrimping van de gouvernements-kina-onderneming tot een proefstation sedert kort ontvangen en thans hier te lande in behandeling zijn. Inmiddels is reeds sedert den aanvang van 1896 op tijdelijken voet als planten-physioloog aan de onderneming verbonden Dr. J. P. Lotsy, van wiens uitzending van hier mede reeds in 't vorig verslag sprake was, en die bij gouvernementsbesluit dd. 30 Januari 1896 N°. 1, tijdelijk is toegevoegd aan den waarnemenden directeur, als hoedanig nog altijd fungeert de scheikundige adjunct-directeur, de heer P. van Leersum. Terwijl deze laatste op het etablissement Lembang woont, waar ook het chemisch laboratorium der onderneming gevestigd is, houdt de botanist verblijf op het etablissement Tirtasari, waar de noodige localiteit voor woning en voor botanisch laboratorium beschikbaar was. Volgens de bij gouvernementsbesluit dd. 29 September 1896 N°. 4 voor den botanist vastgestelde instructie heeft deze deskundige, staande onder den directeur der onderneming, tot speciale taak: het instellen van botanisch-physiologische onderzoeken — micro-chemisch en experimenteel — over de wijzen waarop en de voorwaarden, waaronder de alcaloïden in de kinaplanten ontstaan, worden getransporteerd, zich ophoopen en toe- of afnemen. Bij de onderzoeken zal steeds rekening zijn te houden dat zij, hoewel volgens deugdelijke wetenschappelijke methode moetende geschieden, uitsluitend een practisch doel be-

oogen. Daarom is den botanist tevens opgedragen zoo ruim mogelijk gebruik te maken van de in zijne onmiddellijke omgeving geboden gelegenheid om zich op de hoogte te stellen van hetgeen in de praktijk bij de kinacultuur geschiedt.

Volgens de laatste kadastrale opmetingen in 1895 bedraagt de totale oppervlakte der gouvernementskinatuinen ruim $1460\frac{1}{2}$ bouws, waarvan circa 197 bouws waren ingenomen door wegen, waterleidingen, kampongs, kweekbedden enz., zoodat de aanplantingen zelve besloegen ruim $1263\frac{1}{2}$ bouws. Bijna $\frac{3}{4}$ dier uitgestrektheid (929 bouws) bestond uit fabrieksbast leverende tuinen (ledgeriana's en hybriden van ledgeriana's en succirubra's) en de rest ($334\frac{1}{2}$ bouws) uit succirubra's- of pharmaceutischen bast leverende plantsoenen. Terwijl bij het einde van 1894 het aantal in den vollen grond staande boomen en planten bedroeg 2,180,000 ledgeriana's en hybriden van ledgeriana's en succirubra's¹⁾, 146,900 officinales en 605,000 succirubra's, gezamenlijk derhalve 2,931,900²⁾, beliepen deze getallen bij het einde van 1895 respectievelijk 2,463,000, 147,900 en 510,000, in totaal dus 3,120,900, of 189,000 stuks meer. Deze vermeerdering was voor een deel hieraan toe te schrijven dat van de daartoe reeds in 1890 gekapte ravijnen binnen de grenzen van het etablissement Tirtasari de laatste nog ter beplanting overgebleven gedeelten met kina werden bezet, en dat bij verschillende andere etablissementen ledgeriana's en hybriden moesten worden in den grond gebracht om voor inboetingen gereserveerd te worden. Een groot aantal succirubra's, welke oorspronkelijk te dicht opeen geplant en hierdoor in hun groei en ontwikkeling belemmerd waren geworden, met het gevolg dat de bast niet alleen te dun was om als pijpbast te worden verzonden, doch bovendien de zoo zeer gewenschte zilverwitte kleur ontbrak, werd in 1895 geroooid, zonder er van te oogsten, daar de bast voor het meeren-deel waardeloos was. Zoo werden o. a. te Lembang pl. m. 15,000 boomen van deze soort, na bekomen speciale machtiging der

¹⁾ Deze hybriden zijn thans voor 't eerst afzonderlijk opgegeven; bij het einde van 1895 bedroeg hun aantal 288,000 stuks.

²⁾ Hierbij niet gerekend de 2300 stuks cinch. pitayensis en c. calisaya hasskarliana, omdat deze soorten ook in de over 1895 ontvangen opgaven niet meer zijn medegeteld.

Regeering, op publieke veiling als brandhout aangeboden en voor een deel verkocht.

In de kweekerijen bevonden zich bij het einde van 1895 naar schatting 115,000 ledgeriana's en een gelijk aantal succirubra's, waarvan een groot gedeelte nog in het 1ste kwartaal 1896 voor overplanting in den vollen grond zouden in aanmerking komen. Op ult. 1894 werd het getal der bedoelde planten geschat op respectievelijk 252,300 en 345,000. De groote vermindering, welke de voorraad succirubra's in de kweekerijen gedurende 1895 onderging, was een gevolg van de verenting dezer soort planten met entrijs van de bekende hybride n°. 23³. Het enten van c. ledgeriana op c. succirubra werd voortgezet. Tot entrijs werden gebruikt twijgjes van een van de particuliere kina-onderneming Boemikasso afkomstigen krachtig groeienden ledgeriana lit. A, met een gehalte van 11 pCt. chinimum purum, en dus van rijker gehalte dan de vroeger voor inboetingen gebezigeerde ledgeriana n°. 38^a der gouvernementsonderneming. Daarentegen werd (te Kawah Tjiwidei) niet meer voortgegaan met het enten van c. officinalis op c. succirubra. Te Nagrak werd het inboeten gestaakt.

Aan grondbewerking en groene bemesting (humusvorming) werd weder zeer veel zorg besteed, met behoud van de sedert 1892 toegepaste werkwijzen welker gunstige uitkomsten aanleiding hebben gegeven dat deze manier van onderhoud der tuinen ook op vele naburige particuliere ondernemingen in toepassing is gebracht, en wel met even goed gevolg. Niet alleen de ledgeriana-en succirubra-tuinen werden in 1895 bewerkt, maar ook alle ravijnen, beplant met hybriden-enten en c. succirubra's. In vorige jaren bepaalde liet onderhoud dezer laatste zich eenvoudig tot het kort houden van het onkruid (babad), zoodra dit noodig bleek te zijn, maar in 1895 werden bedoelde grondstukken allen geterrasseyd, waardoor de toe te passen grondbewerking geen vrees voor afspoeling behoeft op te leveren.

Aan bemesting van gedeelten van verschillende tuinen, waar het plantsoen minder gunstig stond, werd veel zorg besteed. In verscheidene tuinen werden strooken gronds afwisselend bemest, dan wel onbemest gelaten, ten einde den invloed op groei en later ook op het alcaloid-gehalte te kunnen nagaan. Dit alles geschiedde met mest, afkomstig van eigen vee.

Van ziekten en plagen had de onderneming in het verslagjaar

nogal te lijden. Door de veelvuldige en lang aanhoudende regens kwamen in enkele plantsoenen te Tirtasari stam- en tak-kanker voor, en was de sterfte der boomen in de oude aanplantingen vrij belangrijk. Maar ook in de jonge tuinen bezweken veel planten, en zulks door de omstreeks medio Augustus plotseling ingevallen droogte, gepaard met eene verschroeide hitte en sterk uitdrogende oostewinden. Van de rupsenplaag werd hier meer, daar weder minder, schade ondervonden.

De omstandigheden noopten in 1895 tot het oogsten van eene grootere productie dan met het oog op den abnormalen stand der kinamarkt, ook door de steeds grooter wordende aanvoeren van particuliere ondernemers, wenschelijk was. Belangrijk meer boomen dan gewoonlijk toch moesten geoogst worden, hetzij omdat de natte weersgesteldheid gedurende de eerste helft des jaars er zoo vele deed ziek worden en sterven, hetzij dat hunne wegruiming, bij wijze van uitdunningsmaatregel, geboden was wegens de sterke ontwikkeling van vele plantsoenen, als gevolg van de toegepaste grondbewerking. Niet al wat oogstbaar was, werd echter ingezameld (een belangrijk deel van het product werd, als onder de bestaande omstandigheden waardeloos, ook nu weder in de plantsoenen achtergelaten), maar bovendien werd ook niet al het ingezamelde verzonden. Zoo werd, om de aanvoeren niet al te zeer op te voeren, ruim 25,000 K.G. bast op de verschillende etablissementen achtergehouden. Tegen gemiddeld 291,596 K.G. in elk der vier voorafgegane jaren, werd in 1895 ten verkoop herwaarts gezonden 317,387 K.G., en wel aan ledgeriana-bast 293,240, aan succirubra-bast 21,491⁵ en aan officinalis-bast 2655⁵ K.G.¹⁾ Het ledgeriana-product bestond uit bast, waarvan de oogst niet langer uitgesteld mocht worden. Bedoelde bast was namelijk meerendeels afkomstig van zieke, dan wel van onderdrukte boomen, en voor het overige van de in 1891 geschraapte takken, waarvan de meeste slechts een kwijnend bestaan voortsleepten, en welker geleidelijke wegruiming de kruin- en bladvorming der boomen zeer bevorderlijk blijkt. De hoeveelheid (vernieuwde) bast, van deze takken geoogst, bedroeg in 1895 37,159 K.G., met een gemiddeld gehalte van

¹⁾ In berichten van medio October 1895 wordt de oogst van 1896, voo zoover toen reeds verkregen, gesteld op pl. m. 300,000 K.G. bast.

6.31 pCt. chinine-sulphaat. Over alle verzonden partijen ledge-riana-bast dooreengenomen was het gemiddeld gehalte 6.43 pCt., tegen 6.55 pCt. over den oogst van 1894.

Het succirubra-product werd grootendeels verkregen door eene noodzakelijke uitdunning van 20- à 30-jarige tuinen te Rioeng Goenoeng, die sedert 1888 geen noemenswaardig product hadden opgeleverd. Ook hier had de in de laatste jaren toegepaste degelijke grondbewerking het plantsoen zoo gesloten doen worden dat uitdunning niet langer mocht achterwege blijven. Het bleek nu dat de gevuldde methode van onderhoud ook aan de qualiteit van het product was ten goede gekomen. Door de betere grondbewerking n.l. liet de bast beter van het hout los (hetgeen vroeger steeds veel te wenschen had overgelaten) en kreeg men dientengevolge meer product in den zoo gewenschten waarde-vollen pijpform, en minder gebroken stukken.¹⁾ De in 1895 geoogste kleine partij officinalis-product werd verkregen door ontgraving van eenige honderden te Rioeng Goenoeng nog aanwezige boomen, welke, als staande op een zeer schralen bodem, in kwijnenden toestand verkeerden.

Hoe de netto opbrengst der veilingen en de in Indië gedane ontvangsten wegens aldaar verkochte kinazaden zich voordoen tegenover de kosten der gouvernements-kina-onderneming over 1895, kan blijken uit het volgende overzicht, dat tevens soortgelijke opgaven bevat over de vier voorafgegane oogstjaren.

¹⁾ Bedoelde uitdunning leverde 7167⁵ K.G. pijpbast en 5610⁶ K.G. gebroken pijpen, en onder de eerstbedoelde hoeveelheid bevond zich 1327 K.G. aan pijpbast van 1 M. lengte en 994 K.G. aan pijpbast van 0.75 M. lengte.

OOGSTJAREN.												
Oogst (in K.G.).	Kosten op het product gevallen.											
	Te zamen.											
	Andere soorten van bast.											
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1891 215,334 ^a	70,766 ^a	286,101	289,053 ^a	f 109,650	f 38,078	f 147,728 ^a	f 232,706	f 245,576	f 86,848	f 0,404 ^a	f 0,059 a f 0,074	
1892 268,496 ^b	41,131 ^b	310,881	319,928	98,640	32,411	131,051	134,011	137,909	6,858	0,21 ^b	0,029 ^b	0,005 ^b
1893 230,044 ^b	48,934 ^b	273,978 ^b	289,530	91,304	23,409	114,713	134,201	134,826	20,113	0,25 ^b	0,025 ^b	0,04 ^b
1894 261,025 ^b	34,081 ^b	295,107	298,334	d) 85,644	d) 17,774	d) 103,418	113,520	114,837	d) 11,419	0,19 ^b	0,02 ^b	0,03 ^b
1895 293,240	24,147	317,387	322,068	e)* 86,488	* 12,700	* 99,168	117,677	117,952	* 18,784	0,18 ^b	0,021 ^b	0,03 ^b
<i>a)</i> De oogstprijs der te Bandong gehouden veilingen van kinazaden en enten, of van zaden alleen, bedroeg in de jaren 1891 t/m 1895 achterenvolgens f 1,870, f 3,207, nihil, f 745 en f 275.												
<i>b)</i> Alleen uit de oogsten van 1892, 1893 en 1894 werden enige partijen kinabast afgestaan aan den geneeskundigen dienst te Batavia en wel achterenvolgens 16075, 1317 en 1504 K.G., waarvoor, naar den in kolom 12 van het staatje vermelden algemeenen middenprijs in kolom 10 eene waarde is in rekening gebracht van f 691, f 625 en f 572.												
<i>c)</i> Onder de uitgaven in kolom 6 zijn, wat de kosten van personeel betreft, alleen in rekening gebracht de uitgaven ten behoeve van de bij de onderneming actief dienende ambtenaren, enz., niet dus uitgaven wegens pensioenen, verlofs- of nonactiviteitstraktementen, wachtkosten of overtochtkosten uit of naar Indië.												
<i>d)</i> In 't vorig verslag kon nog slechts van voorlopige gegevens worden gebruik gemaakt. Thans zijn definitieve cijfers ingevuld.												
<i>e)</i> De ogenpen, waarbij een * is geplaatst, zijn van voorlopigen aard en zullen wellicht later blijken nog enige verandering te moeten ondervangen. Het totaal der in 1895 in Indië gedane uitgaven was verdeeld als volgt: traktementen van het Europeesche personeel met inbegrip van f 1,380 wegens reis- en verblijfkosten, schrijfbeloften en bezoldiging van een laboratorium-medebende), f 24,980; kosten van aankplant, inzameling, vervoer en van de haven van afscheping (Tandjeng Priok) f 63,866; en uitgaven voor vernieuwing en herstelling van gebouwen en drooguinrichtingen, enz. f 7,682.												

In verband met de sedert het medegedeelde in 't vorig verslag tot meer rijpheid gekomen plannen van de zijde van sommige particuliere kina-ondernemers op Java, om den door hen geoogsten kinabast op Java zelf tot zwavelzure chinine en andere kinazouten te verwerken of te doen verwerken, is ter zake van twee zijden nader een beroep gedaan op de medewerking van het Indisch Bestuur, deels als mede-producent van kinabast, deels als groot consument van chinine (wegen het verbruik in 's lands hospitalen, enz.).¹⁾ Op de aanvragen van den ondernemer van Langenhardjo (Semarang), die opnieuw monsters zwavelzure chinine aanbood, verkregen van zijne voorloopige installatie aldaar, waarvan er één bevonden werd geheel te beantwoorden aan de eischen der Nederlandsche Pharmacopoea, 3de uitgave (1889),²⁾ werd bij gouvernementsbesluit dd. 16 Juli 1896 n°. 24 te kennen gegeven, dat, zoodra hij getoond zou hebben aan voormelde eischen beantwoordende zwavelzure chinine in het groot te kunnen bereiden, de Indische Regeering — mits zulks voor haar voordeeliger zou blijken dan de nu gebruikelijke wijze van afzet der gouvernements-kinabasten — genegen was om, bij wijze van proef en onder nader aan te geven voorwaarden, een zeker gedeelte van den gouvernements-oogst aan hem af te staan ter verwerking tot zwavelzure chinine, en wel hoogstens zooveel bast als noodig is voor de bereiding van 500 K.G. zwavelzure chinine. Deze beschikking hing samen met het plan van bedoelden ondernemer om ook met particuliere bastproducenten contracten te sluiten tot levering van hun oogst ter verwerking in eene door hem of door eene op te richten naamloze vennootschap ter hoofdplaats Bandong (Preanger Regentschappen) te stichten chininefabriek.³⁾ Gelijke steun, doch in anderen vorm, werd bij

¹⁾ Voor de behoefte van den Indischen dienst werd gedurende de vier jaren 1892 t/m. 1895 eene totale hoeveelheid van 8300 K.G. zwavelzure chinine uit Europa naar Indië verzonden, derhalve gemiddeld 2075 K.G. per jaar.

²⁾ Ook later is gebleken dat de door bedoelden ondernemer gevuld bereidingsmethode in staat stelde tot het verkrijgen van zwavelzure chinine in de gewenschte zuiverheid.

³⁾ Op de statuten der zich inmiddels voor deze zaak te Semarang gevormd hebbende naamloze vennootschap: „Bandongsche Chininefabriek” is goedkeuring verleend bij gouvernementsbesluit dd. 7 September 1896 No. 17 (Javasche Courant van 16 October 1896). In de statuten is bepaald dat de op te richten fabriek eene capaciteit moet hebben om jaarlijks 20,000 K.G.

hetzelfde besluit van 16 Juli jl., mede voorwaardelijk, toegezegd aan de Cultuurmaatschappij Pandan Aroem. Deze adressante stelde zich voor de door haar op de onderneming Pandan Aroem in de afdeeling Soekaboemi der Preanger Regentschappen op te richten chininefabriek voorloopig enkel dienstbaar te maken aan de verwerking der van hare eigen kinaplantsoenen afkomstige basten zonder over te gaan tot contracten met — of opkoop bij — andere bastproducenten. In verband hiermede verklaarde de Indische Regeering zich bereid om — mits zulks voor het Gouvernement voordeeliger blyke dan de tot hertoe gevolgde wijze van aanschaffing der voor 'slands dienst benoodigde hoeveelheid zwavelzure chinine — bij wijze van proef een nader te bepalen gedeelte van het voor den Indischen dienst benoodigde quantum, tot een maximum van 500 K.G., bij de fabriek te Pandan Aroem in te koopen, zoodra het bewijjs geleverd zou zijn dat de inrichting in staat is zwavelzure chinine, beantwoordende aan alle eischen van de Nederlandsche Pharmacopoea, in het groot te kunnen produceeren.

De door den waarnemend directeur der gouvernements-kinonderneming als scheikundige verrichte onderzoekenget betroffen niet alleen de zoogenaamde veilings-analyses, maar hadden ook ten doel door alcaloïd-bepalingen licht te doen opgaan over vraagpunten van agronomisch belang. Zoo moest een groot deel der analyses dienen om de verhouding na te gaan van het alcaloïd gehalte van den boom tot dat zijner takken. De voorloopige slotsom scheen er op te wijzen dat bij oude boomen het chininegehalte van den bast der takken, met een omtrek van 3 à 4 c.M., in den regel lager is dan bij jongere boompjes. Ook werden eenige analyses verricht om na te gaan, hoeveel tijd er noodig is om den vernieuwden bast (in zijn geheel, dus tot het cambium, en niet alleen het 2de schraapsel) tot zijn oorspronkelijk gehalte terug te voeren, en daaruit bleek dat zelfs een tijdperk van nauwoeg 12 jaren daartoe nog niet voldoende is. De analyses,

chinine te leveren en dat zij zoo tijdig moet gereed zijn dat uiterlijk op 1 Maart 1897 met de werkzaamheden, ook in het laboratorium, een begin van worden gemaakt. Het maatschappelijk kapitaal is bepaald op f 400,000, waarin bij de oprichting der vennootschap voor f 100,000 was deelgenomen, welke aandeelen 1e serie nog in 1896 zouden moeten worden volgestort.

welke gedaan werden ter bepaling van de al- of niet-toeneming in alcaloïdgehalte met den leeftijd van den boom, leerden dat tot het 7de jaar (verder liepen de onderzoeken nog niet) geen noemenswaardige achteruitgang in chininegehalte (bij gezonde boomen) valt waar te nemen. Weer andere onderzoeken eindelijk — die echter nog aanvulling behoeften — deden zien dat bast van hooger geplaatste stamdeelen meer chinine bevat dan lager gegroeide bast.

Gronden door het gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Aan kinabast leverden de erfpachtslanden in 1895 eene belangrijk grotere productie dan is 1894, waartoe vooral bijdroeg dat eenige ondernemers, die besloten waren tot eene andere cultuur over te gaan, al hunne plantsoenen rooiden. De nog met kina-boomen bezette oppervlakte der erfpachtsperceelen is niet volledig opgegeven. Slechts is dit het geval voor 62 van de 97 kina-ondernemingen aldaar besloegen de kinatuinen laatstelijk nog 10,254 bouws, zijnde pl. m. 1200 bouws minder dan in 1894 voor 71 ondernemingen; werd opgegeven. Over de vooruitzichten op eene geregelde fabriekmatige verwerking van den bast op Java zelf, waarvan door velen eene betere toekomst voor de kina-ondernemers wordt verwacht, is reeds gehandeld hiervóór.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

Oogsjaren.	Verkregen hoeveelheid.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar kina-cultuur werd gedreven) werd of nopens de productie niets gemeld of nog niet geoogst.
Kinabast		
1893	a) 2,856,138 K.G. (67 ")	33 (27)
1894	a) 2,890,630 " (5 ")	38 (18)
1895	a) 3,573,260 " (6 ")	36 (28)

a) De totale hoeveelheden Java-kinabast, in de jaren 1894, 1895 en 1896 hier te lande (te Amsterdam) in en buiten de veilingen verkocht (daaronder dus ook de in die jaren gevilde 282,530, 298,334 en 322,068 K.G. *gouvernement-kinabast*), waren, volgens makelaarsberichten, te verdeelen als volgt

(de tusschen haakjes opgegeven getallen vertegenwoordigen het aantal K.G. zwavelzure chinine, dat de verkochte basten volgens de gepubliceerde analyses inhielden):

	1894.	1895.	1896.
Fabrieksbast (in K.G.)	3,097,431 (152,781)	4,302,299 (221,117)	4,771,840 (257,651)
Pharmaceutische bast(id.)	218,908 (5,039)	182,139 (4,021)	205,342 (5,770)

Te zamen . . . 3,316,339 (157,820) 4,484,438 (225,138) 4,977,182 (263,421)

Brengt men de zooeven opgegeven partijen gouvernementskinabast in mindering, dan blijkt dat voor *particuliere rekening* verkocht werd (in rondcijfer): in 1894 3.033/m, in 1895 4,186/m en in 1896 4,655/m K.G., welke hoeveelheden vermoedelijk, evenals met het gouvernementssproduct het geval was, afkomstig waren uit de oogsten van 1893, 1894 en 1895, en wel hoofdzakelijk van erfachsondernemingen, meerendeels in West-Java, en voor een klein deel ook van particuliere landerijen aldaar. De kinaplantsoenen op sommige huurlanden in de Vorstenlanden schijnen in de laatste jaren niet meer geëxploiteerd te worden.

Luidens dezelfde makelaarsberichten beliep het gehalte aan zwavelzure chinine der in 1894, 1895 en 1896 verkochte fabrieksbasten (gouvernementen- en particuliere oogsten te zamen) dooreengenomen achtereenvolgens 4,93, 5,13 en 5,44 pCt. en was de unit-prijs (berekend per procent zwavelzure chinine en per $\frac{1}{2}$ K.G. bast) in dezelfde jaren achtereenvolgens in doorslag te stellen op: f 0,04, f 0,02⁹³⁶ en f 0,02⁹³⁷.

Landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De productiecijfers over 1895 bepalen zich tot 60,020 K.G. kinabast, waarvan 53,916 K.G. afkomstig van de Pamanoekan-en Tjissemelanden (residentie Krawang). De overige 6104 K.G. waren geoogst op de landen Tjiltrap en Tjitjadas in de afdeeling Buitenzorg.

IV.

T A B A K.

JAVA.

**Tabaksondernemingen uitsluitend op contracten
met de bevolking berustende en ondernemingen tot
opkoop en bereiding.**

De tabaksindustrie op Java, voor zooveel zij op overeenkomsten met de bevolking berust, had in 1895 weder een kleiner arbeidsveld dan in 1894. Dienaangaande zijn over beide jaren onderstaande opgaven ontvangen, waarin alleen op gevestigde ondernemingen gedoeld wordt, niet dus op die industrieelen, meestal Chineezen, maar nu en dan ook Europeanen, die zich bepalen tot het opkoopen van tabak, door inlanders uit eigen beweging geplant.

G E W E S T E N .	1 8 9 4 .			1 8 9 5 .		
	Aantal onderne- mingen in werking geweest.	Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.).		Aantal onderne- mingen in werking geweest.	Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.).	
		Blad- tabak.	Krossok (kerf- tabak).		Blad- tabak.	Krossok (kerf- tabak).
Tagal	1	2,221	816	a) 1	3,500	1,500
Probolinggo.....	20	1,479,888	697,103	b) 18	639,473	635,067
Bezoeki.....	20	2,207,500	3,565,000	a) 20	2,486,500	3,062,000
Banjoemas.....	3	225,500	221 500	c) 2	82,500	135,000
Kediri.....	4	15,000	196,736	d) 4	35,000	20,625
Totalen...	48	3,930,109	4,681,155	45	3,246,973	3,854,192

a) Dezelfde onderneming of ondernemingen, welke in 1894 gewerkt hadden.
 b) Zonder de drie in één hand zijnde ondernemingen Titrodiwangan, Tempeh en Pasirian, welche in 1895 gesloten waren. Daarentegen telde nu weder de onderneming Moedjoer mede, welche, bij gemis aan gegevens, in de opgaven over 1894 buiten aamering bleef.

c) De in 1894 gewerkt hebbende onderneming Poerworedjo verkreeg in 1895 geen product en is hier derhalve niet medegerekend.

d) De uitgetrokken productiecijfers voor Kediri hebben slechts betrekking tot 3 van de 4 ondernemingen. Van Tjangkring toch is niets anders gemeld dan dat een geringe hoeveelheid krossok verkregen was. Een der onder 1894 genoemde ondernemingen — Dandangan — werkte in 1895 niet. Daarentegen werd in Blitar de onderneming Tales geopend.

Het door de gevestigde ondernemingen verkregen product is meestal afkomstig van gronden door de ondernemers van de bevolking gehuurd; sommige ondernemers doen ook tabak planten op gronden, die zij van het Gouvernement in erfpacht hebben verkregen. Hoewel vele der bedoelde industrieelen zich genoeg moeite geven om, door kosteloze verstrekking van superieure zaden en door aansporing van den inlandschen planter tot goede verzorging van het gewas, het product in hoedanigheid te doen vooruitgaan, blijven die pogingen maar al te vaak schipbreuk lijden op de gemakzucht van den dessaman, die liever groote aanplantingen slecht, dan kleine uitgestrekthesen goed onderhoudt. Daarbij maakt de scherpe concurrenitie het dezen laatste gemakkelijk om van eene z. i. te veel eischende onderneming naar eene voor hem gemakkelijkere over te gaan.

Schuurbranden kwamen in grooten getale in Bezoeki voor, en moesten vermoedelijk, even als één geval in Probolinggo, aan kwaadwilligheid worden toegeschreven.

De streken, waar de hooger bedoelde opkoop van door den inlander uit eigen beweging geteelde tabak van beteekenis is, welk product voornamelijk voor de inlandsche markt bestemd wordt, zijn o. a. in Pekalongan de afdeeling Batang, in Bagelen de afdeeling Ledok, in Pasoeroean de afdeeling Malang en verder de residentien Rembang, Kadoe en Preanger Regentenschappen.

Volgens handelsberichten zou de geheele in 1896 hier te lande verkochte Java-tabaksoogst van 1895 (waaronder dus ook begrepen het product van huurlanden in de Vorstenlanden, van erfpachtsgronden in de gouvernementsresidentien en van een paar particuliere landerijen) hebben bestaan uit 86,208 „pakken” bladtabak en 67,139 pakken krossok („scrubs”) waarvoor dooreengenomen zou zijn verkregen respectievelijk ongeveer $f\ 0,51$ en ongeveer $f\ 0,20$ per $\frac{1}{3}$ K.G., welke gemiddelden over de in 1895 verkochte partijen van het gewas 1894 (84.611 pakken bladtabak en 68,733 pakken krossok) respectievelijk waren geweest pl. m. $f\ 0,36^5$ en pl. m. $f\ 0,21$. In verband met de gunstigere marktprijzen in 1896 voor Java-bladtabak bedongen, was de totale opbrengst van het gewas 1895 te stellen op omstreeks $f\ 10$ miljoen, terwijl die van het gewas 1894 had bedragen pl. m. $f\ 8$ miljoen. Bladtabak en krossok dooreengerekend, kwam de

algemeene middenprijs neer: in 1896 op pl. m. $f\ 0.37^5$ per $1/8$ K.G., tegen in 1895 op pl. m. $f\ 0.30^5$.

Gronden door het gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

De tabaksteelt neemt onder de cultures op de erfpachtsperceelen geen belangrijke plaats in, en het daarmede in 1895 verkregen resultaat was gering uit het oogpunt der productie, uithoofde van de langdurige regens, doch van de qualiteit koesterde men op sommige ondernemingen goede verwachtingen.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

	Oogstjaren.	Verkregen hoeveelheid.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar tabakkultuur werd gedreven) werd óf nopens de productie niets gemeld ófnog niet geoogst.
Tabak.....	1893	a) 223,234 K.G. (10 ")	1 (")
	1894	a) 77,000 " (8 ")	3 (")
	1895	a) 89,944 " (3 ")	5 (1)

^a Onder de opgegeven producten is begrepen aan kros ok (kerstabak) in 1893 53,050, in 1894 28,375 en in 1895 47,500 K.G.

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjakarta.

De tabaksproductie bedroeg in Soerakarta in: 1891 1,184,653, 1892 1,385,592, 1893 1,254,272, 1894 1,485,343, 1895 2,550,863, en in Djokjakarta in: 1891 17,250, 1892 35,750, 1893 31,000 1894 96,242, 1895 64,500.

De tabak leverde in Soerakarta een zeer goede oogst op; de teelt daarvan breidde zich in die residentie dan ook meer en meer uit, vooral in de afdeeling Klatten, waar met deze cultuur de beste uitkomsten verkregen zijn. In 1895 droegen Soerakarta 29, in Djokjakarta 2 huurlanden tot de productie bij.

BUITENBEZITTINGEN.

Inlandsche Landbouw.

In de afdeeling L Kotta der Padangsche Bovenlanden, meer speciaal in de vlakte van Soeliki, legt de bevolking zich meer en meer toe op de teelt van tabak. In Groot-Mandheling (Tapa-

noli) werden proeven genomen met Deli-zaad, die echter geen gunstige uitkomsten opleverden. Uitgevoerd werden naar Pinang 3985 en naar Singapore 2726 pikol.

In de Ranau-streken der residentie Palembang was het geoogste product van goede qualiteit en de opbrengst bevredigend. Evenals in 1894 kon de Ranau-tabak f 100 per pikol bedingen. In de Redjang- en Lebongstreek, mede in Palembang, was de oogst ruim, doch voor de daar geteelde tabak liepen de prijzen niet hooger dan f 25 à f 35 per pikol. Door de uitbreiding der koffiecultuur begint de teelt van tabak in deze streek minder gewild te worden.

Ook in Benkoelen wordt de tabakscultuur meer en meer door de koffiecultuur verdrongen. In de afdeeling Manna bedroeg de oogst 49 pikol, tegen 30 in 1894, en dit product werd per tapang ($\frac{1}{40}$ pikol) verkocht tegen f 1. Invoer had plaats uit Korintji, uit de Lebong- en Moesi-streken en uit Java. Van uit Korintji bedroeg de invoer pl. m. 50 pikol.

In de Lampongsche Districten zou naar schatting aan tabak pl. m. 500 pikol door de inlandsche bevolking zijn geoogst; dit product gold f 0.25 à f 0.30 per katti ($\frac{1}{100}$ pikol).

In de residentie Riouw bleef de inlandsche tabaksteelt stationair; uitvoer had alleen plaats uit Kwantan, welke tabaksoort zeer gewild is en verhandeld werd tegen \$ 0.30 per katti.

In de Westerafdeeling van Borneo werd in 1895 van Java en Singapore 1600 pikol tabak ingevoerd.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo begint, onder den invloed der Europeesche tabaksondernemers, de lust der bevolking om tabak voor de Europeesche markt te verbouwen, toe te nemen. Dit heeft vooral plaats in het gebied van de kampong Moerong (district Laboean Amas), te Berajang (district Batang Alai), te Lampihong (district Balangan) en in de districten Kloewa, Tabalong en Amandit. Door de ondernemers werden namelijk jonge plantjes aan de bevolking verstrekt, die ze voor eigen risico, doch op aanwijzing van de ondernemers op hare eigene gronden uitplant. Slaagt het gewas, dan wordt een zeker getal bladeren tegen vooraf overeengekomen prijs verkocht aan den ondernemer die de plantjes heeft verstrekt. De resultaten waren echter, ten gevolge van de wisselvallige weersgesteldheid in 1895 (eerst langdurige droogte en daarna aanhoudende regens),

beneden de verwachting gebleven. De teelt van tabak voor de inlandsche markt gaat daarentegen in het besproken gewest langzamerhand achteruit. In de afdeeling Amoenthai bleef echter de bevolking der Dajaksche kampong Bintoet (district Tabalong) zich op de teelt van deze tabak toeleggen, en hoewel het product van geringe qualiteit was, vond het toch veel aftrek voor inlandsch verbruik.

In de residentie Menado wordt het meeste werk van de teelt van tabak gemaakt in de districten Bantik (Minahassa) en Attin-gola (Gorontalo). In eerstgenoemd district gaat de cultuur echter al meer en meer achteruit door de concurrentie met Java- en Bali-tabak. In Gorontalo wordt veel tabak van Tinombo (Tomini-bocht) ingevoerd.

Uit Ternate is gemeld, dat ook op Halmahera, althans te Tobello en Kau, de bevolking zich op de tabakscultuur is gaan toeleggen. Het product werd grootendeels naar de hoofdplaats Ternate verscheept en aldaar verkocht.

In de residentie Timor is de tabakscultuur alleen op Noord-Flores van enige beteekenis, en ook de qualiteit van het daar geoogste moet vrij goed zijn. Uitvoer had plaats naar Makasser Koepang en Timor Dilly.

Uit de gouvernementslandschappen Boeleleng en Djembrana (eiland Bali) werd in 1895 aan tabak uitgevoerd voor eene waarde van respectievelijk $f\ 51,783$ en $f\ 5,260$, welke sommen over 1894 hadden bedragen $f\ 18,195$ en $f\ 13,623$. Volgens de opgaven onzer tolambtenaren op Lombok werd in de laatste drie maanden van 1895 van daar 2000 K.G. tabak uitgevoerd, echter van inferieure hoedanigheid, waarschijnlijk als gevolg van slechte sorteering en bereiding.

Landbouwondernemingen door het gouvernement in erfspacht of in huur afgestaan.

Met betrekking tot de tabaks-ondernemingen op erfspachtsgronden wordt gemeld dat van de twee ondernemingen in de residentie Palembang er één (Tanah Priok) een bevredigenden oogst verkreeg van 65,100 K.G., afkomstig van 113 bouws aanplant, onder welke hoeveelheid echter 360 K.G. begrepen was, afkomstig van aanplantingen door de bevolking in de nabijheid der onderneming

aangelegd, welke tabak zij tegen f 35 per pikol aan de onder neming verkocht. De andere onderneming in genoemd gewest, namelijk Helijannaland, waar nevens tabak ook koffie wordt geteeld, schijnt in 1895 niets te hebben opgeleverd. Ook in elke der residentiën Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado werd slechts op één onderneming tabak geoogst (respectievelijk op Swargo Poero 18,600 en op Kalimaeng 27,900 K.G.), terwijl op de in één hand vereenigde erfspachtsperceelen Oejah en Kinaroem in eerstgenoemd gewest slechts kleine aanplantingen waren aangelegd, ten einde te beproeven of op die terreinen de tabaks cultuur resultaten oplevert, die de kosten kunnen dekken.

Landbouwondernemingen welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking.

Het aantal ondernemingen van den hierbedoelde aard bleef in 1895, evenals in het voorafgegane jaar, 10 bedragen, waarvan er 7 (5 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 2 in Menado) bestemd waren voor de teelt van tabak, 1 (in de Lampongsche Districten) voor die van Liberia-koffie en peper, 1 (éveneens in laatstgenoemd gewest) voor de klapperteelt en verschillende bij-cultures, welke onderneming evenwel in 1895 niet werd geëxploiteerd, en 1 (in Amboina) voor de cultuur van koffie, cacao, muskaatnoten en klappers. Van laatstgenoemde onderneming, op Ceram gevvestigd, waren geen opgaven verkregen, hetgeen evenzeer het geval was met 2 van de 7 tabaksondernemingen. Als productie wordt opgegeven: voor de onderneming in de Lampongsche Districten 12 pikol Liberia-koffie en 500 pikol peper, voor 4 van de 5 tabaksondernemingen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en voor 1 van de 2 in Menado respectievelijk 105,500 en 27,900 K.G. tabak. De tabaksondernemingen verkrijgen meest alle haar product door opkoop van de bevolking; ook die ondernemers die tevens over door het Gouvernement in erfspacht afgestane woeste gronden beschikken. Naar uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt gemeld, gaf de teelt van tabak op gronden der bevolking over het algemeen betere uitkomsten dan die op de erfspachtsgronden. Meer en meer gaan aldaar de erfspachters er dan ook toe over voor deze cultuur overeenkomsten met de bevolking te sluiten. Gewoonlijk worden

aan de bevolking jonge plantjes verstrekt, onder voorwaarde dat de verkregen tabak tegen vooraf overeengekomen prijzen (naarmate van de qualiteit $\text{f} 2$ à $\text{f} 15$ per pikol voor bladtabak en $\text{f} 5$ à $\text{f} 7,50$ per 1000 planten voor krossok) aan de ondernemers moet worden geleverd. Intusschen komt het ook wel voor, dat de ondernemer zich rechtstreeks met de teelt inlaat, door op van de bevolking (tegen $\text{f} 4$ à $\text{f} 4,50$'s jaars per bouw) gehuurde gronden in eigen beheer te planten. De ondernemers in Menado betaalden voor het ingekochte product $\text{f} 5$ en $\text{f} 15$ per 1000 planten.

Landbouwondernemingen gevestigd op gronden, bij contract verkregen van vorsten of hoofden van in het genot van zelfbestuur gelaten inlandsche rijken of landschappen.

Hier mogen thans eenige mededeelingen volgen omtrent de voor Europeesche rekening op de krachtens concessie-contract bezeten gronden gedreven landbouwindustrie, welke bijna uitsluitend betrekking heeft op de teelt van tabak. Ter Sumatra's Oostkust waren in 1895, evenals in het voorafgegane jaar, 111 tabaksondernemingen in exploitatie, welke (naar berekening) beschikten over eene beplante uitgestrektheid van 28,178 bouws (tegen 27,571 bouws in 1894), waarvan 292,680 pikol tabak verkregen werden, derhalve, evenals in 1894, toen 284,477 pikol werd geoogst, dooreengenomen ruim 10 pikol per bouw. Over de verschillende landschappen waren de cijfers van 1895 verdeeld als volgt:

A F D E E L I N G E N.	Aantal ondernemingen, waarin in 1895 tabak werd geoogst.	Beplante uitgestrektheid (in bouws) naar schatting.	Verkregen productie van tabak (in pikols).
Deli { Rijk van Deli	46	13,630	147,207
Delische landschappen Padang en Bedagei .	12	2,244	23,213
Rijk van Langkat . . .	31	7,850	75,665
Rijk van Serdang	13	2,410	23,603
Batoe Bara	3	414	4,935
Assahan	6	1,630	18,077
Totalen.....	111	28,178	292,680
Over 1894 waren de totalen....	111	27,571	284,477

Hoewel het zich eerst liet aanzien dat de oogst van 1895 belangrijk groter zou zijn dan die van 1894, bleek dit echter ten slotte niet het geval ten gevolge van de weersgesteldheid, die gedurende de eerste drie maanden van het tabakseizoen zeer gunstig, maar in het laatst van Mei en in Juni zeer ongestadig en droog was. De bibietziekte kwam bijna overal voor, hoewel nergens in onrustbarende mate; door het aanleggen van een zeer groot aantal zaadbedden was men bovendien op alle eventualiteiten voorbereid. Door de heeren drs J. van Breda de Haan en A. van Bijlert, respectievelijk chef en scheikundige van de voor rekening van de Deli-plantersvereeniging te Medan aan 's lands plantentuin te Buitenzorg toegevoegde (tijdelijke) 8ste afdeeling (Laboratorium voor botanische en chemische onderzoeken betreffende de tabaks cultuur in Deli), kon na een door hen aan Deli gebracht bezoek, met hunne onderzoeken betreffende de bibiet- en andere ziekten in de tabak in 1895 een aanvang worden gemaakt.

Eene door de zooeven genoemde vereniging benoemde commissie tot het beramen van de middelen, welke, om overproductie te voorkomen, zouden kunnen leiden tot inkrimping van de oogsten, is het over een bepaald voorstel in dien geest niet eens kunnen worden; intusschen is besloten tot zoodanige maatregelen, waarvan indirecte vermindering van de oogsten verwacht kan worden. Tevens werd door de vereniging in Augustus 1895 een uniform tarief vastgesteld voor het plukken en aanrijgen van bladeren.

Over het algemeen is in 1895 duurder gewerkt dan in het voorafgegane jaar. De dollarkoers bleef echter gedurende het geheele jaar in het voordeel van de planters.

De verscheping van de Sumatra-tabak naar Europa geschiedde ook in 1895 weder bijna uitsluitend via Singapore, en wel tot eene hoeveelheid van 190,237 pakken, van welke er op gemelde havenplaats 62,211 (of bijna 33 pCt) door stoomschepen van de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij naar Batavia werden ingенomen, om van daar met de booten der Maatschappijen „Nederland” en „Rotterdamsche Lloijd” herwaarts te worden vervoerd. (In 1894 was dit laatste het geval met 40,034 — of ruim 25 pCt. — van de toen via Singapore verscheepte 158,789 pakken). Aan het rechtstreeksch vervoer van Singapore herwaarts werd ook deel

genomen door de onder Nederlandsche vlag varende stoomschepen der Maatschappij „Oceaan”.

Volgens handelsberichten werd van den Sumatra-tabaksoogst van 1895 gedurende 1896 hier te lande aangevoerd en verkocht eene hoeveelheid van 204,347 pakken, welke in totaal opbrachten pl. m. $f 28\frac{1}{3}$ miljoen, zijnde dooreengenomen omstreeks $f 0,90$ per $\frac{1}{3}$ K.G. Voor de in 1895 hier te lande verkochte hoeveelheid van 190,222 pakken, alles oogst 1894, was verkregen ruim $f 34\frac{1}{3}$ miljoen, zijnde in doorsnee $f 1,19\frac{1}{3}$ per $\frac{1}{3}$ K.G.

Naast die van tabak werd op een drietal ondernemingen (1 in Langkat en 2 in Serdang) ook de cultuur van koffie gedreven. Bovendien trof men ter Sumatra's Oostkust nog 12 ondernemingen (1 in Padang en Bedagei, 9 in Serdang en 2 in Batoe Bara) aan, waar uitsluitend koffie, zoomede 2 ondernemingen (in Langkat en Laboean Batoe) waar alleen peper werd geteeld. Van de bedoelde koffieondernemingen werden er 7 in 1895 geopend. Productie-opgaven werden slechts ontvangen van de onderneming Tanahbang in Serdang, welke 170 pikol koffie, en van de onderneming Lau Boentoe in Langkat, welke 2382 pikol peper verkreeg.

Nopens de landbouwconcessiën in de overige buitenbezittingen valt het volgende mede te delen.

In de residentie Riouw en onderhoorigheden waren 2 ondernemingen in exploitatie, namelijk Victoria in de afdeeling Battam en Gading in de afdeeling Indragiri. Eerstgenoemde produceerde 700,000 ananassen en 150 pikol Liberia-koffie, terwijl Gading, welke onderneming in 1894 van 80 bouws aanplant 248 pikol tabak oogstte, thans slechts 208 pikol van 170 bouws aanplant verkreeg, welk product niet meer dan $f 0,15$ per Amst. pond kon bedingen. Deze uitkomsten hebben er toe geleid om de teelt van tabak te staken en tot die van gambier en Liberia-koffie over te gaan.

Van de eenige jaren geleden in het landschap Sambas der residentie Westerafdeeling van Borneo uitgegeven talrijke landbouwconcessiën — doch welke contracten reeds voor het meerendeel weder ontbonden zijn — hebben er slechts weinige tot de vestiging van ondernemingen geleid. De tabaksondernemingen aldaar waren bijna alle gesloten, zoodat er voor die teelt nog slechts 1 in exploitatie was, met name Tanggi, welke 50 pikol

produceerde. Overigens werkten er in 1895 de ondernemingen Sakkong en Lembang, waar respectievelijk 16 en 200 pikol peper (op laatstgenoemde onderneming bovendien 40 pikol koffie) geoogst werd, terwijl de onderneming Sophia (Lorong) 225 pikol gambier opleverde.

Arbeiders op ondernemingen van Landbouw.

Omtrent de werking gedurende 1895 der voor een twaalftal gewesten buiten Java en Madura van kracht zijnde ordonnantien, regelende de onderlinge rechten en verplichtingen der werkgevers en der van elders afkomstige werklieden op ondernemingen van land- (of mijn-) bouw ¹⁾ zijn in de voor dit verslag ontvangen berichten in hoofdzaak geen andere bijzonderheden aangetroffen dan dat het aantal der bedoelde werklieden, waartoe de in genoemd jaar bij het bestuur ter registratie aangeboden werkovereenkomsten betrekking hadden, beliep 61,262, tegen 51,136 in 1894. Uit onderstaand overzicht, vermeldende het bedrag van het te dier zake van de werkgevers geheven registratierecht (ƒ 1 per werkman), kan blijken hoe gemelde getallen over de betrokken tien of negen gewesten waren verdeeld (in Benkoelen en Celebes en onderhoorigheden werden in geen der beide jaren werkovereenkomsten ter registratie aangeboden, terwijl in Menado dergelijke registratie alleen in 1894 voorkwam):

	1894.	1895.
Sumatra's Westkust	<i>f</i> 215	<i>f</i> 137
Lampongsche Districten	" 292	" 485
Palembang	" 375	" 333
Oostkust van Sumatra	" 47,764	" 57,583
Riouw en onderhoorigheden	" 1,328	" 1,985
Westerafdeeling van Borneo	" 14	" 42
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	" 272	" 67
Menado	" 72	" —
Amboina	" 572	" 494
Ternate	" 232	" 136
Totalen....	<i>f</i> 51,136	<i>f</i> 61,262

Het belangrijkst is de koelie-werving voor de landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra. Over den

¹⁾ Bij ordonnantie van 20 November 1896 (Indisch Staatsblad No. 233) is, hoofdzakelijk met het oog op de tinontginnings aldaar, zoodanige regeling ook uitgevaardigd voor de assistent-residentie Billiton.

aanvoer door het Immigranten-bureau aldaar van nieuwe werkkrachten gedurende 1895, voor zooveel het Chineesche element betreft, is, aan de hand der door onzen consul-generaal te Singapore verstrekte gegevens het volgende aan te tekenen. Tegen 7254 in 1894, werden in 1895 in genoemd gewest aangebracht (met inbegrip van 477 op eigen gelegenheid — in Chineesche zeilvaartuigen — naar Deli gekomenen) 10,364 reeds tot arbeid verbonden of nog werk zoekende Chineesche koelies, onder wie 850 terugkeerende „laukehhs” (reeds vroeger op Sumatra in dienst geweest zijnde koelies). Het cijfer der nieuwelingen („singehs”) beliep dus 9,514 (7,393 rechtstreeks uit China, 1,062 uit China via de Straits-Settlements en 1,059 rechtstreeks uit de Straits). De laatstbedoelde 1,059 hadden te Singapore en Pinang werkcontracten gesloten ten overstaan van het daar bestaande „protectoraat”. Uitgenomen 90 ongeschikt bevonden of overledenen en verder uitgenomen 217 aangekomenen, die zich als handelaars en groentenplanters vestigden of als begeleiders overgekomen waren en reeds na korten tijd Sumatra weder verlieten, sloten van de 8,148 overigen er 2,963 werkovereenkomsten op het Immigranten-bureau (ter gewestelijke hoofdplaats Medan) en 5,185 op de ondernemingen zelve.

Met door voormeld Immigranten-bureau gecharterde stoomschepen keerden in 1895 rechtstreeks naar China terug 2,140 koelies, waarvan er 1,364 een bedrag van \$ 125,854 aan spaarpenningen medenamen, terwijl 250 man via de Straits-Settlements terugkeerden, die \$ 69,919 hadden overgegaard, voor welke bedragen door het Immigranten-bureau weder niet-endosseerbare en alleen in China betaalbare chèques waren afgegeven. Bovendien werd door in Deli verblijvende koelies nog \$ 5876 in wissels naar hun vaderland gezonden, zoodat het totaal der door meergemeld bureau naar China overgemaakte sommen \$ 201,649 bedroeg, tegen \$ 123,130 in 1894.

Het aantal door de ondernemingen ter Oostkust van Sumatra in 1895 uit Java en Zuid-Borneo betrokken Nederlandsch-Indische werklieden bedroeg respectievelijk 2118 en 1454, tegen 2757 en 400 in 1894. Soms ook werden ten behoeve van bedoelde ondernemingen Nederlandsch-Indische inboorlingen te Singapore in dienst genomen.

Volgens bij het gewestelijk bestuur ter Oostkust van Sumatra

ingekomen opgaven werden in 1895 op de landbouwondernemingen in de verschillende landschappen aldaar de volgende werkkrachten gebezigt (Nederlandsch-Indische inboorlingen kunnen worden in dienst genomen zonder schriftelijke overeenkomst).

AFDEELINGEN.	Chinezen.	Javanen.	Klingaleezzen.	Baweanners.	Bandareezzen.	Maleiers.	Battaks.	Gajoe's.	Totaal.
Contract-koelies.									
D ^e li. Rijk van Deli....	23,388	7,084	1,404	506	75	—	—	—	32,457
Padang en Bedagei	3,686	1,255	178	—	—	—	—	—	5,119
Rijk van Langkat.	13,484	4,022	845	165	337	25	—	—	18,878
Rijk van Serdang.	3,664	1,717	25	101	—	—	—	—	5,507
Batoe Bara.....	874	200	40	—	—	—	—	—	1,114
Assahan.....	3,108	842	78	—	50	—	—	—	4,078
Laboean Batoe....	—	48	—	—	—	—	—	—	48
Totalen in 1895..	48,204	15,168	2,570	772	462	25	—	—	67,201
Id. " 1894..	42,876	12,653	2,272	728	497	23	—	—	59,049
Daglooners.									
D ^e li. Rijk van Deli....	—	265	—	21	507	520	724	—	2,037
Padang en Bedagei	—	97	—	—	270	25	512	—	904
Rijk van Langkat.	—	131	—	40	903	318	1,268	156	2,816
Rijk van Serdang.	—	175	—	—	207	98	530	—	1,010
Batoe Bara.....	—	47	—	—	218	68	79	—	412
Assahan	—	25	—	—	469	80	119	—	693
Laboean Batoe....	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totalen in 1895..	—	740	—	61	2,574	1,109	3,232	156	7,872
Id. " 1894..	—	790	—	97	2,658	1,127	2,860	780	8,312

V.

INDIGO.

JAVA.

Indigo-ondernemingen uitsluitend op contracten met de bevolking berustende en ondernemingen tot opkoop en bereiding van indigo.

De indigo-industrie, voor zooveel zij op overeenkomsten met de bevolking berust, dus ongerekend de in een verder gedeelte van dit verslag te bespreken indigo-ondernemingen in de Vorstendommen en op sommige particuliere landerijen,¹⁾ bleef in 1895 over 't geheel van gelijken omvang als in 1894. Het aantal gewerkt hebbende ondernemingen beliep, evenals toen, 25, waarvan alleen 15 in Kediri. Slechts van 19 kwamen opgaven over beide jaren in. Beschikten sommige in 1895 over minder aanplant dan het jaar te voren, andere breidden hun arbeidsveld uit. Vrij algemeen werd echter in 1895 eene hogere productie gemaakt. Bedoelde 19 ondernemingen toch hadden in 1894 gezamenlijk een aanplant van 4453 en in 1895 van 4585 bouws, terwijl zij daarvan verkregen respectievelijk 114,808 en 143,824 K.G. indigo, d. i. gemiddeld per bouw: in 1894 ruim 25 $\frac{1}{2}$, doch in 1895 ruim 31 K.G. Bij Soembernilo in Pasoeroeaan werd zelfs 40 K.G. per bouw gemaakt.

In het volgende overzicht vindt men al de 25 ondernemingen genoemd, dus ook de 6 waarvan alleen hetzij over 1894, hetzij over 1895 opgaven inkwamen.

¹⁾ Op erfpachtslanden werd in 1895, voor zooveel blijkt, de indigocultuur alleen nog gedreven op Bagendoel in Kediri, doch de productie bleef onbekend.

GEWESTEN EN AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.	1894.		1895.	
		Beplante uitge- strektheid (in bouws).	Pro- ductie (in K.G.).	Beplante uitge- strektheid (in bouws).	Pro- ductie (in K.G.).
PEKALONGAN.					
Pekalongan.	Sidokerti of Kadjen....	370	5,250	187	5,950
Batang	Bleder of Depok.....	233	5,491	220	6,499
Id.	Pandansari of Djemawoe.	344	7,081	307	8,700
Id.	Koetosari of Plelen....	307	7,000	a,†	†
SAMARANG.					
Kendal.....	Radjoet.....	241	4,743	222	7,457
REMBOANG.					
Sœban.....	Djodjogan of Ngladjoe .	86	2,580	†	†
PASOEROEAN.					
Bangil	Soembernilo of Gelang .	89	3,337	100	4,000
Id.	Soembersalak of Djem-	55	1,500	68	2,500
MADIOEEN.					
Madioen ...	Geger.....	283	5,000	182	5,978
Id.	Tjaroeban of Blimbing .	166	6,251	208	7,140
KEDIRI.					
Kediri	Sewen.....	250	6,365	†	†
Id.	Plossen of Kraton.....	175	6,000	230	7,250
Id.	Pelas of Oedan Awoe..	†	†	100	2,150
Id.	Wonoredjo of Blimbing .	275	7,000	400	10,150
Id.	Kandat.....	125	1,750	†	†
Id.	Selodono of Soemberredjo	200	3,500	350	6,000
Id.	Tegowangi of Doerenan	500	16,000	500	18,500
Id.	Brenggolo	250	7,800	280	7,800
Id.	Djeroekwangi	†	†	150	2,500
Id.	Kapoe en Gajam	190	5,390	241	7,400
Id.	Pagoe en Gogorantee..	500	16,000	500	17,000
Id.	Basongan	177	4,180	210	775
Id.	Wonoredjo en Plossen-Paree	250	7,100	170	7,250
Id.	Garoem.....	65	1,260	60	1,000
Id.	Soemberredjo of Soember	90	2,425	150	5,500
	Totalen....	5,221	132,503	4,835	148,474

a) Waar aanplant of productie niet is opgegeven, is zulks door een † aangeduid.

De meeste der hiervóór genoemde indigo-ondernemingen behooren aan naamlooze vennootschappen, en waar bijzondere personen ze exploiteerden, waren het doorgaans Europeanen. Alleen de onderneming Soembernilo in Pasoeroean was het eigendom van een Chinees. In de wijze van werken der verschillende ondernemingen is over het algemeen weinig verschil.

De prijzen, waarvoor de sawahs van de bevolking gehuurd worden, liepen, naar gelang ze ook voor een vierden of vijfden snit worden aangehouden, van f 15 tot f 40 per bouw. Wordt

viermaal gesneden, dan blijven de gronden 14 à 16 maanden, en als vijf snitten geoogst worden, 18 maanden met indigo beplant. De beide ondernemingen in Pasoeroeau plantten bijna bij uitzondering op gronden, welke te voren met suikerriet beplant waren.

Landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De productie voor 8 landerijen in de afdeeling Tangerang en voor 1 in Soerabaja bedroeg 42,482 K.G.

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjakarta.

De indigo-productie bedroeg in Soerakarta in: 1891 320,914, 1892 279,480, 1893 223,139, 1894¹⁾ 180,508, 1895 216,524, en in Djokjakarta in: 1891 272,198, 1892 213,614, 1893 210,233, 1894 195,788, 1895 192,723 K.G.

De uitgestrektheid der indigo-beplantingen bedroeg voor de huurlanden in Soerakarta 10,220 bouws, voor die in Djokjakarta 10,143 bouws. Ook de indigo-productie was bevredigend, hoewel in Djokjakarta de rupsenplaag zich opnieuw deed gevoelen en groote schade toebracht aan de aanplantingen. In Soerakarta vertoonde de rups zich vooral in de afdeeling Wonogiri, en vreesde men dat de indigo-oogst van 1896 daardoor zou tegenvallen. De meeste ondernemers gebruiken uitsluitend Guatamalazaad; zelden dat van Natal-indigo. Aan bemesting der velden werd, uit aanmerking van de kosten, over het algemeen niet veel gedaan. Proeven met eene bijzondere geheime bereidingswijze van de indigo werden nog steeds genomen; de uitkomsten daarvan waren in het voorjaar van 1896 nog niet met juistheid bekend.

B U I T E N B E Z I T T I N G E N.

Inlandsche landbouw.

Omtrent indigo is in het cultuurverslag betreffende Lombok nog gemeld dat de teelt, als te veel den grond uitputtende, onder het vorstenbestuur, naar beweerd wordt, verboden was.

¹⁾ Verbeterde opgaaf, met inbegrip nl. van de productie van Masaran-kidoel.

THEE.

JAVA.

Opkoop van thee.

In de buurt van sommige der erfpachtgronden gevestigde thee-ondernemingen in de Preanger Regentschappen gaat de bevolking er meer en meer toe over, daarin geholpen door zaadverstrekking vanwege de theefabrikanten, om op hare eigen gronden theeplantsoenen tot stand te brengen. In den omtrek der onderneming Parakansalak (afdeeling Soekaboemi) besloegen bedoelde theeplantsoenen bij het einde van 1895 reeds 302 bouws, waarvan 237 bouws vruchtdragende tuinen. Het product hiervan (275,768 K.G. nat blad) werd bij Parakansalak opgekocht. In de afdeeling Soemedang verkreeg de onderneming Tjinangran van dergelijke plantsoenen der bevolking (waarvan echter de uitgestrektheid niet blijkt) 69,768 K.G. nat product. Van vier andere erfpachtsondernemingen in hetzelfde gewest, met namen Tendjo Aijoe, Sindangsari, Waspada en Pasir Telagawarna, waar de bevolking voor dit haar bedrijf in 1895 mede afzet vond, zijn nopens dien opkoop geen cijfers gemeld.

De drie kleine inlandsche ondernemingen in de afdeeling Limbangan, van welke in 't vorig verslag sprake was, gingen voort, thee voor den binnenlandschen handel te leveren. Tjigosong en Pasir Tjitjoeroek, beide aan denzelfden eigenaar toebehoorende, leverden 5125 K.G. thee op, en Tjigedoeg 475 K.G., gezamenlijk dus 5600 K.G., tegen 2657 K.G. in 1894. Een klein deel van deze thee werd uitgevoerd naar Singapore.

**Gronden door het gouvernement in erfpacht
of in huur afgestaan.**

De op erfpachtgronden gedreven theecultuur, welke haren hoofdzetel in de Preanger Regentschappen heeft (aldaar vindt men 51 van de 54 theeplantsoenen bezittende ondernemingen), nam in 1895 weder in omvang toe. Vooral in de afdeeling

Tjiandjoer werden tal van kinatuinen in theeplantsoenen herschapen. Hoe langer zoo meer legde men zich toe op het invoeren van betere theesoorten, voornamelijk uit Britsch-Indië en Ceylon, terwijl ook de cultuur en de bereiding steeds verbeteringen ondergingen, waarvoor de sedert eenige jaren voor rekening van de theeplanters in de Preanger Regentschappen bij het agricultuur-chemisch laboratorium van 's lands plantentuin te Buitenzorg in gang zijnde onderzoeken over thee belangrijke gegevens verschaften. Aangaande de uitgestrektheid der theeplantsoenen op erfgronden zijn slechts voor 45 van de 54 thee-ondernemingen opgaven ontvangen, gezamenlijk een totaal aanwijzende van 10,748 bouws, waarvoor in 1894 met betrekking tot 43 ondernemingen werd opgegeven 10,263 bouws. Door een zestal ondernemingen werd ook thee verwerkt, welke in natten staat van de omwonende bevolking was opgekocht.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

Oogstjaren.	Verkregen hoeveelheid.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar theecultuur werd gedreven) werd of nog niet geoogst.
Thee	1893 a) 3,405,042 K.G. (35 ")	12 (8)
	1894 a) 3,421,013 " (32 ")	18 (10)
	1895 a) 3,960,263 " (36 ")	18 (10)

a) Bij sommige theeondernemingen in de Preanger Regentschappen is een klein gedeelte van het product af konstig van eigen aanplantingen der bevolking.

Gedurende het afscheepjaar 1895/96 (1 Juli t/m 30 Juni) werden, volgens de officiële maandstaten betreffende den uitvoer van Java en Madura, van daar verzonden 3,766/m K.G. thee, waarvan 2,714/m (of ruim 72 pCt.) werd gedeclareerd als bestemd naar Nederland, terwijl van de in 1894/95 verscheepte hoeveelheden (4,550/m K.G.) bijna 70 pCt. (3,109/m K.G.) met laatstgenoemde bestemming was aangegeven.

Landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De productie-cijfers over 1895 bepalen zich tot 786,325 K.G. thee (voor 17 landerijen in de afdeeling Buitenzorg, het land Tjikoja in de afdeeling Tangerang en het land Tjikandi Oedik in de residentie Bantam, respectievelijk met pl. m. 3500, 125 en 90 bouws theetuinen).

VII.

C A C A O.

JAVA.

Opkoop van Cacao.

Hier en daar, althans in de Preanger Regentschappen, vindt de bevolking ook gelegenheid om de door haar van eigen aanplantingen op erven of in tuinen geoogste cacaovruchten ter bereiding te verkoopen aan naburige landbouwondernemingen, als wanneer zij betere prijzen bedingt dan bij verkoop aan Chineezen, die in den regel voorschot geven reeds lang vóórdat de cacaovruchten rijp zijn. Omtrent de verhandelde hoeveelheden zijn geen cijfers bekend.

Gronden door het gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Op een vrij groot aantal erfpachtsondernemingen wordt ook werk gemaakt van de teelt van cacao, vooral in de gewesten Samarang en Preanger Regentschappen. Naarmate meer aanplantingen vruchtdragend worden, neemt de productie toe: in 1895 werd, voor zooveel ter zake opgaven zijn ontvangen (nopens 47 van de circa 80 ondernemingen waar cacaotuinen worden aangetroffen), p. m. 475,000 K.G. verkregen, tegen ruim 387,000 K.G. (bij 38 ondernemingen) in 1894. Hoeveel onder die hoeveelheden begrepen is ter zake van opgekocht product afkomstig van erven en tuinen der bevolking, is niet opgegeven.

Over de laatste drie jaren volgt hieronder een verkort overzicht

der productie, tevens aanwijzende van hoeveel ondernemingen opgaven ontbreken.

Oogstjaren.	Verkregen hoeveelheid.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar cacaocultuur werd gedreven) werd óf nopens de productie niets gemeld óf nog niet geoogst.
Cacao.....		
1893	367,958 K.G. (45 ")	44 (39)
1894	387,210 " (38 ")	40 (28)
1895	474,801 " (47 ")	29 (21)

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjakarta.

De cacao-productie bedroeg in Soerakarta in 1891 34,187, 1892 64,852, 1893 214,954, 1894 287,562, 1895 487,545 K.G.

Naarmate meer cacao-plantsoenen vruchtdragend worden, neemt de productie toe. De hiervóór opgegeven oogstcijfers van 1894 en 1895 hadden betrekking respectievelijk tot 19 en 26 ondernemingen.

BUITENBEZITTINGEN.

Met deze cultuur laat de bevolking in de buitenbezittingen zich over 't geheel zeer weinig in, en in de residentiën Menado en Ternate, waar vroeger daarvan nogal werk placht te worden gemaakt, worden de cacao-aanplantingen nog altijd door eene ziekte geteisterd, die in de Minahassa de cultuur bijna geheel heeft doen opgeven, terwijl dit ook in de residentie Ternate het geval dreigt te worden. Op het tot laatstgemeld gewest behorende Banggaaische eiland Peling, waar de teelt van cacao eene volkscultuur mag heeten, schijnt evenwel de bedoelde ziekte zich minder hevig dan elders te vertoonen. Materiaal van aangestaste boomen was uit de Minahassa naar Buitenzorg ontboden, opdat bij 's lands plantentuin de aard der ziekte zou kunnen worden nagegaan, om te trachten afdoende middelen van bestrijding te vinden. Het belangrijkst is nog de teelt op Amboina, waar weder was bijgeplant, zoodat bij het einde van 1895 het aantal cacaoboomen aldaar geschat werd op 55,000. Gedurend-

gēmeld jaar werd van Amboina uitgevoerd 355 pikol cacao, ter waarde van $f\ 14,200$. Uit de afdeeling Djembrana (eiland Bali) werd in 1895 aan cacao uitgevoerd voor eene waarde van $f\ 4868$, tegen $f\ 2746$ in 1894. In de gewesten Benkoelen en Lampongsche Districten wordt de cacaoboom mede aangetroffen, doch het aantal is luttel. In 1896 zouden van bestuurswege cacaozaden worden gezonden naar de afdeeling Poeloe Toedjoe der residentie Riouw en onderhoorigheden.

VIII.

S P E C E R I E N.

BUITENBEZITTINGEN!

Peper. Ook de over 1895 ontvangen berichten gewagen van verwaarlozing der pepercultuur in vele streken, als een gevolg van het lage peil der voor het product te behalen prijzen. Vele bezitters van pepertuinen gaan dan ook over tot de teelt van koffie of andere gewassen. Slechts zeer schaars werden nog nieuwe peperaanplantingen aangelegd.

Volgens het gewestelijk verslag van Atjeh en onderhoorigheden waren de peperuitvoeren uit de staatjes ter Oost- en ter Noordkust (omtrent de uitvoeren ter Westkust ontbreken weder de opgaven) in 1895 pl. m. 105,600 pikol (tegen 8429 kojang¹⁾ in 1894), en wel uit de Oostkust-landschappen 70,100 pikol, uit het niet gesloten gedeelte der Noordkust (met Poeloe Weh) 7800, en uit Pedir (met Aijer Laboe, Endjoeng en Pantei Radja), behorende tot het gesloten kustgedeelte, — krachtens licentien — 27,700 pikol. De Atjeh-peper wordt hoofdzakelijk naar Pinang uitgevoerd.²⁾ De voor het product bedongen prijzen liepen uiteen van \$ 7,80 tot \$ 9,60 per pikol; 't meest werd voor de Pedir-

¹⁾ De kojang op 30 pikol stellende, zou dus in 1894 252,870 pikol zijn uitgevoerd. Onder de toen uitgevoerde hoeveelheden (meer dan in eenig jaar te voren) bevond zich, om de in 't vorig verslag vermelde reden, veel product uit vorige oogstjaren.

²⁾ De bij ons consulaat-generaal aldaar gehouden aanteekeningen over 1895 omtrent de invoeren uit Atjeh wijzen, met inbegrip van 2136 pikol uit de aan Atjeh grenzende landschappen Tamiang en Troemon, op een totaal van 131,597 pikol peper, namelijk 236 pikol witte en 131,361 pikol zwarte peper, welke laatste hoeveelheid, naar gelang van de herkomst, was verdeeld als volgt: van de Oostkust (met inbegrip van Tamiang) 92,839, van de Noordkust (met inbegrip van Poeloe Weh) 29,969 en van de Westkust (met inbegrip van Troemon) 8553 pikol.

peper besteed, als zijnde van betere qualiteit dan het product van de andere landschappen, waar vele holle korrels worden geoogst.

De eertijds zoo bloeiende peperteelt op de eilanden van den Lingga-Riouw-archipel leverde in 1895 voor den uitvoer slechts 9,296 pikol, tegen 41,425 in 1894. Voor de gewone of zwarte peper werd aldaar \$ 6 à \$ 7,50 per pikol bedongen, voor de witte \$ 14 à \$ 14,80.

In de Lampongsche Districten gaat de teelt mede achteruit. Als van daar verscheept, worden opgegeven pl. m. 55.000 pikol, waaronder vermoedelijk veel product uit den oogst van 1894. Op de plaatsen van productie kon niet meer worden bedongen dan f 5 à f 6 per pikol voor zwarte- en f 15 à f 20 voor witte peper.

Op Banka zouden de pepertuinzen in 1895 hebben afgeworpen 2082 pikol of nagenoeg evenveel als in 1894.

Overigens is in de ontvangen berichten nog melding gemaakt van een uitvoer van 936 pikol peper uit Benkoelen en van 1070 pikol uit de Westerafdeeling van Borneo.

Muskaatnoten en kruidnagelen. Ten aanzien van de slechts in sommige gewesten, meerendeels in kleine aanplantingen, door de bevolking gedreven teelt van muskaatnoten bepalen de ontvangen berichten zich ditmaal in hoofdzaak tot eenige cijfers van uitvoer. Zoo worden voor Sumatra's Westkust, als in 1895 uitgevoerd, opgegeven 3309 pikol noten en 715 pikol foelie, voor Benkoelen respectievelijk 87 en 7, voor Edi (Oostkust van Atjeh) 114 en 17, voor Menado 3814 en 478 en voor Amboina 2312 en 215 pikol. Nopens de residentie Oostkust van Sumatra, waar in sommige landschappen mede van de notencultuur werk wordt gemaakt, zijn in het gewestelijk verslag geen uitvoercijfers vermeld. (Volgens de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek zou in 1895 uit genoemd gewest naar Pinang en voor een klein deel naar Singapore zijn uitgevoerd 2400 pikol noten en 350 pikol foelie). De resident van Menado bericht dat op de Sangi-en de Talaut-eilanden de notenaanplantingen toenemen, doch dat zij in de Minahassa dreigen teniet te gaan door de nog voortwoekerende schimmelziekte, nopens welker bestrijding maatregelen bij de Indische Regeering in overweging waren. Onder de bovenbedoelde verschepingen van de hoofdplaats Menado is ook product van genoemde eilanden begrepen, waar in 1895 door de

producente.) bedongen werd $f\ 46$ à $f\ 63$ per pikol noten en $f\ 65$ à $f\ 85$ per pikol foelie. In Amboina waren de marktprijzen respectievelijk $f\ 40$ à $f\ 50$ en $f\ 80$ à $f\ 90$ per pikol. Naar schatting telden de notentuinen der bevolking aldaar plm. 214,000 boomen. In de Ommelanden van Ternate bestaan eenige geregeld aangelegde perken, waar de jonge aanplant zeer voordeelig staat, doch nog weinig of geen product oplevert. Van Patani (Halmahera) werden ruim 300 pikol wilde noten te Ternate aangevoerd, die echter in doorslag geen hoger prijs dan $f\ 23$ per pikol konden bedingen.

De kruidnagelteelt blijft, voor zoover uit de ontvangen berichten blijkt, die weder enkel tot Benkoelen en Amboina betrekking hebben, in kwijnenden toestand verkeeren, als gevolg van het voortduren der lage prijzen. In de Ommelanden van Benkoelen werd op kleine schaal bijgeplant, doch slechts in een drietal marga's. In andere afdeelingen van Benkoelen kwam de in de plantsoenen heerschende ziekte nog niet tot staan. Uit Benkoelen en Bintoehan werden verscheept 154 pikol kruidnagelen, en uit de residentie Amboina 418 pikol, welke hoeveelheden over 1894 hadden bedragen 84 en 512 pikol.

Landbouwondernemingen door het gouvernement in erfspacht of in huur afgestaan.

Het aantal erfspachtondernemingen, waar specerijen werden aangetroffen, was gering. Voor zooveel met betrekking tot de reeds produceerende ondernemingen te dien aanzien opgaven zijn verstrekt, vindt men vermeld: voor 3 ondernemingen 271 pikol peper en voor 3 andere 618 pikol notemuskaat en foelie.

Landbouwondernemingen op gronden door het Gouvernement in eigendom afgestaan.

De 34 specerijperken op de Banda-eilanden (residentie Amboina), welke onder de hierbedoelde rubriek de eerste plaats innemen, produceerden in 1895 8335 pikol noten in- en 4856 pikol noten uit den dop, dat is, de eerst opgegeven hoeveelheid herleid tot noten uit den dop, in 't geheel 10,412 pikol

noten (tegen 8701 pikol in 1894), zoomede 2616 pikol foelie (tegen 2162 pikol in 1894). Een 29-tal kleine perken in de residentie Menado leverden 409 pikol noten in den dop en 59 pikol foelie, en een 8-tal dergelijke in de residentie Ternate 60 pikol noten in- en 169 pikol noten uit den dop, zoomede 26 pikol foelie. Voorts werd door enkele noten-producerende perken in de genoemde gewesten tevens vanille geoogst, en wel door 1 perk op Banda-Neira 5, door 3 perken in Menado 96 en door 1 perk in Ternate 25 Amst. ponden. Laatstbedoelde onderneming leverde ook 600 pikol kapok. Overigens werd op de ondernemingen in Menado op vrij uitgebreide schaal de klapperteelt gedreven (verkregen werden 179,233 klappers in verschen en 399 pikol in gedroogden staat), welke cultuur op Banda bij slechts 1, en in Ternate bij 2 ondernemingen werd aangetroffen. De zoogenaamde particuliere landerijen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werden hoofdzakelijk benuttigd voor de teelt van padi en klappers, hetgeen eveneens het geval was met de kleine op eigendomsgronden gevestigde ondernemingen ter Sumatra's Westkust en in Benkoelen. Bij die in laatstgenoemd gewest werd ook eenig werk gemaakt van het aankweken van karetboomen, welke echter nog geen product afwierpen, terwijl ter Sumatra's Westkust de eigenaars van een drietal particuliere landen zich respectievelijk op de cultuur van muskaatnoten, kruidnagelen en indigo toelegden. Het land Tjandi Koesoema in de afdeeling Djembrana der residentie Bali en Lombok, dat, hoewel niet beschikkende over gronden met eenig zakelijk recht, toch onder de ondernemingen van deze rubriek gerangschikt wordt, verkreeg in 1895 6250 K.G. cacao (van p. m. 80 bouws aanplant), zoomede 35,000 klappers. Voornamelijk wordt dit land echter aan den houtaankap dienstbaar gemaakt, waartoe het in verschillende perceelen verpacht wordt.

**Landbouwondernemingen gevestigd op gronden, bij
contract verkregen van vorsten of hoofden van
in het genot van zelfbestuur gelaten inland-
sche rijken of landschappen.**

Voor 't eerst wordt thans ook gewag gemaakt van eene, in 1895 145 pikol notemuskaat geproduceerd hebbende landbouwonderneming op het eiland Groot-Sangi (residentie Menado), toebehoorende aan een Europeeschen ingezetene te Manganitoe

aldaar en bestaande uit twee geruimen tijd zonder wettigen titel door dezen geoccupeerd geweest zijnde perceelen, ter grootte van ruim 72 en 27 bouws. In 1895 zijn ter zake alsnog de vereischte concessiecontracten tusschen het betrokken inlandsch bestuur en den ondernemer tot stand gekomen, welke contracten voor 75 jaren gesloten, onder dagteekening van 3 October 1895 door den resident zijn goedgekeurd.

IX.

R I J S T.

JAVA EN MADOERA.

Inlandsche Landbouw.

Uit de verzamelde gewestelijke opgaven van de voor geregeld cultuur ontgonnen bouwgronden der bevolking op Java en Madura (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen uitgezonderd) blijkt, dat die gronden in 1895 eene totale uitgestrektheid besloegen van 3,708,993 bouws, tegen 3,667,194 bouws in 1894, of in 't geheel (niettegenstaande de opgaven voor zes gewesten de voor bouwgrond ontgonnen oppervlakte thans 3118 bouws lager stellen dan over 1894) 41,799 bouws meer dan in laatstgenoemd jaar. Wat meer bijzonder de bewaterbare gronden, met andere woorden, de van levend water voorziene sawahs betreft, wijzen de ontvangen opgaven in totaal op eene vermeerdering met 7276 bouws, daar de statistiek over 1894 1,745,925 ¹⁾ en die over 1895 1,753,201 bouws natte sawahs

¹⁾ Dit totaal, aan welks juistheid in 't vorig verslag werd getwijfeld, wordt hier onveranderd overgenomen, aangezien de thans uit Samarang en Rembang verkregen inlichtingen nopens de groote afwijkingen, welke voor die gewesten de opgaven over 1894 betreffende de aanwezige oppervlakte aan sawahs van levend water voorzien en aan van den regen afhankelijke sawahs tegenover de cijfers der laatst voorafgegane jaren vertoonden, doen zien dat de oorzaak schuilt in foutieve opgaven over een of meer der aan 1894 voorafgegane jaren. De uit Rembang geleverde cijfers toch waren al sedert eenige jaren achtereenvolgens door eene foutieve rangschikking in de uit de contrôle-afdeeling Djatirogo der afdeeling Toeban ontvangen tabellen, voor de natte sawahs p. m. 18,000 bouws te laag en voor de droge sawahs even zooveel te hoog, welke misstelling echter in den jaarstaat over 1894 was verbeterd. Deze herziening bracht geen verandering in het voor Rembang te boek staand totaal velden. Wel is dit het geval wat Samarang betreft, waar, zoals nu

vermeldt. Terwijl namelijk van slechts twee gewesten (Bantam en Kediri) de cijfers over 1895 voor deze soort van bouwvelden lager zijn dan over 1894 (respectievelijk 306 en 9797 bouws minder), wijzen de cijfers voor de achttien overige gewesten op eenige uitbreiding der natte sawahs, welke uitbreidingen gezamenlijk 17,379 bouws bedragen.

De hooger vermelde totalen van 3,667,194 en 3,708,993 bouws zijn als volgt te specificeeren:

	1894.	1895.
Aantal { sawahs van levend water voorzien.....	1,745,925	1,753,201
" " regen afhankelijk.....	1,001,817	1,018,517
bouws { moeras-sawahs.....	49,151	49,060
" " geregeld beplantte tegalvelden	<u>870,301</u>	<u>888,215</u>
Totale uitgestrektheid (in bouws) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.....	3,667,194	3,708,993

Van de hierbedoelde velden bleven in 1894 66,846, doch in 1895 niet meer dan 56,823 bouws onbeplant.

Echter werden van de gronden bovendien aanwezig — de niet geregeld bebouwbare tegalvelden — in 1894 154,564 en in 1895 154,120 bouws beplant. In 1895 werden derhalve door de in-

gemeld is, in de jaarstatistiek over 1892 de cijfers der afdeeling Ambarawa dubbel waren geteld, waardoor o.a. alleen voor de natte sawahs 12,687 bouws te veel waren uitgetrokken. De opgaven voorkomende in bijlage XX van het verslag van 1893 moeten dientengevolge veranderd worden als volgt:

Velden in geregelde cultuur,		
sawahs van levend water voorzien..	132,863	(in plaats van 145,550) bouws.
" " regen afhankelijk.....	119,900	(" " " 122,120) "
" " op rawahgronden	4,080	(" " " 4,330) "
tegalvelden	<u>37,542</u>	(" " " 40,075) "
	294,385	(in plaats van 312,075) bouws.
wisselvallig bebouwde tegalvelden..	<u>7,344</u>	(" " " 8,872) "

Totalen over 1892 voor de residentie

Samarang 301,729 (in plaats van 320,947) bouws.

Met betrekking tot dit laatste gewest blijft nu nog de vraag over of er eene aannemelijke reden is dat, terwijl de opgaven over 1893 (133,798 bouws natte en 120,101 bouws droge sawahs) geheel verband houden met de zooeven medegedeelde verbeterde cijfers over 1892, de jaarstaat over 1894 (met 148,906 bouws natte en 105,234 bouws droge sawahs) zoo aanmerkelijk verschilt met dien over het voorafgegane jaar. Te dien aanzien is geen andere toelichting verstrekt dan dat de plaatselijke ambtenaren in 1894 (en ook in 1895) een groot aantal velden, tot dusver niet als bewaterbare sawahs te boek staande, gemeend hebben te moeten rangschikken onder de bewaterbare sawahs.

landsche bevolking in de gouvernementslanden van Java en Madura in cultuur genomen 3,806,290 bouws (tegen 3,754,912 bouws in 1894), en daarvan werden voor twee oogsten gebezigt 1,594,874 (in 1894 1,677,870) bouws, zoodat — laatstbedoelde velden tweemaal in rekening brengende — het totaal der beplantingen voor eigen rekening der bevolking zou hebben bedragen 5,401,164 bouws, zijnde 31,618 bouws minder dan in 1894. In het volgende staatje vindt men de opgaven over 1894 en 1895 nader uitgewerkt.

SOORTEN VAN BOUWLAND.

AANTAL BOUWS

SOORTEN VAN BOUWLAND.	AANTAL BOUWS						
	beplant geweest (voor 1ste gewas)	beplant geweest (voor 2de gewas)	met andere eenjarige gewassen.	met padi.	met andere eenjarige gewassen.	alzoo in het geheel beplant geweest.	onbeplant gebleven.
	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
Voor geregelde cultuur							1894.
Bewaterbare sawahs	1,594,708	140,944	150,680	769,810	2,656,142	10,273	
Sawahs van den regen afhankelijk.	938,915	33,067	28,202	268,458	1,268,642	29,835	
Moeras-sawahs.	44,048	1,885	1,845	1,523	48,801	3,718	
ongenomen velden.	119,545	797,736	4,759	418,612	1,270,652	23,020	
Tegalvelden (geregelde beplant).	
2,697,216	903,132	185,486	1,458,403	5,244,237	66,846		
71,035	83,529	204	33,777	188,545	—		
Velden niet in geregelde cultuur (voor zoover beplant geweest).							
Totalen	2,768,251	986,661	185,690	1,492,180	5,432,732	66,846	
							1895.
Voor geregelde cultuur							
Bewaterbare sawahs	1,602,377	144,912	177,451	665,104	2,589,844	5,912	
Sawahs van den regen afhankelijk.	962,085	31,482	36,077	233,263	1,262,907	24,950	
Moeras-sawahs.	43,654	1,770	2,627	1,156	48,607	3,636	
ongenomen velden.	123,221	742,169	3,518	436,807	1,306,215	22,325	
Tegalvelden (geregelde beplant).	
2,731,837	920,333	219,073	1,336,330	5,207,573	56,823		
Velden niet in geregelde cultuur (voor zoover beplant geweest).							
Totalen	70,419	83,701	6,179	33,292	193,591	—	
Voor geregelde cultuur							
Bewaterbare sawahs	2,802,256	1,004,034	225,252	1,369,622	5,401,164	56,823	
Sawahs van den regen afhankelijk.	
Moeras-sawahs.	
ongenomen velden.	
Tegalvelden (geregelde beplant).	
2,802,256	1,004,034	225,252	1,369,622	5,401,164	56,823		

Van de 3,027,508 bouws grond, die met padi beplant werden, waren 2,940,286 bouws geslaagd en 87,222 bouws mislukt, uitmakende respectievelijk 97.1 en 2.9 pCt. (in 1894 was dit respectievelijk 97.9 en 2.1 pCt.), terwijl van de 2,373,656 bouws grond, beplant geweest met andere eenjarige gewassen 2,306,207 bouws of 97.1 pCt. slaagden (in 1894 99.3 pCt.) en 67,449 bouws mislukten.

Uit de voorafgaande mededeelingen blijkt, dat in 1895 door de bevolking op Java en Madura (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen uitgezonderd) voor eigen rekening in het geheel 3,027,508 bouws grond met padi werden beplant of 73,567 bouws méér dan volgens de opgaven over 1894. Als eerste aanplant kwam dat gewas op 34,005 bouws meer voor dan in 1894, terwijl het op 39,562 bouws meer dan toen geteelt werd als tweede aanplant.

Gaat men de gewestelijke opgaven na, dan blijkt dat, in vergelijking met de opgaven over 1894, de padi-beplantingen in vijftien gewesten zouden zijn toegenomen met 82,835 bouws (hieronder Madioen en Banjoemas met de grootste cijfers, namelijk 24,194 en 10,771 bouws), terwijl in de residentiën Batavia, Cheribon, Rembang, Pasoeroean en Kediri de paditeelt zou zijn ingekrompen met gezamenlijk 9268 bouws, daaronder alleen voor Rembang wegens ongunstige weersgesteldheid (langdurig wegbliven van den regen, gevolgd door onregelmatigen regenval) 6441 bouws.

Terwijl, zooals gezegd, 73,567 bouws meer dan in 1894 met padi waren beplant, bleef echter de toeneming der oppervlakte waarvan een oogst viel in te zamelen, beperkt tot 46,505 bouws, doordien, in verhouding, in 1895 meer velden mislukten dan in 1894, zij het ook dat in vele der laatste jaren de mislukkingen vrij talrijker waren geweest.

In verreweg de meeste gewesten werd meer ingezameld dan in 1894 en de gunstige verschillen waren het aanzienlijkst wat West-Java betreft, in Bantam, wat Midden-Java betreft in Samarang, Pekalongan, Banjoemas en Japara, en wat Oost-Java aangaat, in Madioen. In genoemde 6 gewesten zou de oogst van 1895 dien van 1894 hebben overtroffen gezamenlijk met 3,444,400 pikol padi, in 8 andere gewesten gezamenlijk met 814,400 pikol. In de residentie Batavia, voor zooveel in de opgaven begrepen, namelijk alleen wat betreft de beplantingen in Bloeboer, en ook in Pasoeroean

leverde, volgens de verstrekte opgaven, de in beide jaren geoogste hoeveelheid padi geen noemenswaardig verschil op, doch in Rembang, Bezoeki, Kediri en op Madura zou ruim 900,000 pikol minder verkregen zijn dan in 1894.

Te oordeelen naar de opgegeven productiecijfers (die echter beschouwd moeten worden als slechts bij benadering den oogst uit te drukken) en naar de beplante oppervlakte, schijnt de oogst over 't algemeen een eenigszins ruimer beschot te hebben opgeleverd dan in sommige der laatste jaren. De algemene uitkomst wijst eene gemiddelde productie aan van 24,97 pikol per geslaagden bouw. Voor de gezamenlijke gewesten van West-Java verkrijgt men als middencijfer 25.11, voor Oost-Java en Madura daarentegen 28.15 pikol per bouw.

De verschillende gewesten aldus naar hunne ligging groepeerende, doen zich de uitkomsten der paditeelt over de laatste vijf jaren als volgt voor:

J A R E N.	Met padi beplante uitgestrektheid (in bouws).		Geschatte padiproductie (in pikols).		
	In 't geheel	Geslaagde beplantingen.	In	Gemiddeld per bouw, berekend over:	
			't geheel.	het geheel der beplantingen.	de geslaagde beplantingen.
WEST-JAVA. a)					
1891.....	643,858	619,671	15,836,000	24.60	25.55
1892.....	666,266	629,604	15,412,400	23.13	24.41
1893.....	673,739	651,514	15,709,800	23.31	24.11
1894.....	688,545	680,593	16,843,100	24.46	24.75
1895.....	700,285	688,219	17,282,500	24.67	25.11
MIDDEN-JAVA. (Noordelijke gewesten) b)					
1891.....	838,011	724,964	15,176,000	18.11	20.93
1892.....	838,211	800,241	18,398,400	21.95	22.99
1893.....	847,209	769,461	16,886,700	19.93	21.94
1894.....	846,294	823,929	17,394,300	20.55	21.11
1895.....	858,068	820,551	19,019,900	22.16	23.17
MIDDEN-JAVA. (Zuidelijke gewesten) c)					
1891.....	790,267	626,664	15,343,000	19.41	24.48
1892.....	791,183	749,779	18,262,850	23.08	24.35
1893.....	785,942	717,279	17,272,500	21.99	24.08
1894.....	792,483	774,391	18,470,100	23.57	23.85
1895.....	832,837	814,185	19,721,100	23.68	24.22
OOST-JAVA en MADURA. d)					
1891.....	599,007	546,739	15,037,000	25.10	27.50
1892.....	617,234	592,693	17,065,100	27.64	28.79
1893.....	615,214	579,590	16,694,300	27.13	28.80
1894.....	626,619	614,868	17,351,500	27.69	28.21
1895.....	636,318	617,331	17,381,400	27.31	28.15
TOTALEN. e)					
1891.....	2,871,143	2,518,038	61,392,000	21.38	24.38
1892.....	2,912,894	2,772,317	69,138,750	23.73	24.94
1893.....	2,922,104	2,717,844	66,563,300	22.77	24.49
1894.....	2,953,941	2,893,781	70,059,000	23.72	24.21
1895.....	3,027,508	2,940,286	73,404,900	24.24	24.97

a) De residentiën Bantam, Krawang en Cheribon (alle zonder de particuliere landerijen), de niet uit particuliere landerijen bestaande tot de afdeeling Buitenzorg behorende onderdistricten Pledan en Bondongan der residentie Batavia (vroeger gewoonlijk als domein Bloeboer aangeduid), zoomede de residentie Preanger Regentschappen.

b) De residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara en Rembang (de in sommige dezer gewesten gelegen particuliere landerijen uitgezonderd).

c) De residentiën Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Madioen en Kediri, maar niet de residentiën Soerakarta en Djokjakarta, omtrent welke beide laatsten eenigszins vertrouwbare gegevens betreffende den eigen landbouw der bevolking niet waren te leveren.

d) De residentiën Soerabaja en Pasoeroean (beide zonder de particuliere landerijen), zoomede de residentiën Probolinggo en Bezoeki.

e) Aan padi, als tweede gewas geteeld, is onder de opgegeven productie begrepen: in de laatste vijf jaren achtereenvolgens 3,314,000, 4,598,200, 3,957,700, 4,103,600 en 4,448,000 pikol.

Ook in 1895 liet het bestuur het over 't algemeen niet aan pogingen ontbreken om den inlander tot eene betere cultuurwijze te brengen. Met het nemen van proeven volgens de plant-methode Holle werd in verschillende gewesten voortgegaan. Over het algemeen gaf echter de bevolking, al waren de resultaten gunstig, weinig blijken dat zij wil breken met haar systeem van grondbewerking. De vraag op welke andere wijze dan door het nemen van cultuurproeven in de cultuurwijze der bevolking verbetering kan worden gebracht, maakt nog een punt van overweging bij de Indische Regeering uit. Door de ziekte en het in het voorjaar van 1896 daarop gevolgd overlijden van den adviseur-honorair voor inlandsche zaken, den heer K. F. Holle, werd de uitgave van de serie inlandsche leesboekjes „De vriend van den landman” tijdelijk gestaakt. Het ligt echter in het voornemen der Indische Regeering met die uitgave voort te gaan en daarmede een geschikt controleur bij het binnenlandsch bestuur te belasten.

Aangaande ziekten in het padigewas behelzen de gewestelijke jaarberichten geen bijzonderheden. Misgewas in sommige gewesten was te wijten aan de gewone oorzaken, als overstroomingen, gebrek aan water, verwoestingen door ratten en muizen en walangsangit. Van de muizenplaag hadden vooral te lijden het gewest Kadoe en de afdeeling Limongan der residentie Preanger Regentschappen.

Van schaarsche aan voedingsmiddelen vindt men in de gewestelijke jaarverslagen over 1895 nergens gewag gemaakt. Nog steeds heeft belangrijke invoer in Nederlandsch-Indië plaats van rijst uit den vreemde, voornamelijk van Singapore, Saigon en

Siam¹⁾), terwijl van Java en Madura uitgevoerd werd naar de buitenbezittingen, voornamelijk naar Banka, Borneo, Celebes en de Molukken, nopens welke uitvoeren echter geen cijfers bekend zijn.²⁾

Waren voor de paditeelt der inlandsche bevolking in 1895 73,567 bouws meer in cultuur geweest dan in 1894, voor andere eenjarige gewassen werd door haar voor eigen rekening daarentegen eene kleinere oppervlakte bebouwd dan toen, en wel — ook hier de voor een tweeden oogst gebezigeerde velden tweemaal in rekening brengende — 2,373,656 bouws, zijnde 105,185 bouws minder dan in 1894. Van die beplantingen mislukten 67,449 bouws, zoodat geoogst werd van 2,306,207 bouws, en wel andere voedingsgewassen dan padi van 2,030,610 bouws en zoogenaamde rijverheidsgewassen van 275,597 bouws (in 1894 waren deze getallen 2,151,011 en 311,286.)

Onderneming tot aankoop en bereiding van rijst.

In West-Java vindt men een vrij groot aantal inrichtingen, meestal aan Chinezen, doch enkele ook aan Europeanen of zelfs aan inlanders toe behorende, voor den opkoop van padi van de bevolking ter verwerking tot rijst voor den uitvoer. Dit bedrijf nam in 1895 geen hogere vlucht. In de Preanger Regentschappen werd een dier rijstpelmolens gesloten en ging er bij de 37, waar gewerkt werd, minder om dan in 1893 en 1894, daar zij slechts afleverden 109,098 pikol rijst; terwijl in 1893 en 1894, toen telkens 38 molens aan den gang waren geweest, deze achtereen volgens 131,595 en 169,696 pikol rijst aan de markt brachten. Voor de padi werd aan de inlandsche verbouwers betaald f 15

¹⁾ Volgens de algemeene handelsstatistiek waren de invoeren van bedoeld voedingsmiddel in 1895 niet van zoo grootten omvang geweest als in 1894, toen zij bedragen hadden (de aanvoeren van padi herleid tot hoeveelheden rijst): op Java en Madura 2,116,000 en in de havens der buitenbezittingen (voor zooveel zij in bedoelde statistiek behandeld worden) 1,282,000 pikol rijst, terwijl over 1895 de opgaven neerkomen op respectievelijk 1,257,000 en 1,187,000 pikol.

²⁾ Naar den vreemde werd van Java en Madura uitgevoerd (de padi herleid tot hoeveelheden rijst): in 1894 490,000 en in 1895 505,000 pikol rijst, bijna uitsluitend product der particuliere landerijen. Als van de buitenbezittingen naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd, vindt men voor 1894 en 1895 telkens niet meer dan 25,000 à 26,000 pikol opgeteekend.

à f 22 per 10 pikol, terwijl voor het afgewerkte product tusschen f 3,50 à f 5 per pikol werd bedongen. Het aantal dergelijke ondernemingen in Krawang beliep 40 (met 141 molens), wan-neer ook medegeteld worden 2 (met 12 molens) op de particuliere landen Tegalwaroe en 1 (met 5 molens) op het erfpachtsland Kalangsari. De laatstbedoelde 17 molens verkregen gezamenlijk uit 67,445 pikol padi 38,450 pikol rijst; en de 124 andere ver-werkten 179,708 pikol padi tot 84,600 pikol rijst. In 1893 was in Krawang afgeleverd, door 104 molens, 105,297, en in 1894, door 129 molens, 119,335 pikol rijst. Nopens den omvang van dit bedrijf in Bantam zijn weder geen cijfers genoemd. Alleen is gemeld dat de in den laatsten tijd gesloten geweest zijnde rijstpelinrichting Tempong (afdeeling Serang) werd gehuurd door een Europeaan, die haar in 1895 weder in werking bracht, dat Sempoe (mede in Serang) werd geëxploiteerd door een Chineeschen huurder, en dat Tjiomas (afdeeling Pandeglang) slechts enkele maanden werkte. Wat de residentie Cheribon betreft, waar twee Europeesche firma's en een aantal Chineezzen mede rijstpelmolens exploiteeren, worden voor 1895 voor de beide eerstbedoelde ondernemers hoeveelheden opgegeven van 30,000 en 124,361 en voor de Chineesche pelmolenaars gezamenlijk 180,000 pikol, doch het is niet duidelijk of zulks geldt het opgekochte, dan wel het afgeleverde product. In 1894 hadden de opgaven betrek-king tot het verwerkte product, ad respectievelijk 26,500, 89,800 en 195,000 pikol padi.

Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De in 1895 plaats gehad hebbende veranderingen in het aan-tal der respectievelijk door Europeanen en door niet-Europeanen in eigendom bezeten landerijen hadden alleen betrekking op landen, gelegen in de residentie Batavia. In dat gewest gingen namelijk 5 aan vreemde oosterlingen toe behorende particuliere landerijen over in handen van Europeanen, waartegenover de in handen van andere vreemde oosterlingen dan Chineezzen zijnde landen vermeerderden met 1, hetwelk te voren aan een Chinees toe behoorde. Bovendien werden een 30-tal landerijen, gezamen-lijk beslaande 69,469 bouws, waarvan Chineezzen eigenaren waren,

ten name van naamlooze vennootschappen overgeschreven, in verband waarmede het aantal op ult^o. 1895 aan dergelijke lichamen toe behorende landerijen tot 60 klom, waarvan 52 alleen in de residentie Batavia.

In het volgende overzicht, bevattende de bij het bestuur bekende gegevens omtrent het particulier landbezit op Java, zijn de bedoelde 60 landerijen in eene afzonderlijke rubriek vereenigd.

G E W E S T E N.	Aantal lande- rijen.	Uitgestrek- heid der landerijen (in bouws). a)	Aantal opge- zette[n] bij het einde van 1895.	Geschatte waarde naar welke de aanslag der particuliere lande- rijen in de ver- ponding is berekend.
A. Landerijen van naamlooze vennootschappen.				
Bantam.....	1	26,785	32,339	f 300,000
Batavia.....	52	279,202	339,847	„ 11,256,340
Krawang.....	1	300,000	157,956	„ 2,700,000
Tagal.....	1	3,749	13,966	„ 424,000
Samarang.....	4	11,967	29,091	„ 974,000
Soerabaija.....	1	125	4,055	„ 9,179
Te zamen.....	60	621,828	577,254	f 15,663,519
B. Landerijen van Europeanen.				
Bantam.....	1	16,010	25,218	f 500,000
Batavia.....	87	283,06	315,046	„ 12,040,124
Cheribon.....	2	257,240	148,730	„ 2,948,750
Samarang.....	7	1,388	2,459	„ 297,020
Japara.....	1	1,900	3,971	„ 95,000
Soerabaija.....	6	462	2,539	„ 237,630
Pasoeroean.....	1	851	3,470	b) „ 255,000
Te zamen.....	105	560,877	501,433	f 16,373,524
C. Landerijen van Chineezzen.				
Batavia.....	135	268,013	361,995	f 12,402,923
Krawang.....	1	86,080	31,685	„ 900,000
Samarang.....	25	5,730	19,240	„ 1,957,508
Japara.....	1	108	241	„ 38,000
Soerabaija.....	30	5,783	35,132	„ 2,862,136
Te zamen.....	192	365,714	448,293	f 18,160,567
D. Landerijen van andere vreemde oosterlingen of van inlanders.				
Batavia.....	65	17,994	52,543	f 1,708,751
Samarang.....	4	1,421	6,734	„ 461,300
Soerabaija.....	8	503	5,642	„ 277,535
Te zamen.....	77	19,918	64,919	f 2,447,586
Recapitulatie.				
Bantam.....	2	42,795	57,557	f 800,000
Batavia.....	339	848,235	1,069,431	„ 37,408,138
Krawang.....	2	386,080	189,641	„ 3,600,000
Cheribon.....	2	257,240	148,730	„ 2,948,750
Tagal.....	1	3,749	13,966	„ 424,000
Samarang.....	40	20,506	57,524	„ 3,689,828
Japara.....	2	2,008	4,212	„ 133,000
Soerabaija.....	45	6,873	47,368	„ 3,386,480
Pasoeroean.....	1	851	3,470	b) „ 255,000
Algemeene totalen over 1895.....	434	1,568,337	1,591,899	f 52,645,196
Over 1894 waren de cijfers	435	1,568,849	1,525,369	„ 53,636,307

a) Voor enkele gewesten leveren de opgaven in deze kolom kleine

verschillen op met de cijfers in 't vorig verslag, veelal ten gevolge van juistere gegevens.

b) De verpondingswaarde van het land Kedawoeng bleek van f 700,000 tot f 255,000 verminderd te moeten worden.

Wat de productie der particuliere landerijen betreft, moet weder herinnerd worden dat de meeste landen uitsluitend worden dienstbaar gemaakt aan de teelt van inlandsche gewassen, als: padi, katjang, djagong, ketella, enz. Ook bestaan sommige geheel uit graslanden, dan wel klappertuinen, terwijl — in Soerabaja en Semarang — enkele landen geheel worden ingenomen door Chineesche begraafplaatsen en kampongs, en op enkele andere in genoemde twee gewesten vischvijvers worden aangetroffen, welke vijvers worden geëxploiteerd door de bevolking, die de geheele opbrengst geniet, doch aan de eigenaar huur of geldelijke belasting opbrengt.

Van de padi, het hoofdproduct van het meerendeel der landerijen, werd in 1895 naar schatting eene productie verkregen van ruim $5\frac{1}{2}$ miljoen pikol, tegen ruim 6 miljoen pikol in 1894. Volgens benaderende opgaven was gemelde productie en de beplante uitgestrektheid, waarvan zij verkregen was, over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

Particuliere landerijen, gelegen in:	Met padi beplante uitgestrektheid (in bouws).		Naar schatting ver- kregen padi-productie (in pikols).	
	1894.	1895.	1894.	1895.
Bantam.....	15,271	a) 19,000	324,900	265,000
Batavia.....	191,676	b) 189,313	3,873,100	c) 3,445,000
Krawang.....	45,795	47,426	638,600	657,000
Cheribon.....	50,127	d) 56,105	1,019,200	1,008,500
Tagal.....	1,900	1,834	30,000	27,500
Samarang.....	18,890	13,968	120,200	e) 120,200
Japara.....	230	400	2,200	7,400
Soerabaja.....	2,343	2,386	39,100	40,200
Pasoeroean.....	579	556	15,600	15,000
Totalen.....	321,811	330,988	6,062,900	5,585,800

a) Nopens de belangrijke toeneming in 1895 van het cijfer der beplantingen terwijl desniettemin een veel lager productiecijfer dan over 1894 wordt opgegeven, is geen toelichting verstrekt.

b) Bij gemis aan gegevens is ditmaal niet kunnen worden opgegeven de met padi beplante uitgestrektheid der landerijen in de afdeeling Stad en Voorsteden.

c) Uit de hier te lande ontvangen opgaven is niet na te gaan of dit totaal al dan niet de padiproductie der in de voorgaande noot bedoelde landerijen omvat.

d) Hiervan mislukten 6000 bouws door de walangsangit.

e) Bij gemis aan volledige opgaven over 1895 is hier het cijfer van 1894 behouden.

Voorstellen betreffende een nieuw reglement op de particuliere landerijen in West-Java, ter vervanging van dat in Indisch Staatsblad 1836 n°. 19, worden van de met het ontwerpen van zoodanige herziening belaste commissie nog tegemoetgezien. Kon in 1892 worden vermeld dat in Mei van dat jaar de door de Indische Regeering aan een der commissieleden opgedragen voorloopige onderzoeken (betreffende de toepassing van het bestaande reglement en de jurisprudentie van den politierechter ter zake) zoo goed als geëindigd konden worden beschouwd, sedert is in den boezem der commissie de wenschelijkheid gebleken om door bedoeld lid nog anderen omvangrijken voorbereidenden arbeid te doen verrichten, en wel 1°. de samenstelling van een historisch-juridisch overzicht betreffende het ontstaan en de ontwikkeling van het particulier landbezit in West-Java, en 2°. (toen medio 1893 het 1ste deel der sub. 1°. bedoelde „Geschiedenis” was voltooid), het bewerken, naar vooraf aangegeven hoofdbeginselen van een concept nieuw reglement, geschikt om als grondslag te dienen bij de verdere beraadslagingen der commissie. Omstreeks medio 1896 was de proeve van een nieuw reglement met memorie van toelichting — een en ander voor zooveel de fundamentele artikelen betrof — gereed en door de commissie tot een onderwerp van behandeling gemaakt. Inmiddels waren ook twee vervolgstuiken der hooger bedoelde „Geschiedenis” ter perse gelegd, terwijl met de samenstelling der overige gedeelten, zoowel van den geschiedkundigen als van den voorbereidenden wetgevenden arbeid, door het meerbedoelde lid werd voortgegaan.

BUITENBEZITTINGEN.

Inlandsche landbouw.

In de meeste streken leverde het padigewas een goed of redelijk beschot op; schaarschte aan rijst deed zich hoofdzakelijk weder voor in de afdeeling Doessoenlanden der residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, hoewel in geringere mate dan in vroegere jaren, een gevolg van de door het bestuur genomen maatregelen om er bij de hoofden en bevolking op aan te dringen grootere uitgestrektheden te beplanten dan zij gewoon was, zoodat in 1895 iedere landbouwer 2 à 3 ladangs had. Verder viel ook

van rijstschaarschte gewag te maken voor sommige doessoens van de afdeelingen Kauer en Kroë (residentie Benkoelen), voor de Ranau-streken (residentie Palembang), voor Boven-Indragiri (residentie Riouw), zoomede met betrekking tot de residentie Menado, voor zooveel betrof eenige strandnegorijen der afdeeling Tondano en het district Bone der afdeeling Gorontalo. Buitengewone maatregelen van bestuurswege waren echter niet noodig, daar door het telen van tweede gewassen en door handelsaanvoeren van rijst in het tekort aan dit voedingsmiddel kon worden voorzien en de bevolking door inzameling van boschproducten als anderszins genoeg geld kon verdienen om rijst te koopen.

Productiecijfers zijn omtrent de meeste gewesten niet of niet volledig te leveren. Bij uitzondering vindt men dienaangaande enige gegevens in de gewestelijke verslagen van Banka en Billiton, volgens welke aldaar in 1895 zou geoogst zijn respectievelijk 116,700 en 38,400 pikol rijst, tegen 110,680 en 40,360 pikol in 1894.

Het verbouwen van rijst op sawahs nam, voor zooveel blijkt, eenigermate toe in Palembang, op Banka en in de Minahassa (residentie Menado), terwijl ook door de Dajaks in de Westerafdeeling van Borneo de natte rijstcultuur gaandeweg meer werd beoefend. Wat de Minahassa betreft, vleit het bestuur zich dat de van Java teruggekeerde districtshoofden ten deze een invloeden goede op de bevolking zullen uitoefenen.

Voor de aanschaffing op Java van zaadpadi en van zaden en stekken van tweede gewassen, en de verzending van een en ander naar de residentie Menado, tot het nemen van proeven, werd in Januari 1896 door de Indische Regeering f 500 beschikbaar gesteld. In de districten Kwandang en Limbotto der afdeeling Gorontalo van hetzelfde gewest werden proeven genomen met ijle uitzaaing van padi volgens de methode Holle. De aldaar genomen proef met Java-(Cheribon-)zaadpadi gelukte slechts gedeeltelijk. Een deel van het geoogste werd bewaard ten einde in 1896 voor bibiet gebruikt te worden. De in het landschap Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo) mede met Java-padizaad genomen proeven moeten als mislukt beschouwd worden.

Omtrent den in- en uitvoer van rijst en padi zijn de verstrekte cijfers te onzeker om te worden medegedeeld. De invoer toch in het eene gewest uit het andere en eveneens die van Java en Madura naar de buitenbezittingen zijn niet te controleren. De

in de buitenbezittingen rechtstreeks uit den vreemde ingevoerde hoeveelheden beliepen gedurende 1895 (de hoeveelheden padi herleid tot rijst) 1,187,000 pikol. Onder de gewesten, waar deze invoeren het belangrijkst waren, zijn te noemen de Oostkust van Sumatra (570,000 pikol), Sumatra's Westkust (92,500 pikol) en Riouw en onderhoorigheden (89,500 pikol).

Hieronder laat men een overzicht volgen van de in 1895 voorgemengd hoogste en laagste marktprijzen per pikol rijst in de verschillende buitenbezittingen, uitgenomen de Lampongsche Districten, Palembang, Oostkust van Sumatra, Atjeh en onderhoorigheden, Menado en Ternate, uit welke gewesten de prijzen niet zijn opgegeven.

	Marktprijzen per pikol rijst.		
	Hoogste.	Laagste.	
Sumatra's Westkust	Padangsche Benedenlanden.....	f 6.00	f 4.50
	Padangsche Bovenlanden.....	" 6.75	" 3.00
	Tapanoli.....	" 8.75	" 2.00
Benkoelen.....		" 10.50	" 3.50
Riouw en onderhoorigheden.....		" 3.50	" 2.75
Banka.....		" 8.50	" 3.50
Billiton.....		" 7.50	" 4.00
Westerafdeeling van Borneo.....		" 6.90	" 2.70
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.....		" 14.00	" 2.00
Celebes en onderhoorigheden.....		" 7.50	" 2.00
Amboina.....		" 8.00	" 6.50
Timor en onderhoorigheden.....		" 9.00	" 5.00
Bali en Lombok	" 7.00	" 5.00	

X.

ANDERE PRODUCTEN.

KATJANG.

BUITENBEZITTINGEN.

Uit Amboina is gemeld dat het niet gelukt is aldaar de teelt van katjang kedeleh in zwang te brengen.

CASSAVE.

JAVA.

Ondernemingen tot opkoop en bereiding van cassave.

Uitgenomen eene dergelijke (Europeesche) onderneming in Kediri, waaromtrent echter ook over 1895 niets vernomen werd, schijnt van den opkoop van cassave ter bereiding tot meel (tapioca) mede enkel in West-Java eenig werk te worden gemaakt, doch alleen in de Preanger Regentschappen en Cheribon. De in laatstgenoemd gewest gevestigde cassavemeel-fabriek Poelasari, in handen van een Chinees, leverde in 1895 iets meer op dan in 1894; zij verkreeg in 't geheel 1561 pikol meel uit 4872 pikol cassave, tegen 1200 pikol meel uit 4000 pikol cassave in 1894. In de Preanger Regentschappen werkten in 1895 drie dergelijke ondernemingen, mede door Chinezen gedreven. Gezamenlijk produceerden zij 27,000 pikol tapioca, tegen 39,350 pikol in 1894.

KAPAS.

BUITENBEZITTINGEN.

In de afdeeling Lematang Oeloe (Palembang) werd de oogst van kapas (katoen) op 275 pikol geschat. Uit de afdeeling Toelang Bawang (Lampongsche Districten) had eenige uitvoer van kapas naar Singapore plaats. In de gouvernements-afdeelingen van Bali wordt kapas slechts voor plaatselijk gebruik geteeld. In de afdeeling Lombok, waar deze teelt onder het voormalig vorsten-bestuur aan eene belasting onderworpen was (per tjoetak moesten 's jaars 2 manden kapasvruchten worden opgebracht of anders 1200 kepengs in geld), wordt de kapas in de geheele afdeeling, doch voornamelijk in de districten Bajan en Tandjoeng, op droge gronden aangeplant.

KLAPPERS.

BUITENBEZITTINGEN.

Ook in 1895 werden weder in vele gewesten de klapperaanplantingen uitgebreid. De ontvangen berichten komen overigens in hoofdzaak neer op het in vorige verslagen medegedeelde, daar cijfers nopens den aanvang der aanplantingen, behoudens voor een paar der ten deze 't minst belangrijke gewesten, zelfs bij schatting niet te verstrekken zijn. Omrent de streken, waar de uitvoer van klappers in gedroogden staat (copra) het belangrijkst is, teekent men hier slechts aan dat, volgens de gewestelijke verslagen, in 1895 zouden zijn uitgevoerd: uit Sumatra's Westkust 78,369 pikol copra, vertegenwoordigende tegen den marktprijs te Padang ($f\ 6$ per pikol) eene waarde van ruim $f\ 470,000$; uit de afdeeling Poeloe Toedjoe der residentie Riouw en onderhoorigheden 80,465 pikol, ter waarde van $\$ 440,000$; uit de Westerafdeeling van Borneo 83,300 pikol; van de Sangi- en Talaut-eilanden (residentie Menado) 41,392 pikol, en uit Bali, voor zooveel de verschepingen ter hoofdplaats Singaradja betreft, pl. m. 34,800 pikol ter waarde van $f\ 241,000$. Van de mede in vrij belangrijke hoeveelheden copra leverende gewesten Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo en Celebes en onderhoorigheden zijn omrent de uitvoeren van dat artikel in de gewestelijke

verslagen ditmaal geen cijfers verstrekt. (Volgens de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek zouden in 1895 uit die gewesten rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië zijn uitgevoerd respectievelijk 8100 en 50,100 pikol copra, ter waarde van $\text{f} 53,700$ en $\text{f} 330,600$.) Ook in versche klappernoten is in vele streken de omzet aanzienlijk, terwijl hier en daar de bereiding van klapperolie voor den uitvoer mede niet zonder beteekenis is. Wat deze laatste industrie betreft, schijnt de residentie Westerafdeeling van Borneo bovenaan te staan; van daar zouden namelijk in 1895 zijn uitgevoerd 986,930 liter klapperolie.

SAGO.

BUITENBEZITTENGEN.

Onder de gewesten, waar van de sagocultuur, niet slechts voor eigen behoefté, maar in het bijzonder voor uitvoer wordt werk gemaakt, is in de eerste plaats Riouw en onderhoorigheden te noemen, vanwaar in 1895 zou zijn uitgevoerd ruim 176,000 pikol sago. In het soetanaat Indragiri namen de sago-aanplantingen toe. Ook op Billiton was dit het geval, doch het product is aldaar nog geen belangrijk artikel van uitvoer. Van de Westerafdeeling van Borneo werden in 1895 25,000 pikol verscheept, tegen 20,600 pikol in 1894. Op de eilanden van de Sangi-groep (residentie Menado) maakt de sago, naast rijst en bataten, het hoofdvoedsel der bevolking uit. Ook in de Minahassa en Gorontalo komt de sagopalm veelvuldig voor, doch doet de sago alleen bij gebrek aan rijst en djagong als voedsel dienst. In de Molukken zijn vooral de eilanden Ceram en Boeroe de voorraadschuren van dit voedingsmiddel, en ook op Halmahera, de Batjan- en de Obi-eilanden komt de sagopalm veelvuldig voor. Een deel van de Alfoersche bevolking van Halmahera brengt hare schatting aan den vorst in sago op. De meeste sago-doesoens op de Batjan-eilanden behooren als apanages aan de prinsen, welke aan ieder, die daartoe het verzoek doet, vergunning verleenen om sago te kloppen, mits $1/3$ van het gewonnen product als retributie worde geleverd.

GAMBIER.

BUITENBEZITTINGEN.

Slechts voor enkele gewesten, waar deze cultuur het belangrijkst is, zijn de volgende opgaven ontvangen. De gambierplantages in den Lingga-Riouw-archipel leverden in 1895 voor den uitvoer 122,683 pikol gambier, tegen 103,116 in 1894. Naar gelang van de qualiteit liepen de prijzen van \$ 8,25 tot \$ 14,80 per pikol. Op Banka kregen de gambier-aanplantingen weder groote uitbreiding; volgens het gewestelijk verslag zou het aantal heesters van 10,245,200 gestegen zijn tot 16,854,300, dat der kokerijen van 44 tot 51, en de productie van 4,911 tot 8,456 pikol. Uitgevoerd werd, hoofdzakelijk weder naar Java en Palembang, 5,260 pikol, tegen 2,842 pikol in 1894. De prijzen, in 1893 en 1894 achtereenvolgens gemiddeld f 30 en f 23 per pikol, liepen in 1895 terug tot f 22 per pikol. Te Padang (Sumatra's Westkust) bedroeg de uitvoer pl. m. 9000 pikol, tegen 5904 pikol in 1894. Op Billiton waren de door het bestuur verstrekte zaden bij vele kampongs door de bevolking uitgeplant, maar daarbij schijnt niet met genoeg zorg te zijn te werk gegaan; althans de zaden waren niet opgekomen. Op het tot dat gewest behorende eiland Mendantau kan daarentegen de proef als geslaagd worden beschouwd. Een tuin van pl. m. 60,000 plantjes stond gunstig en beloofde goede uitkomsten. In Sambas (Westerafdeeling van Borneo) wordt de teelt van gambier gaandeweg belangrijker. Naar Singapore werden van daar verscheept 1660 pikol, tegen 60 in 1894.

KAPOK.

BUITENBEZITTINGEN.

In algemeenen zin is de teelt van kapokboomen van weinig beteekenis. Alleen vindt men in Palembang uitgestrekte aanplantingen langs de oevers der Moesi in Moesi Ibir en de Rawas-strekken. Het product is aldaar een belangrijk uitvoerartikel, dat hoofdzakelijk via de hoofdplaats van het gewest naar elders wordt verscheept. De hoeveelheid is echter niet opgegeven. De op Billiton uitgezaaide, uit 's lands plantentuin ontvangen

kapokzaden kwamen goed op en de daarvan verkregen plantjes stonden allerwegen gunstig. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo verkrijgt de cultuur langzamerhand uitbreidung. De marktprijzen bedroegen in 1895 $f\ 1,25$ à $f\ 1,75$ de 1000 vruchten. In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden heeft slechts op Saleijer en in Binamoe de cultuur eenige beteekenis. Het product is echter bestemd voor eigen gebruik. Uitvoer had niet plaats. In de residentie Menado maakt men alleen in de afdeeling Gorontalo eenig werk van de cultuur. Het product van daar wordt, in den vorm van matrassen, in de Molukken verkocht. Uit de Westerafdeeling van Borneo werd naar Singapore uitgevoerd 740 pikol kapok.

KOFFO.

BUITENBEZITTINGEN.

De vroeger in Minahassa (residentie Menado) zeer bloeiende cultuur van koffo of vezelpisang (*musa textilis*) wordt gezegd, door de veranderde wijze van kleeding en het steeds goedkooper worden van de Europeesche katoenen stoffen, geheel in verval te zijn geraakt, en ook op de Sangi- en de Talaut-eilanden sterk te zijn achteruitgegaan. Daar de uitvoer van bedoelde vezelstof echter op de Philippijnsche eilanden eene hooge vlucht heeft genomen, is de aandacht weder op deze cultuur gevallen, zoodat pogingen zullen worden aangewend om de teelt van koffo in de Minahassa weder ingang te doen vinden. Met onzen consul te Manilla is dan ook reeds in overleg getreden omtrent de uitzending van een zestal ervaren henneplanters en bereiders ten einde de op de Philippijnen gebruikelijke cultuur en bereiding aan de bevolking te leeren. Dit overleg heeft echter nog tot geen resultaat geleid.

RAMEH.

BUITENBEZITTINGEN.

Met het aankweeken van rameh is in Deli (Oostkust van Sumatra) reeds in 1894 eene proef genomen. Omrent de uitkomsten van deze proef valt echter nog niets mede te deelen.

PINANGNOTEN.

BUITENBEZITTINGEN.

De pinangpalm komt vooral veel voor in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden. Niettegenstaande de sluiting van een gedeelte der Noordkust werden in 1895 vandaar — op licentie — weder belangrijke hoeveelheden pinangnoten uitgevoerd: alleen uit de Pedir-landschappen 11,774 pikol pinang boelat en 10,744 pikol pinang tjang, tegen respectievelijk 16,022 en 3159 pikol in 1894 (deze benamingen houden verband met den vorm waarin de noot in den handel komt). De toegenomen uitvoer van pinang tjang (de duurst betaalde soort) moet hoofdzakelijk daaraan worden toegeschreven, dat daaronder ook begrepen is het van vorige jaren opgestapeld product. De totale uitvoer te Telok Semawé (Atjeh's Oostkust) bedroeg 52,458 pikol, tegen 81,518 in 1894, welke teruggang geweten wordt aan de lage marktprijzen van pinang tjang. Elders op de Oostkust is de cultuur van pinang voornamelijk van belang in de staatjes Edi Besar en Simpang Olim.¹⁾ De prijzen van pinangnoten waren over het geheel laag en bewogen zich tusschen \$ 3 en \$ 6 per bara van 3 pikol voor pinang boelat, en tusschen \$ 5 en \$ 13 voor pinang tjang.

In de afdeeling Beneden-Langkat (residentie Oostkust van Sumatra) is de cultuur van den pinangpalm vooruitgegaan. Het product wordt door Chineezen opgekocht, die het te Pinang verhandelen.

¹⁾ Volgens het jaarverslag over 1895 van onzen consul-generaal te Pinang zouden in dat jaar aldaar uit Atjeh zijn ingevoerd 85,273 pikol pinangnoten, tegen 104,759 pikol in 1894. Uit welke streken van Atjeh dit product afkomstig was, wordt daarbij niet vermeld.

Op Billiton werden, volgens het gewestelijk verslag, bijgeplant 31,800 pinangboomen. Uitgevoerd werden 400 pikol, tegen 450 in 1894.

De verschepingen uit de Westerafdeeling van Borneo bestonden uit 6200 pikol, tegen 5130 in 1894.

Uitvoer van pinang had mede plaats uit het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, hoofdzakelijk naar de Kleine Soenda-eilanden.

ARÈNPALMEN.

BUITENBEZITTINGEN.

De arèncultuur onderging eenige uitbreiding in de afdeeling Manna der residentie Benkoelen, maar vooral op Billiton, waar pl. m. 80,000 boomen werden bijgeplant. In groote hoeveelheid werd arènsuiker gemaakt in de afdeeling Ogan en Kommering Ilir en Blidah der residentie Palembang, welk artikel zijn weg vond naar de gewestelijke hoofdplaats. In de Westerafdeeling van Borneo, voornamelijk in de afdeeling Tajan, breidt de cultuur zich uit. De suiker vindt overal in het gewest eene goede markt. Eenige uitvoer had plaats naar Serawak. Ook in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo ging de cultuur eenigszins vooruit. Op Celebes en in de Molukken treft men vele arènpalmen in het wild aan.

OLIEPALMEN.

BUITENBEZITTINGEN.

Omtrent den oliepalm vindt men alleen aangetekend, dat die in Palembang hier en daar geteeld wordt, voornamelijk in de afdeeling Ogan en Kommering Ilir en Blidah, doch dat de bevolking aan de klapperolie over het algemeen de voorkeur geeft. Ook op Billiton tiert deze ingevoerde palmsoort vrij goed, maar de bevolking geeft zich geene moeite om er eenigszins belangrijke aanplantingen van te maken.

Digitized by

Google

